ISSN 2181-7839

XALQ TA'LIMI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

Muassis:
O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi

PUBLIC EDUCATION

SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL
MINISTRY OF PRESCHOOL AND SCHOOL EDUCATION
OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

2024

6^2-son

(Noyabr-Dekabr)

Jurnal 1918-yil dekabr oyidan chiqa boshlagan
O'zMAA tomonidan 2013-yil 4-martda qaytadan ro'yxatga olinib, 0104-raqamli guvohnoma berilgan.

TOSHKENT

MUNDARIJA

		TA'LIM VA TARBIYA NAZARIYASI
R. Yarmatov	4	Bo'lajak tarix fani o'qituvchisini kasbiy-metodik tayyolashda kompetensiyaviy yondashuvning ahamiyati
J. Nabiev	8	Axborot ochiqligini ta'minlash, fuqarolar siyosiy ongi va mafkurasini manipulyasiyasining oldini olish texnologiyalari
N. Nurmatova	14	O'quvchi-qizlarni ijtimoiy faolligini rivojlantirish omillari
Ch. Madiyeva	20	Innovatsion ta'lim muhitida maktab o'quvchilarining algoritmik qobiliyatini rivojlantirishning amaliy ahamiyati
N. Usmonov	23	Talabalarning mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish tamoyillari
X. Rajabova	28	O'qituvchi kasbiy kompetensiyasini shakllantirish aspektlari
O. Musurmonkulova	33	Yoshlarning mafkuraviy immunitetini oshirish hamda kitobxonlikka jalb etish – muammo va yechimlar(Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub" asari asosida)
Sh. Sultanova	38	Jamiyatda xotin-qizlar faolligiga ijtimoiy-demografik omillarning ta'siri
D. Nurmanova	44	Sinf rahbarlik faoliyatida kommunikativ kompetentsiyaning ahamiyati (Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari misolida)
M. Raxmonaliyeva	48	Texnika yo'nalishi oliy ta'lim muassasalari talabalarida mediokompetentlikni rivojlantirish (Ingliz tili o'qitish misolida)
G. Yaxshiboyeva	52	Global integratsiyalashuv davrida paramedisina sohasidagi ta'lim dasturlarining xalqaro standartlarga moslashuvi bilan bog'liq qiyinchiliklar
		TA'LIM VA TARBIYA METODIKASI
G. Rasulova	57	Ingliz tilini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ahamiyati
M. Ibodova	60	Akademik litseylarda biologiya fanini o'qitishning integrativ texnologiyalari va metodik ta'minoti
B. Abdurasulova	64	Umumiy o'rta ta'lim maktabida chizmachilik fanini sifatli o'qitilishining tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlari
Sh. Ermatova	69	Tarjima nazariyasi va amaliyotining muhim muammolari, tarjimonlik faoliyati tahlili (Erkin Vohidov – shoir, dramaturg, tarjimoni va davlat arbobi asarlari asosida)
Q. Abdiyeva	72	Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini o'quvchilarda 4k ko'nikmalarini rivojlantirishga metodik tayyorgarlik
Sh. Bekmuratova	76	Chet tillarni o'qitishda turli xil metodikalar bilan tildagi buzilishlarning o'zaro aloqasi
G. Jovliyeva, X. Boqiyev	79	Aniq fanlarga ixtisoslashgan maktablarda matematika fanini o'qitish texnologiyasi
		ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARI
B. Xakimova	82	Gender kontekstida o'smirlarning o'z-o'zini rivojlantirishida ijtimoiy-emotsional o'qitish (social emotional learning "Sel") ning o'rni
		MILLIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARI

N. Ismailova	86	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini muloqotga o‘rgatish jarayonida badiiy asarlardan foydalanishning ahamiyati
		TA’LIMDA MENEJMENT
M. Mo‘minova	90	Umumiy o‘rta ta’limda liberal boshqaruv tizimi (Mulohaza, taklif va tavsiyalar)
N.R.Maxamadjanova	95	Raqamlashtirish davrida umumiy o‘rta ta’lim maktablarida boshqaruv transformasiyasi
		TA’LIMDA MONITORING
A. Sayfullaev	100	Banklarda asosiy vositalar hisobi va auditini takomillashtirish
X. Kamolov	102	Muddati o‘tgan debitor va kreditor qarzlar auditi
		KASB-HUNARGA YO‘NALTIRISH
P. Xolmatov, M. Choriyeva	105	Umumiy o‘rta ta'lim maktablarida o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishni samarali tashkil etish va takomillashtirish
		JISMONIY TARBIYA VA SPORT
A. Izzatullayev, S. Alimjonova	110	Yosh dzyudochilar organizmiga gormonlarning ta’sirlarini o‘rganish ahamiyati (Pisixofizologik va biyoximik tajribalar)
		MAKTABGACHA TA’LIM
U. Xalmonov	117	Maktabgacha ta’lim tashkiloti rahbarlarining boshqaruv tizimida zamonaviy yondashuv mexanizmlari
		HUQUQ VA HUQUQIY TARBIYA
Sh. Namazov	120	Ta’lim oluvchilarning huquqiy madaniyatini rivojlantirishda ota-onalarning o‘rni
		ATROA-MUHIT MUHOFAZASI VA EKOLOGIK XAVFSIZLIK
Sh. Mavlonov	123	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga tabiiy-iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish bo‘yicha ta’lim-tarbiya tizimini samarali tashkil etishning ijtimoiy-pedagogik shart-sharoitlari
		PSIXOLOGIYA
Sh. Xo‘jamberdiyeva	127	Uzluksiz ta’limda kognitiv faoliyat tushunchasi, uning pedagogik-psixologik mohiyati
		МЕТОДИКА ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ
З. Тураходжаева	132	Роль художественного творчества в нравственном воспитании младших школьников
С. Казакбаева	135	Проявление техники невербальной коммуникации в деловом общении
		MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES
M. Artikova, M.Toxirova	139	Improving the schedule of "4+2" in the teaching of special subjects, that is, 4 days of lessons in an educational institution, 2 days in organizations (Maxsus fanlarni o‘qitishda, “4+2” ya'ni, darslarning 4 kuni ta'lim muassasasida, 2 kuni tashkilotlarda tartibini takomillashtirish)

Raximboy YARMATOV,
Jizzax davlat pedagogika universiteti professori, p.f.d (DSc)

BO‘LAJAK TARIX FANI O‘QITUVCHISINI KASBIY-METODIK TAYYOLASHDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada kompetensiyalar bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy vazifalarini samarali va sifatli hal qilishga tayyorligi va qobiliyatini belgilaydi. Ushbu maqolada bo‘lajak tarix fani o‘qituvchisini kasbiy-metodik tayyorlashda kompetensiyaviy yondashuvning ahamiyati to‘g‘risida fikr yuritilgan.

Tayanch so‘zlar. Kompetensiya, kognitiv, strategik, metodologiya, loyihalash, semantik, modellashtirish, kasbiy vazifalar, uslubiy ijodkorlik, gumanistik yo‘nalish, tahliliy natija.

Компетенции определяют готовность и умение будущих учителей истории эффективно и качественно решать профессиональные задачи. В данной статье рассматривается значение компетентностного подхода в профессионально-методической подготовке будущего учителя истории.

Ключевые слова. Компетентность, познавательная, стратегическая, методологическая, проектная, смысловая, моделирующая, профессиональные задачи, методическое творчество, гуманистическая направленность, аналитический результат.

Competencies determine the readiness and ability of future history teachers to effectively and efficiently solve professional tasks. This article examines the importance of a competence-based approach in the professional and methodological training of a future history teacher.

Key words. Competence, cognitive, strategic, methodological, design, semantic, modeling, professional tasks, methodical creativity, humanistic orientation, analytical result.

Bugungi kunda uzluksiz ta’lim tizimining barcha sohalarda jadallik bilan integratsiyalashuv jarayonlari kechayotgan bir paytda, mamalakatimizda ham Yangi O‘zbekiston va Uchinchi Rennesans qurish borasida ko‘pgina islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, zamonaviy ta’lim tizimi va unga tutash bo‘g‘inlarda ham. ta’limni liberallashtirish, uni jahon ta’lim standartlariga moslash, nazariya va amaliyot uyg‘unligini ta’minlash va bu orqali o‘sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama yetuk va barkamol shaxs qilib tarbiyalash - bugungi kunning asosiy vazifasiga aylanmoqda. Shu asosda ta’lim tizimini o‘zgartirishning zamonaviy shartlari, o‘qituvchining shaxsini va kasbiy mahoratini shakllantirish bilan bog‘liq bir qator muammolarni uning uslubiy tayyorgarligini takomillashtirishda ko‘rib chiqadi. Buning asosiy g‘oyasi pedagogika universitetlarining professional o‘qituvchini, mutaxassisni tayyorlashdir.

Zamonaviy jamiyat mustaqil qaror qabul qila oladigan va o‘z harakatlari uchun javobgar bo‘ladigan mutaxassisning ma’lumotli va malakali shaxsiga muhtoj. Shu munosabat bilan ta’lim mazmunini shakllantirishga kompetensiyaga yo‘naltirilgan yondashuv uni amalga oshirishning barcha darajalarida mahalliy ta’lim tizimi uchun yangi konseptual qo‘llanma bo‘ldi. Ta’limga vakolatli yondashuv, birinchi navbatda, bo‘lajak o‘qituvchilarning turli xil hayotiy vaziyatlarda yuzaga keladigan muammolarni olingan bilimlar asosida hal qilish qobiliyatini shakllantirishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuvga asoslanib, oliy ta’limning standartida shakllantirilgan asosiy vakolatlarga qo‘shimcha ravishda, bizning fikrimizcha, talabalar – bo‘lajak tarix o‘qituvchilari egal-

lashi kerak bo‘lgan muhim kompetensiyalarni ko‘rsatish kerak. Ushbu kompetensiyalar quyidagicha guruhlangan:

1. Kognitiv kompetensiyalar:

– talabalarning o‘tmish arboblarining yutuqlari va ishlarini mustaqil baholash qobiliyati;

– talabalarga zamonaviylikning siyosiy jarayonlarini boshqarishga imkon beradigan zamonaviy tarixni bilish.

2. Ta’lim kompetensiyalari:

– keng ma’noda, o‘rganish qobiliyati, ya’ni olingan bilimlardan shaxsiy rivojlanish uchun foydalanish,

– inson va jamiyat oldida yuzaga keladigan murakkab muammolarni hal qilish yo‘llarini topish shaklida amalga oshiriladi.

3. Strategik kompetensiyalar:

– kelajakka yo‘naltirish;

– davlatning tarixiy yutuqlarini hisobga olgan holda qaror qabul qilish, qaror qabul qilish strategiyasini tanlash qobiliyati;

– mustaqil harakat qilish, tanqidiy fikrlash, o‘zingiz uchun javobgar bo‘lish, ongli qarorlar qabul qilish, faol fuqarolik pozisiyasini egallash qobiliyati.

Ushbu kompetensiyalarni shakllantirish zaruriyatidan kelib chiqib, tarix o‘qituvchisining asosiy kompetensiyalari bilan bir qatorda, oliy ta’limda tarixiy fanlarni o‘qitishda uslubiy yondashuvlarni modernizatsiya qilish zarurligini asoslash kerak. Kompetensiyalar bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy vazifalarni samarali va sifatli hal qilishga tayyorligi va qobiliyatini belgilaydi. Kompetensiyalar-tizimli ta’lim tizimini belgilaydi. Ularning tarkibiy qismlari uslubiy savodxonlik, uslubiy fikrlash va uslubiy ijodkorlikda nomoyon bo‘ladi. Shu o‘rinda V. A. Adolfning so‘zlariga ko‘ra uslubiy kompetensiyaning asosini umumiy uslubiy va xususiy metodologiyaga bo‘lish mumkin bo‘lgan uslubiy bilimlar tashkil etadi va quyidagi elementlar kiradi:

– o‘qitish metodikasining kelib chiqishi va rivojlanish tarixi-tarix ilmiy-tadqiqot instituti; metodologiya fani va amaliyotining dolzarb muammolarini bilish;

– tarix o‘qitishning zamonaviy metodikasining asosiy g‘oya va tamoyillarini bilish;

– fan va o‘quv intizomi sifatida tarixning umumiy xususiyatlari;

– maktabda tarix o‘qitishning zamonaviy yondashuvlari;

– zamonaviy tarix ta’limini tartibga soluvchi davlat me’yoriy hujjatlari;

– maktabda tarixni o‘rganishning maqsad va vazifalari;

– maktabda tarix kursining tuzilishi va mazmuni;

– tarixni o‘rganish usullari, texnikasi, o‘qitish vositalari, shuningdek usullari;

– ta’limni tashkil etish va nazorat qilish shakllari.

Xususiy uslubiy bilimlarga quyidagi guruhlar kiradi:

– umumiy va o‘quv (sinfdan tashqari) sinflarda tarixni o‘qitishni loyihalash bilan bog‘liq bilimlar;

– o‘z uslubiy ta’lim tizimini yaratish bilan bog‘liq bilimlar;

– o‘z uslubiy mahsulotlarini yaratish bilan bog‘liq bilimlar: ish dasturi, tematik reja, o‘quv-uslubiy majmua, uslubiy ishlanmalar, o‘quv-uslubiy materiallar.

O‘quv va kasbiy vazifalarni hal qilishda ilmiy va uslubiy bilimlardan foydalanish bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining uslubiy savodxonligi haqida fikr yuritishga imkon beradi. Ushbu qoida talabalarning muhim kompetensiyalarini shakllantirishga asoslangan murakkab ko‘nikmalar tizimini aniqlashga imkon beradi:

– mavzu, psixologik, pedagogik, uslubiy bilimlarni birlashtirish qobiliyati;

– o‘quv jarayonini loyihalash qobiliyati (bo‘lajak pedagogik hamkorlikni modellashtirish, loyihalash va qurish);

– o‘zingizning uslubiy o‘quv tizimingizni yaratish, uning samaradorligi va sifatini

asoslash qobiliyati;

– o‘z faoliyatining uslubiy mahsulotlarini yaratish va loyihalash qobiliyati (o‘quv-uslubiy va ilmiy-uslubiy).

Bo‘lajak tarix o‘qituvchisining uslubiy kompetensiyasining muhim tarkibiy qismi uslubiy tafakkurning shakllanish darajasi bo‘lib, unga o‘qitishning samarali usullari va vositalarini doimiy ravishda izlash va tanlash, shuningdek, rivojlanayotgan o‘qitishning uslubiy tizimini doimiy ravishda takomillashtirish imkonini beradi. Bo‘lajak tarix o‘qituvchisining uslubiy kompetensiyasini ilmiy-uslubiy bilimlar va aniq pedagogik vaziyatlarga muvofiq tarixiy ta’lim maqsadlarini amalga oshirishning samarali usullarini tushunishga va izlashga qaratilgan fikrlash sifatida belgilaymiz. Uslubiy fikrlashni ko‘p darajali hodisa sifatida tushunish kerak, chunki u o‘qituvchining o‘ziga xos munosabati, bilimdonligi, kasbiy va shaxsiy fazilatlari va munosabatlarini aks ettiradi. Uslubiy kompetensiyaning shakllanish darajasi uning kasbiy harakatchanligini oshiradi, barcha kompetensiyalarning rivojlanish dinamikasini ta’minlaydi. Shu asosda tarix fakulteti talabalarining fanni o‘qitish metodologiyasini o‘rganish jarayonida uslubiy kompetensiyasini shakllantirish quyidagi asosiy faoliyatni amalga oshirish jarayonida tipik va o‘ziga xos o‘quv-uslubiy vazifalarni hal qilishda izchil tayyorgarlikni o‘z ichiga oladi: analitik, semantik, modellashtirish, loyihalash, konstruktiv.

Universitet ta’lim jarayonida seminarlarda va mustaqil amaliy ish jarayonida talabalarning o‘quv faoliyatini tashkil etish vazifalar tizimi orqali amalga oshiriladi:

– tarix bo‘yicha o‘quv materiallarini tahlil qilish va tanlash, uning axloqiy va mafkuraviy g‘oyalarni shakllantirish bilan bog‘liqligini aniqlash;

– o‘qitish usullari, texnikasi va vositalarini tanlash;

– faoliyatning uslubiy mahsulotlarini tahlil qilish;

– muayyan o‘quv-uslubiy vaziyatlarda o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi pedagogik o‘zaro munosabatlarni loyihalash va boshqalar.

Ko‘pgina tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, o‘qituvchi ishining samaradorligining yaxlit ko‘rsatkichi uning faoliyati va ijodiy mustaqilligining eng yuqori shakli sifatida tushunilgan uslubiy madaniyat bo‘lib xizmat qilishi mumkin, yangi uslubiy g‘oyalar paydo bo‘lishi va ularni amalga oshirish yo‘llari uchun zarur shart sifatida. Faoliyatni izchil o‘rganish bo‘lajak tarix o‘qituvchisining uslubiy kompetensiyasining boshlang‘ich darajasini shakllantirishni ta’minlaydi, chunki zamonaviy malaka talablariga muvofiq kasbiy vazifalarni mustaqil ravishda hal qilish qobiliyati va tayyorligi asosiy manbadir.

Bo‘lajak tarix o‘qituvchisi shaxsiga qo‘yiladigan talablarni ichki va jahon jamiyatining rivojlanish tendensiyalarini, zamonaviy pedagogika sohasidagi yutuqlarni yangilash tarixchilarning oliy o‘quv yurtlarida kasbiy tayyorgarligini modernizatsiya qilish muammosini asoslaydi, bu tarix fanlarini o‘qitish mazmuni va metodikasining asosiy jihatlarini qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi1. Yosh avlodning tarixiy ongini shakllantirishning asosiy manbai ta’lim jarayonidir. Oliy o‘quv yurtlarida tarixni o‘qitish talabalarning tarixiy jarayonga yaxlit munosabatini ta’minlaydi, tuzilgan tarixiy bilimlarni shakllantiradi, talabalarni tarixiy kontekstga singdirishga yordam beradi, bu birgalikda muhim ahamiyatga ega.

G.Kashkarov bo‘lajak tarix o‘qituvchilarini kasbiy tayyorlash tizimiga kompetensiyaga asoslangan yondashuvni joriy etish zarurligini asosladi. U pedagogik kompetensiyani pedagogika universiteti o‘quv faoliyatining yakuniy natijasi, uning ijodiy faoliyati, uning gumanistik yo‘nalishini amalga oshirish darajasi tufayli bo‘lajak o‘qituvchining shaxs-faol mohiyatining ajralmas ko‘rsatkichi sifatida belgilab berdi. Olim bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasining tuzilishini pedagogik universitetda shakllanishi kerak bo‘lgan

[1] Аспекты модернизации российской школы: Научно-методические рекомендации к широкомасштабному эксперименту по обновлению содержания и структуры общего среднего образования. -М., 2001. - 164 с.

gnostik, konstruktiv, tashkiliy, kommunikativ, ijodiy, tahliliy, bashorat qiluvchi, axborot ko‘nikmalarining o‘zaro bog‘liqligi orqali ochib berdi. Kasbiy va pedagogik kompetensiyaga ko‘ra, u pedagogika universiteti bitiruvchisining yaxlit kasbiy va shaxsiy rivojlanishini, xususan, jamiyatda qabul qilingan mavjud axloqiy va huquqiy me’yorlarga muvofiq maxsus bilim, ko‘nikma, o‘quv va profilaktika ishlarining maxsus turlarini bajarishga tayyorligi bilan shartlangan holda tushunadi. Olim ushbu ta’rifni talabalarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish uchun bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik kompetensiyasini shakllantirishning konseptual asoslarini asoslash kontekstida shakllantirdi.

Shundan kelib chiqib, quyidagicha xulosalar chiqarish mumkin:

– bo‘lajak tarix o‘qituvchilarini pedagogik faoliyatga tayyorlash sifatini oshirish uchun ularni tayyorlash fanlarining ishchi o‘quv dasturlariga kasbiy kompetensiyalar kiritilishi kerak;

– oliy pedagogik ta’lim tizimida bo‘lajak tarix o‘qituvchisining kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish talabaning ham akademik, ham darsdan tashqari ishlari doirasida amalga oshiriladigan ko‘p vaqt va bosqichma-bosqich jarayondir;

– kompetensiyalar bo‘lajak o‘qituvchini shakllantirishda uning kasbiy tayyorgarlik darajasini, mehnatga, o‘ziga bo‘lgan munosabatini tavsiflovchi va o‘quv faoliyati samaradorligiga ta’sir qiluvchi muhim komponent hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”. 2018-yil 5-iyundagi PQ–3775-son.

2. “Pedagogik ta’lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2020 yil 27 fevraldagi PQ-4623-son.

3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. Toshkent. O‘zbekiston, 2021 y.

4. Shonazarov Q.R. Bo‘lajak tarix o‘qituvchilarini maktab o‘quvchilarida tarixiy tafakkurni shakllantirishga tayyorlash: dis. ped. fan. nom. – T., 2002.

5. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o‘qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: Avtoref. dis. ped. fan. dok. - Toshkent: TDPU, 2007.

6. Toshpo‘latov T.G‘afforov Y. Tarix o‘qitish metodikasi.Turon.Iqbol, 2010 y.

7. Костенко, Р. В. Формирование социальных ценностей будущих учителей истории в процессе профессиональной подготовки. Автореферат кандидатской диссертации. Киев, 2017.

8. Снагощенко, В. В. Профессиональная подготовка будущего учителя истории средствами музейной педагогики. Автореферат кандидатской диссертации. Киев, 2020.

9. Yarmatov R.B. Bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy metodik tayyorgarligini takomillashtirish. Dis. ped. fan. doc. (DSc) – T., 2021.

Jamshid NABIEV,
O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi, Ta’lim tashkilotlarida tarbiyaviy ishlarni muvofiqlashtirish boshqarmasi boshlig‘i o‘rinbosari

AXBOROT OCHIQLIGINI TA’MINLASH, FUQAROLAR SIYOSIY ONGI VA MAFKURASINI MANIPULYASIYASINING OLDINI OLISH TEXNOLOGIYALARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada mamlakatimizda so‘nggi yillarda OAVlarda axborot ochiqligi siyosati ilgari surilayotganligi, bu borada davlatimiz qonunchiligidagi yangi o‘zgartirishlar xususida so‘z boradi. Shu bilan birga, davlat organlari va ommaviy axborot vositalari o‘rtasidagi xolisona hamkorlik natijasida aholiga ishonchli axborotlar yetkazilishi ta’minlanishi orqali matbuotni to‘rtinchi hokimiyat darajasiga olib chiqish bo‘yicha ham qator mulohazalar berilgan.

Tayanch so‘zlar. Axborot siyosati, so‘z erkinligi, qonun hujjatlari, matbuot, jurnalist. Bloger, tahlil, media savodxonlik, fuqaro. manipulatsiya, axborot xuruji.

В этой статье говорится о том, что в последние годы в нашей стране продвигается политика открытости информации в СМИ, о новых изменениях в законодательстве нашей страны в этом отношении. Вместе с тем, в результате беспристрастного сотрудничества между государственными органами и средствами массовой информации был сделан ряд замечаний по поднятию прессы на уровень четвертой власти за счет обеспечения доведения до населения достоверной информации.

Ключевые слова. Информационная политика, свобода слова, законодательство, пресса. Журналист, блогер, анализ, медиаграмотность, гражданская манипуляция, информационная атака.

This article discusses the policy of information openness in the media in our country in recent years, as well as new changes in the legislation of our country in this regard. At the same time, a number of comments were made on raising the press to the level of the fourth power by ensuring the delivery of reliable information to the population as a result of impartial cooperation between state bodies and the media.

Key words. Information policy, freedom of speech, legislation, press. Journalist, blogger, analysis, media literacy. civic manipulation information attack.

Mamlakatimizda o‘tgan besh yil davomida so‘z erkinligini ta’minlash, axborot va ommaviy kommunikatsiyalar sohasini boshqarish tizimini qayta tashkil qilish, ijtimoiy-siyosiy va sotsial-iqtisodiy rivojlanishning muammoli masalalarini hal etishda ommaviy axborot vositalarining rolini mustahkamlash bo‘yicha sezilarli ishlar amalga oshirildi. sohadagi hozirgi holatning tahlili shuni ko‘rsatadiki, avvalo, media makonda yuzaga kelayotgan chaqiriqlarga tezkor munosabat bildirilmoqda, shu bilan birga, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ulkan miqyosdagi islohotlar to‘g‘risidagi keng qamrovli ma’lumotlar o‘z vaqtida taqdim etilmoqda. Bu, o‘z navbatida, axborot sohasida jamiyat ehtiyojlarining ta’minlanishini sezilarli darajada oshishiga sabab bo‘ldi. So‘z va matbuot erkinligini ta’minlash uchun ommaviy axborot vositalarini ro‘yxatdan o‘tkazishda barcha jarayonlar inson omilisiz, ko‘rsatilayotgan davlat xizmatlari elektron tarzda YaIDXP (my.gov.uz) orqali amalga oshirilayotgani bu yo‘ldagi yana bir muhim qadam bo‘lganini alohida qayd etish zarur. Hisob-kitoblarga ko‘ra, hozirgi kunda

respublikada 1916 ta ommaviy axborot vositasi faoliyat ko‘rsatmoqda. Ularning 623 tasi gazeta, 504 tasi jurnal, 18 tasi axborotnoma-byulleten, 74 tasi telekanal, 37 tasi radiokanal, 5 tasi axborot agentligi va 655 tasi veb-saytdir.

Bugungi kunda barcha darajadagi boshqaruv idoralari rahbarlarining ommaviy axborot vositalari vakillari, jurnalistlar va blogerlar bilan muntazam uchrashib, jamiyat hayotiga daxldor muhim masalalarni erkin muloqot asosida keng muhokama etishi yaxshi an’anaga aylandi. Shu sababli ommaviy axborot vositalarining jamiyat hayotidagi o‘rni va ta’siri, faoliyat samaradorligi va ta’sirchanligini yuksaltirish va mustahkamlash bo‘yicha salmoqli ishlar amalga oshirildi. Ommaviy axborot vositalarining faoliyati uchun maksimal darajada qulay sharoitlar yaratish, davlat va jamiyat o‘rtasida sifatli muloqotni yo‘lga qo‘yish, aholiga islohotlarning maqsadi, vazifalari va natijalari haqida tezkor, xolis va to‘liq axborot yetkazish, davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyati shaffofligini oshirish, shuningdek, ularning jamoatchilik bilan o‘zaro hamkorlik aloqalarini va axborot xizmatlari faoliyatining samaradorligini tubdan yaxshilash yo‘lida olib borilayotgan harakatlar ijobiy natija bermoqda.

Mavjud me’yoriy-huquqiy bazani kuchaytirish maqsadida keyingi to‘rt yilda 12 ta qonun hujjati qabul qilinganini, media sohasi, axborot xizmatlari tizimi tubdan yangilanganini alohida ta’kidlash lozim. Mazkur qonun hujjatlarida belgilangan me'yorlar davlat organlari va tashkilotlarining axborot xizmatlari, ommaviy axborot vositalarining faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqdi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 27-iyundagi “Ommaviy axborot vositalari mustaqilligini ta’minlash hamda davlat organlari va tashkilotlari axborot xizmatlari faoliyatini rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori bilan turli darajadagi davlat hokimiyati organlari, davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari, respublika ahamiyatiga molik idora, muassasa hamda boshqa davlat va nodavlat tashkilotlarining axborot xizmatlari tashkil etildi. Qaror bilan vazirlik va idora, tashkilotlar axborot xizmati rahbari bir vaqtning o‘zida davlat organi va tashkiloti rahbarining matbuot kotibi hisoblanib, axborot siyosati masalalari bo‘yicha rahbarning maslahatchisi maqomiga ega bo‘ldi hamda mehnatga haq to‘lash, tibbiy va transport xizmati ko‘rsatish shartlariga ko‘ra davlat organi va tashkiloti rahbarining o‘rinbosariga tenglashtirildi. Avvalari axborot xizmatlari sohasida jami 433 nafar mutaxassis faoliyat yuritgan bo‘lsa, bugungi kunda ularning umumiy soni qariyb 1 100 (1 093) nafarni tashkil etmoqda. Agar 2019-yilda davlat va nodavlat tashkilotlardagi axborot xizmatlarining manbalari – rasmiy veb-saytlar, ijtimoiy tarmoqlardagi kanallar 559 tani tashkil etgan bo‘lsa, 2022-yilga kelib bu raqam 2410 tadan oshdi. Bu ham qaysidir ma’noda barcha darajadagi rahbar xodimlarning ommaviy axborot vositalari vakillari bilan ishlashda yangicha munosabatni vujudga keltirayotganligini anglatadi. Ommaviy axborot vositalaridagi tanqidiy chiqishlarga vazirlik va idoralar, hokimliklarning axborot xizmatlari orqali tezkor munosabatlar bildirish amaliyoti shakllanmoqda. Buning tasdig‘ini davlat idoralari tomonidan tanqidiy materiallarga javob qaytarish ko‘rsatkichi 2018-yilda 12 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2020-yil yakuniga ko‘ra qariyb 90 foizga yetgani misolida ham ko‘rish mumkin.

Yaqinda qabul qilingan “Davlat organlari va tashkilotlarining faoliyati ochiqligini ta’minlash, shuningdek, jamoatchilik nazoratini samarali amalga oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi farmon bu boradagi ishlarni yangi bosqichga ko‘tarishga xizmat qiladi. Ahamiyatli jihati shundaki, mamlakatimizda ochiqlik siyosati ta’minlanishini monitoring qilishda farmon bilan Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligida Davlat organlari va tashkilotlari faoliyati ochiqligini ta’minlash boshqarmasi tashkil etildi.

Adliya vazirligi va Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligiga farmon bilan jamoatchilik kengashlari faoliyatini yaxshilash va takomillashtirishga qaratilgan “Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari huzuridagi jamoatchilik kengashlari faoliyati samaradorligi”ni reyting baholash metodikasini ishlab chiqish va tasdiqlash vazifasi yuklatildi. Shuningdek, Oliy Majlis Senatining Axborot siyosati va davlat organlarida ochiqlikni ta’minlash masalalari qo‘mitasi tashkil etildi. Qo‘mitaning asosiy vazifasi davlat organlari va tashkilotlari faoliyatining ochiqligini ta’minlash sohasini muvofiqlashtirish hamda doimiy monitoring qilish, axborot siyosati, davlat organlarida ochiqlik va oshkoralikni ta’minlashga oid qonun hujjatlari, davlat dasturlarining ijro etilishi ustidan tizimli parlament nazoratini amalga oshirishdan iborat.

Hozirgi kunda qo‘mita ommaviy axborot vositalari faoliyatini tubdan yaxshilash, jurnalistlarning daxlsizligini ta’minlash, ommaviy axborot vositalari ijodiy faoliyatiga to‘sqinlik qilish, senzura o‘rnatish, ularning faoliyatiga noqonuniy aralashish, tahririyat xodimlariga bosim va tazyiq o‘tkazish, materiallar va zarur texnik vositalarni ulardan g‘ayriqonuniy ravishda olib qo‘yish harakatlari sodir etilgani uchun javobgarlik choralarini kuchaytirish masalasiga doir bir qator qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish bo‘yicha amaliy ishlarni rejalashtirgan. Masalan, qo‘mita tomonidan manfaatdor vazirlik va idoralar, tashkilotlar bilan hamkorlikda “Jurnalistlik faoliyatini himoya qilish to‘g‘risida”gi, “Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida”gi qonunlari va Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksga tegishli o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish yuzasidan takliflarni tayyorlamoqda. Bu esa ommaviy axborot vositalarini haqiqiy to‘rtinchi hokimiyatga aylantirish uchun muhim qadam hisoblanadi. Zero, Prezidentimiz “ommaviy axborot vositalari so‘zda emas, amalda “to‘rtinchi hokimiyat” darajasiga ko‘tarilishi zarur” deb bejiz ta’kidlamagan.

Soha rivoji yo‘lida yuqorida sanab o‘tilgan ijobiy harakatlar bilan bir qatorda salbiy holatlar ham borligini unutmaslik lozim. Bu holatlardan eng dolzarbi axborot xurujidir. Sir emaski, bugungi kunda o‘z geosiyosiy va geoiqtisodiy manfaatlariga erishish, xalqaro maydonda yetakchilik uchun raqobat olib borayotgan kuchlar tarafidan yurtimizga nisbatan “axborot hujumi” uyushtirilmoqda. Bunday chiqishlar nafaqat xorijiy ommaviy axborot vositalarida, ijtimoiy tarmoqlarda, balki yurtimiz radio va teledasturlarida, reklama roliklarida ham bo‘lib turibdi. Ma’lumki, milliy mafkura milliy manfaatlarning qobig‘i bo‘lib, uning vazifasi shaxs, jamiyat va davlat jipsligini ta’minlashdan iborat. Mafkura borasidagi mag‘lubiyat, sobiq Ittifoq misolida, mamlakatning parchalanishiga olib keladi. Milliy mafkuralar o‘rtasidagi kurash axborot-mafkuraviy urush yordamida olib boriladi. Shu sababli, qo‘yilgan vazifalarni amalga oshirishda yuzaga kelgan siyosiy voqelikni atroflicha ilmiy tahlil etish, milliy, iqtisodiy, ijtimoiy xavfsizlikni ta’minlash bilan bir qatorda axborot-mafkuraviy xavfsizlik masalalariga alohida e’tibor qaratish zarur bo‘ladi.

Globallashuv jarayonining kuchayib borishi axborot-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlash masalasini tobora dolzarblashtiradi. Axborot-mafkuraviy urush globallashuv jarayonining mahsuli bo‘lib, hozirgi sharoitda u mafkuraviy ta’sir o‘tkazishning nihoyatda o‘tkir quroliga aylanib, turfa xil siyosiy kuchlar va markazlarning manfaatlariga xizmat qilayotgani ham bor gap. Siyosiy nuqtai nazardan axborot urushining vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Sof mafkuraviy ta’sir o‘tkazish.

2. Mamlakat aholisiga noto‘g‘ri ma’lumot berish (davlat va hukumat rahbarlariga ishonchsizlik uyg‘otish, davlat siyosatining ayrim yo‘nalishlariga norozilik kayfiyatlarini tug‘dirish, rasmiy targ‘ibot va axborot manbalari va kanallariga ishonchni yo‘qotish).

3. Fuqarolarga psixologik bosim o‘tkazishga urinish (mish-mishlarni tarqatish,

nosog‘lom kayfiyat tug‘dirish, turli ijtimoiy guruhlar orasida dushmanona kayfiyatlarni – millatchilik, rasizm, diniy ekstremizm va fanatizmni yuzaga keltirish).

Ta’kidlash joizki, axborot-mafkuraviy urush yo‘nalishdagi izlanishlar xorijiy mamlakatlarning qator aqliy markazlarida XX asrning 60-yillaridayoq boshlangan. Xorijiy davlatlar tajribasi tahlili targ‘ibot tizimi samaradorligini oshirish maqsadida o‘zaro bog‘liq bo‘lgan quyidagi yo‘nalishlarda faoliyat olib borilganini ko‘rsatadi:

1. Nashriyot va OAV yo‘nalishi.
2. Ijtimoiy tarmoqlar yo‘nalishi.
3. Ommaviy targ‘ibot va tashviqot yo‘nalishi.
4. Ta’lim – Xalq ta’limi va Oliy o‘quv yurtlari yo‘nalishi.
5. Ilmiy-tadqiqot yo‘nalishi.
6. Madaniy-oqartuv ishlari yo‘nalishi.

Mazkur yo‘nalishlar davlat boshqaruvining barcha markaziy va hududiy bosqichlarini qamrab olgan bo‘lib, axborot sohasida yagona davlat siyosatini ta’minlab beradi.

2021-yil 26-mart kuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev tomonidan imzolangan “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaror axborot-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlashdagi muhim qadamlardan biri sanaladi. Mazkur qarorda Milliy g‘oyani shakllantirish, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sohalarda olib borilayotgan yangilanishlar, ma’naviy-ma’rifiy yo‘nalishda olib borilishi zarur bo‘lgan faoliyat yo‘nalishlari ko‘rsatib berilgan. Shuningdek, ushbu hujjatda ma’naviy-ma’rifiy jarayonlarni tashkil etishda yaxlit tizimning mavjud emasligi, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarni ma’naviy tahdidlardan himoya qilish borasida yetarli darajada tashkiliy-amaliy va ilmiy-tadqiqot ishlarining olib borilmayotganligi, bu yo‘nalishda davlat tashkilotlari, fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari hamda xususiy sektorning ijtimoiy hamkorligi samarali yo‘lga qo‘yilmaganligi ta’kidlab o‘tiladi.

Bugungi kunda mintaqa va yurtimizga qarshi qaratilgan “axborot quroli”dan foydalanish ko‘lami tobora ortib bormoqda. Ma’lumki, “Axborot urushi” harbiy xatti-harakatlarga nisbatan juda arzon bo‘lib, u yadro qurolidan ham qudratliroq kuchga ega. Ya’ni, axborotga ega shaxs har qanday jarayonni nazorat qila olishi va undan o‘z maqsad va manfaati yo‘lida samarali foydalana olishi imkoniyatini qo‘lga kiritadi.

Bugun axborot xuruji yurtimizga nisbatan tizimli asosda olib borilib, individualizm – shaxsiyatparastlik g‘oyalari targ‘ib qilinmoqda, jamiyatni parokanda qilish, madaniyatimizni yo‘qotishga qaratilgan faoliyat faollashmoqda. Ayrim davlatlar tomonidan ilgari surilayotgan konsepsiya va doktrinalarda "insonlardagi ijtimoiylashuv g‘oyalarini yo‘qotish zarur"ligi ochiqdan-ochiq aytiladi.

Bu borada, “ommaviy madaniyat” degan niqob ostida axloqiy buzuqlik va zo‘ravonlik, individualizm, egotsentrizm g‘oyalarining tarqatilishi, turfa yo‘llar bilan boylik orttirish, xalqimizning ko‘p asrlik an’ana va qadriyatlariga bepisandlik, milliy-ma’naviy madaniyatga amal qilmaslik, ularni yo‘qotish, o‘zgartirish va, ayrim hollarda, yo‘qotishga qaratilgan urinishlar yuzaga kelmoqda. Mazkur jarayonlar xorijiy aqliy va tahliliy markazlar doirasida ishlab chiqilishi bilan birga1, ushbu jarayonga yurtdoshlarimizning ham jalb etilishi, afsuski kuzatilmoqda.

Atrofimizda madaniyat sohasida kechayotgan voqealarni tahlil qilib ko‘rsak, badiiy film, reklama, jumladan ko‘chalardagi bannerlarda, musiqa va kliplarda faqat pul, boylik va ma’naviyatsizlik targ‘iboti mavjud. Bu kabi tasvir vositalarida ayrim hollarda mutlaqo

[1] Rangli inqilobni amalga oshirishga mo‘ljallangan tashkilot: International Center on Nonviolent Conflict // www.nonviolent-conflict.org

milliy ma’naviyatimizga zid ko‘rinishlar, sahnalar namoyish etiladi. Bozor iqtisodiyoti munosabatlarida bunday salbiy holatlarning rivojlanishiga faqat “sarmoyadorlar” tomonidan homiylik qilinishi ham hech kimga sir emas. Bugungi voqelikni ilmiy tahlil qilish asosida quyidagi yo‘nalishlarda “axborot xuruji” olib borilayotganini ko‘rish mumkin:

Birinchi yo‘nalish, davlat rahbari, deputatlar, hukumat a’zolari sha’ni va faoliyatiga nisbatan xuruj.

Ikkinchi yo‘nalish, olib borilayotgan siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar mohiyatini tushirish, xalqning ishonchini yo‘qotishga qaratilgan intilish.

Uchinchi yo‘nalish, jamiyatni turli guruhlarga ajratish orqali defragmentatsiyalash, ularni bir-birlariga qarshi qo‘yish.

To‘rtinchi yo‘nalish, milliy va ma’naviy qadriyatlarni barbod qilish, “ommaviy madaniyat”ga asoslangan soxta qadriyatlarni singdirish.

Beshinchi yo‘nalish, huquqni muhofaza etuvchi organlar – ichki ishlar, mudofaa, xavfsizlik idoralari faoliyatiga nisbatan salbiy kayfiyatni tug‘dirish.

Oltinchi yo‘nalish, kelgusida muayyan maqsadlarni amalga oshirishi mumkin bo‘lgan shaxslarni ommalashtirish, ularni “xalq qahramonlari”ga aylantirish.

Demak, axborot xurujini bartaraf etish maqsadida axborot xavfsizligini ta’minlash borasida huquqiy, tuzilmaviy va g‘oyaviy asoslarni o‘zida mujassam etgan yagona davlat siyosatini ishlab chiqishga ehtiyoj tug‘ilgan. Bu borada, axborot xavfsizligini ta’minlash, tashqi xurujlar manbalarini aniqlash, baholash va bashorat qilish, davlat hokimiyati organlari va axborot-matbuot xizmatlari faoliyatini muvofiqlashtirish, mamlakat milliy manfaatlarining axborot sohasidagi milliy manfaatlarini kafolatli ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Yuzaga kelgan ijtimoiy-iqtisodiy hamda mafkuraviy vaziyatni tartibga solish maqsadida:

Birinchidan, “O‘zbekiston Respublikasi Axborot-mafkuraviy xavfsizlik konsepsiyasi”ni ishlab chiqish va qabul qilish. Ushbu hujjat o‘z ichiga qator me’yoriy-huquqiy hujjatlarni qamrab olishi talab etiladi.

Ikkinchidan, Axborot-mafkuraviy xavfsizlik tizimini shakllantirish, uning subyektlari, obyekti, predmeti va vositalarini aniq belgilab berish.

Uchinchidan, barcha strategik soha va yo‘nalishlar bo‘yicha aqliy markazlar joriy etish va ularni yagona markazga yo‘naltirish.

To‘rtinchidan, xorijiy davlatlar tajribasidan kelib chiqqan holda ta’limning barcha qatlami, OAV, televidenie va radio faoliyatini muvofiqlashtirish.

Beshinchidan, ijtimoiy tarmoqlarda ilgari surilayotgan g‘oya va fikrlarni monitoring qilish, ularning dinamikasini aniqlash, ushbu fikrlarni ilgari surayotgan shaxslarning psixologik portretini yaratish.

Axborot siyosatini belgilashda, media islohotlar jarayonida jurnalist va blogerlarning o‘rni katta bo‘lib, ularning jamiyatdagi o‘zgarishlar, yangiliklar, shu jumladan, og‘riqli nuqtalar hamda muammolar xususidagi fikrlari ko‘p narsani belgilaydi. Jamoatchilik nuqtai nazarida aholi, ayniqsa, yoshlarning axborotdan foydalanish va uni qabul qilish jarayonlari tobora jadallashib, tezlashib bormoqda. Bunda nafaqat olinajak axborotlarning mazmuni, balki ulardan foydalanish madaniyati, ya’ni shaxsning media savodxonligi ham muhim omildir. Kishining jamiyatda ro‘y berayotgan voqea-hodisalarga, tarqatilayotgan axborot va ma’lumotlarga nisbatan o‘z fikrini aniq bayon etish, uni asoslab bera olish, voqea-hodisalarni turli nuqtai nazardan ko‘rib chiqish malakasi – media savodxonligining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, undan OAVning turli kanallari uchun maqola tayyorlashda, videomaterialni e’lon qilishda, muhim masalalar yuzasidan ijtimoiy

reklama tayyorlashda yoki bahs-munozaralarni tashkil etishda foydalanish mumkin. Bundan anglashiladiki, axborotga bo‘lgan intilish – aholining virtual olamga kirish oqimini ko‘paytirmoqda. Ongli inson borki, hayotining har lahzasida yo axborot oladi, yo uni idrok etadi va yoki uzatadi. Ushbu uch jarayonning to‘rtinchisi – foydali axborotni befoydasidan farqlay olish hamda keraksiz axborotdan xalos bo‘lishdir. Buning negizida axborot xurujidan himoyalanish maqsadi yotadi. Axborotlarni bir-biridan farqlay olish uchun kishidan zaruriy bilim, chuqur mulohaza va yuksak tafakkur talab qilinadi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, demokratik yangilanishni yanada chuqurlashtirish jarayonida davlatimiz va jamiyatimiz tomonidan ommaviy axborot vositalari faoliyati samaradorligini oshirish, jurnalistlarning mashaqqatli mehnatini har tomonlama rag‘batlantirishga bundan keyin ham alohida e’tibor qaratiladi. Ayniqsa, ochiqlik, oshkoralik va xolislik prinsiplariga amal qilayotgan, aholini axborot xurujidan himoyalashda faollik ko‘rsatib, bu borada bor bilimini sarflayotgan jurnalistlar va blogerlar har doim qo‘llab-quvvatlanadi.

Foydalanikgan adabiyotlar

1. Rangli inqilobni amalga oshirishga mo‘ljallangan tashkilot: International Center on Nonviolent Conflict // www.nonviolent-conflict.org

Nargiza NURMATOVA,
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) Profi University Nodavlat oliy ta’lim muassasasi, Pedagogika va psixologiya kafedrasi v.b. dotsenti.

O‘QUVCHI-QIZLARNI IJTIMOIY FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada qizlarning ijtimoiy faolligi tushunchasi, ushbu tushunchaning pedagogik va sotsiologik tahlili, bugungi kunda unga qaratilayotgan e’tibor, yosh qizlarning ijtimoiy faol bo‘lishiga ta’sir qiluvchi omillar, ijtimoiy faollikning asosiy ko‘rsatkichlari, ijtimoiy, madaniy, ta’limiy va tarbiyaviy, individual-psixologik omillar, ekologik omillar va iqtisodiy omillar borasida so‘z yuritiladi.

Tayanch so‘zlar. Ijtimoiy faollik, omillar, madaniy, individual-psixologik, ekologik, iqtisodiy, tashabbus, maqsadlilik, mas’uliyat, muloqotchanlik, turmush tarsi, til.

В данной статье рассматриваются понятия социальной активности девочек, педагогический и социологический анализ данного понятия, внимание, уделяемое данной проблематике на сегодняшний день, факторы, влияющие на социальную активность молодых девушек, основные показатели социальной активности, социальные, культурные, образовательные, индивидуально-психологические факторы, экологические и экономические факторы.

Ключевые слова. Социальная активность, факторы, культурные, индивидуально-психологические, экологические, экономические, инициативность, целеустремленность, ответственность, общение, образ жизни, язык.

This article discusses the concepts of social activity of girls, the pedagogical and sociological analysis of this concept, the attention paid to this issue today, the factors affecting the social activity of young girls, the main indicators of social activity, social, cultural, educational, individual psychological factors, environmental and economic factors.

Key words. Social activity, factors, cultural, individual-psychological, environmental, economic, initiative, purposefulness, responsibility, sociability, lifestyle, language.

Umumta’lim maktablari o‘quvchi-qizlarining ijtimoiy faolliklari ta’lim va tarbiya jarayonida shakllangan turli xususiyatlarini birlashtiradigan sifat, kognitiv, kommunikativ, faol va ijodiy faoliyatning namoyon bo‘lish shaklidir. Ijtimoiy faollik – ijtimoiy munosabatlar tizimida o‘zgaruvchan xarakterga ega bo‘lgan, ongli belgilangan maqsadlarga muvofiq, faqat shaxslar, odamlar guruhlari, jamiyat tomonidan namoyon bo‘ladigan o‘ziga xos faoliyat.

Sotsiologik tadqiqotlarda ijtimoiy faollik ijtimoiy subyektning hayot tarzi sifatida belgilanadi, shaxs o‘z faoliyatini ijtimoiy sharoitlarni dolzarb ehtiyojlar, manfaatlar, maqsad va ideallarga mos ravishda o‘zgartirishga, targ‘ib qilish va amalga oshirishga ongli ravishda yo‘naltirishdan iboratdir. Masalan, ijtimoiy tashabbuslar, dolzarb ijtimoiy muammolarni hal qilishda ishtirok etish, vazifalar, zarur ijtimoiy fazilatlarni shakllantirish kabilar kiradi.

Tadqiqotlarda “O‘quvchi-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish omillari” mavzusida so‘z yuritishdan oldin omil tushunchasining o‘ziga ta’rif beradigan bo‘lsak, “omil (lot. factor – “ishlab chiqarish”) – har qanday jarayonning tabiati yoki individual xususiyatlarini belgilovchi sabab, harakatlantiruvchi kuch” sifatida ta’rif beriladi ada-

biyotlarda. Veer Narmad South Gujarat Universititeti tadqiqotchisi Lahir Ruby Rav qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish omillariga: ularning yashash joyi (shahar/qishloq), ta'lim darajasi, ijtimoiy mavqeyi va yoshi kabi ko'plab omillarga bog'liqligini aytib o'tgan.

Pedagogik-sotsiologiyada shaxs ijtimoiylashuvi va tarbiyasiga ta'sir qiluvchi omillar sifatida ijtimoiy ehtiyoj va manfaatlar, holat hamda vaziyatlar, shaxs xulqini vaziyat va shart-sharoitlarga asoslangan holda tashkillashtirish, ijtimoiy faollik kabilar tadqiq etilgan.

Umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchi-qizlarining ijtimoiy faolligini oshirish jarayonida ijtimoiy faollik ko'nikmalarini shakllantirish omillarini tashkil etish jarayonida, albatta, ma'ruza, seminar, amaliy mashg'ulot, davra suhbati, ekskursiya, ilmiy konferensiyalar, mustaqil ta'lim topshiriqlari, kurs ishlari, bitiruv malakaviy ishlarini, pedagogik amaliyot, fan olimpiadalarida ishtirok etish, fan to'garaklarini hamda ustoz-shogird an'analarini muayyan tizim sifatida ko'rib chiqish va ularning o'zaro birligini ta'minlab borish zarurdir.

Oila, mahalla va maktab hamkorligi asosida o'quvchi-qizlar ijtimoiy faolligini rivojlantirishni nazariy tahlil etish jarayonida o'quvchi-qizlar ijtimoiy faolligi rivojlanishiga ta'sir qiluvchi quyidagi omillar aniqlandi (1-rasm)

Ushbu omillar sifatida ijtimoiy omillar, madaniy omillar, ta'lim va tarbiya, individual-psixologik omillar, geografik va ekologik omillar, iqtisodiy omillar kabilar tahlil etildi. Har bir omil qizlarning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvida va ijtimoiy faolligi rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'kidlab o'tilgan omillar, o'z navbatida, bir qancha qismlar (tarmoqlar)ni o'z ichiga oladi (1-rasm).

O'quvchi-qizlarning ijtimoiy faolligiga ta'sir etuvchi omillar – turmush tarzi, ularning jamiyatdagi munosabatlari, ijtimoiy siyosiy jarayonlar bilan bog'liq omil hisoblanadi. U o'z ichiga: turmush tarzi, ijtimoiy harakatchanlik, rollar va statuslar; ijtimoiy siyosiy jarayonlarni qamrab oladi.

Turmush tarzi o'quvchi-qizlarning kundalik xatti-harakatlarini, yashash tarzini, kun tartibini o'zida aks ettiradi. "Sog'lom turmush tarzi – insonlarning baxtli-saodatli yashashiga salbiy ta'sir etadigan barcha zararli illatlardan xoli yashashdir"1. Bunda ularning sog'lom va ijtimoiy jihatdan faol bo'lishida, kun tartibini to'g'ri tashkil etish jarayonlarida oiladagi yoshi kattalar, mahalladagi ibrat bo'ladigan insonlar hayoti va albatta, maktab jamoasi har doim yetakchi o'rinni egallaydi. O'quvchi-qizlarning kun tartibini to'g'ri tashkil etish, sog'lom turmush tarziga amal qilishini kuzatib borish zarur. Bu jarayonda o'quvchi-qizlarning oila a'zolari, mahalla ahli va maktab jamoasi doimo muloqotda bo'lib turishlari va birgalikda harakat qilishlari, o'quvchi-qizlarning kun tartibini to'g'ri tashkil etishlari va bu kun tartibiga amal qilishlarida muhim omillardan sanaladi.

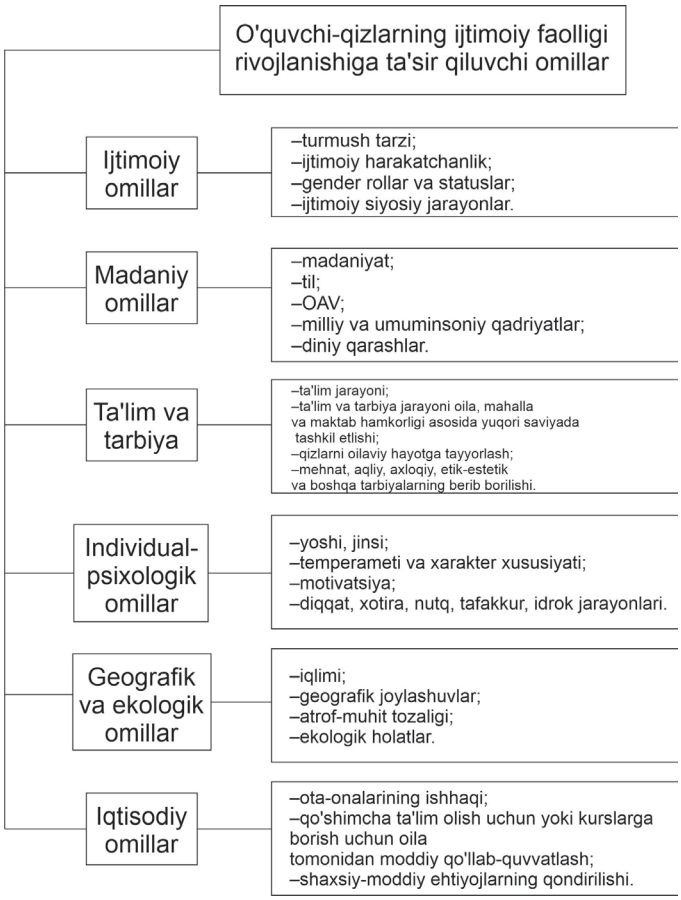
Psixolog olim A.I.Saidov o'zining tadqiqotlarida ushbu tushuncha shaxs hayotining eng asosiy markazi ekanligiga urg'u berib, turmush tarzi asosida odamlar o'z taqdirini ham o'zgartira olishi mumkinligini ta'kidlab o'tgan2. Psixolog olimning fikrlariga qo'shimcha ravishda aytib o'tadigan bo'lsak, kun tartibi to'g'ri tashkil etilishi o'quvchi-qizlarga sifatli bilim olish, ijtimoiy faoydali mehnatni tashkil etish, qo'shimcha hunarlar

[1] Musurmonova O., Xoliqova M. Reproduktiv salomatlik va jinsiy tarbiya – yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning muhim omili / Metodik qo'llanma. T.: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi "Fan" nashriyoti, 2021.

[2] Saidov A.I. Oilada yoshlarning sog'lom turmush tarzi to'g'risidagi tasavvurlarini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Diss.Psix..fan.dok. – T., 2022. – B. 37.

o‘rganish, shaxsiy gigiyenaga amal qilish. madaniy hordiq olish va eng asosiysi ijtimoiy faol bo‘lish imkonini beruvchi omil hisoblanadi.

Ijtimoiy harakatchanlik – bu o‘quvchi-qizlarimizning jamiyatdagi ijtimoiy qatlamlar o‘rtasidagi harakatidir. Harakat pastga yoki yuqoriga yo‘nalishda bo‘lishi mumkin. Ijtimoiy harakatchanlik bo‘lmasa, o‘quvchi-qizlarda muvaffaqiyatli ijtimoiylashish va ijtimoiy faol bo‘lish jarayoni sodir bo‘lmasligi mumkin. Ijtimoiy harakatchanlik inson hayotining asosi hisoblanadi. Rivojlanayotgan bugungi kunda nafaqat ijtimoiy hayotda, balki ijtimoiy tarmoqlarda ham ijtimoiy harakatchan bo‘lishni davrning o‘zi taqozo qilmoqda.

1-rasm. O‘quvchi-qizlar ijtimoiy faolligi rivojlanishiga ta’sir qiluvchi omillar tasnifi

Oila sotsializatsiyaning birinchi agentidir. Ota-onalar, aka-uka va buvilar, shuningdek, katta oila a’zolari – barchasi o‘quvchi-qizlarga bilishi kerak bo‘lgan bilimlarni o‘rgatadi. Masalan, kiyim-kechak, kompyuter, ovqat idishlari, kitoblar, velosipedlar kabilarni qanday ishlatishni ko‘rsatadilar va oilada, do‘stlar davrasida, begona kishilar yonida, o‘qituvchi yoki qo‘shnilar bilan qanday munosabatda bo‘lish kerakligi kabilar. Ko‘pgina ijtimoiy omillar oilada farzandlar tarbiyasiga katta ta’sir o‘tkazadi. Masalan, individual xatti-harakatlarga tarixiy davr ta’sir qilishini tan olishimiz lozim. Oltmish yil oldin, agar ota-ona yoki pedagog bolalarni noto‘g‘ri xatti-harakati uchun uni urishi

qattiqqo‘llik hisoblanmagan, ammo bugungi kunda o‘sha harakatni bolalarga nisbatan zo‘ravonlik deb hisoblashadi.

Tengdoshlar guruhi yoshi va ijtimoiy mavqeyi bo‘yicha bir-biriga o‘xshash va manfaatlarga ega bo‘lgan odamlardan iborat. Tengdosh guruhlari, ayniqsa, o‘quvchi-qizlarning o‘smirlik davri uchun yangicha muhim ahamiyatga ega, chunki ular ota-onalaridan ajralib turadigan shaxsiyatni rivojlantira boshlaydilar va mustaqillikka erishadilar. Tengdoshlar guruhlari o‘zlarining ijtimoiylashuv, ijtimoiy faollik imkoniyatlarini ta’minlaydilar, chunki o‘quvchi-qizlar odatda o‘z tengdoshlari va oilalari bilan ko‘p vaqt birga bo‘lgandan ko‘ra turli xil faoliyat turlari bilan faol shug‘ullanishadi.

Rollar va statuslar – bu ma’lum bir shaxsning ijtimoiy hayoti davomidagi burch hamda huquqlaridan iborat bo‘lgan harakatlari yig‘indisini anglatadi3. Masalan, ota – bu oilada ta’minotchi, himoyachi va oila boshlig‘i kabi rol egasidir. Rol, status, maqom kabi tushunchalar ba’zida birgalikda sinonim sifatida ham ishlatiladi. Qisqacha qilib aytganda, rol, maqom – bu biron-bir insonning jamiyat (oila, mahalla, tashkilotlar, do‘stlar jamoasi, ish joyi va b.)dagi mavqeyi, egallagan o‘rnini ifodalaydi. Ijtimoiy tizimdagi ma’lum lavozimlar bilan bog‘liq bo‘lgan sharaf va obro‘, maqom – bu shaxsning ma’muriy iyerarxiyada egallagan darajasi, boshqalarning shaxsga nisbatan xulq-atvorini belgilaydi.

Maqomning ikki turi mavjud, ya’ni berilgan va erishilgan maqom4, masalan, agar podshoh oilasida dunyoga kelgan bola bo‘lsa, u shahzoda maqomiga ega bo‘ladi va boshqalarni unga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo‘lishga majbur qiladi yoki familiya va sharifni ham misol qilishimiz mumkin. Boshqa tomondan, erishilgan maqomni odam ko‘p kuch-g‘ayrat, intilish bilan qo‘lga kiritadi, masalan, oddiy dehqon oilasidan dunyoga kelgan bola ta’lim sohasida yutuqqa erishsa va professor unvoniga ega bo‘lsa, bu erishilgan maqom bo‘ladi.

O‘quvchi-qizlar ham jamiyatda bir qancha rollarni bajaradi. Jumladan, o‘quvchi, qiz, nevara va shu kabi rollarni bajaradi. Jamiyatimizda “Zulfiya” mukofoti bilan taqdirlanib, yaxshi maqomlarga erishgan qizlarni ham ko‘rishimiz mumkin.

O‘quvchi-qizlarning ijtimoiy faolligiga ta’sir etuvchi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar – omil sifatida ta’sirini o‘rganishdan oldin ijtimoiy va siyosiy jarayon kabi tushunchalarni tahlil etishimiz zarur. Siyosiy jarayonlar – mamlakat taraqqiy etishida boshqarish jarayoni odatda ijtimoiy guruhlar va siyosiy institutlar o‘rtasidagi yoki siyosiy yetakchilik va jamoatchilik fikrining o‘zaro ta’siri. Ijtimoiy jarayonlar esa bir necha marta sodir bo‘ladigan ijtimoiy o‘zaro ta’sir shakllarini anglatadi. Ijtimoiy jarayonlar deganda, biz individlar va guruhlarning o‘zaro ta’siri hamda ijtimoiy munosabatlarni o‘rnatish usullarini tushunamiz, ya’ni o‘quvchi-qizlarga ijtimoiy hayotda bo‘layotgan voqea-hodisalar, siyosat, qonunlar va qarorlar ularning ijtimoiylashuvida va ijtimoiy faolligida munosib ta’sir ko‘rsatishi hisoblanadi.

Madaniy omillar – ma’lum bir jamoa yoki shaxslar, guruhining qadriyatlari va mafkuralarini o‘z ichiga oladi. Bu shaxsning madaniyati uning o‘zini tutish usulini belgilaydi.

Madaniyat – bu shaxsning qadriyatlaridir. Madaniyat millat, jamoa yoki boshqa aniqlangan odamlar guruhi tomonidan umumiy bo‘lgan e’tiqodlar, axloqiy qadriyatlar, an’analar, til va qonunlar (yoki xatti-harakatlar qoidalari) to‘plamini o‘z ichiga oladi. Madaniy jihatdan aniqlangan belgilarga quyidagilar kiradi: uyda gapiriladigan til; diniy

[3] Akramova F., Bilolova Z. Bolalarning ijtimoiylashuvi masalalari. Metodik qo‘llanma. – T.: POIAM, 2017. – B. 5.

[4] Olivia. Difference Between Role and Status. https://www.differencebetween.com/difference-between-role-and-vs-status/

marosimlar; urf-odatlar (shu jumladan, ko‘pincha diniy va boshqa e’tiqodlar bilan birga keladigan nikoh odatlari); ovqatlanish amaliyoti; intellektual, badiiy va bo‘sh vaqtga intilish, xulq-atvorning boshqa jihatlari. Biz muhokama qiladigan madaniyatning asosiy elementlari – bu uning qadriyatlari va e’tiqodlaridir. Qadriyatlar jamiyatda nima yaxshi va adolatli ekanligini aniqlash uchun madaniyat standartidir. Qadriyatlar chuqur singdirilgan va madaniyat e’tiqodlarini yetkazish va o‘rgatish uchun juda muhimdir. E’tiqod – bu odamlarning haqiqat deb hisoblaydigan tamoyillari yoki qarashlaridir.

Til – bu odamlar muloqot qiladigan va madaniyat uzatiladigan ramziy tizim. Ba’zi tillar yozma muloqot uchun ishlatiladigan belgilar tizimini o‘z ichiga oladi, boshqalari esa faqat og‘zaki muloqot va noverbal harakatlarga tayanadi. Alifbo – bu og‘zaki tovushga tegishli ramziy shakllardan tuzilgan yozma tizimda olib boriladi, bu belgilar yig‘ilib, o‘ziga xos ma’nolarni bildiradi. O‘quvchi-qizlar til vositasida o‘zlarini qiziqtirgan ma’lumotlarni so‘rash, gapirish, muloqot qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Shuningdek, bugungi kunda yoshlarga turli tillarni o‘rganish zaruratini jamiyatning o‘zi talab qilmoqda. Sababi bir qancha tilni bilish o‘quvchi-qizlarga turli millat vakillarining ilim o‘choqlaridan bahramand bo‘lish hamda turli davlatlar fuqarolari bilan kommunikatsiya o‘rnatish imkonini beradi.

Ommaviy axborot vositalari (OAV) – texnik vositalar (media vositalar, kino, teatr, matbuot, radio, kinematografiya, televideniye, internet tarmoqlari), ular yordamida axborot (bilimlar, ko‘nikma va kompetensiyalar, ma’naviy va moddiy qadriyatlar, axloqiy-huquqiy normalar va h.k.) miqdoriy jihatdan keng tarqalgan auditoriyaga tarqatiladi. Ming yil oldin inson to‘rtta aloqa vositasiga ega edi. Bular: og‘zaki nutq, musiqa, rasm va yozuv. Keyinchalik texnika omillari rivojlanishi natijasida gazeta-jurnallar, radio, telefon, kino, ovoz yozish ixtiro qilindi. Natijada elektron ommaviy axborot vositalari birinchi o‘ringa chiqib, yozma ommaviy axborot vositalarini sezilarli darajada siqib chiqardi. Asosiy omil sifatida u yoki bu o‘ziga xos ommaviy aloqa vositalarining auditoriyasini tashkil etuvchi odamlarning katta guruhlari – ma’lum bir gazeta o‘quvchilari, ma’lum bir guruh tinglovchilarining ongi va xatti-harakatiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Ayrim teleradio kompaniyalar o‘z dasturlarini butun dunyo bo‘ylab efirga uzatadilar, bularni deyarli megafaktor sifatida qarash mumkin.

Qizlarning ijtimoiylashuviga OAVning ta’sirini Nyu Yorklik H.Laura Choate ham o‘zining tadqiqotlari davomida o‘rgangan va 2009-yilning o‘zida o‘smir qizlarning televizor tomosha qilishi ko‘rsatkichi haftasiga 28 soatgacha yetishini aytib o‘tgan. O‘smir qizlar ijtimoiylashuvida filmlar, ko‘rsatuvlar, reklama hamda video kliplar (bu musiqa kliplaridagi so‘zlar) katta ta’sir ko‘satadi. Bugungi kunga kelib, bu ko‘rsatkich veb-saytlar va turli Telegram va Facebook sahifalarida vaqt o‘tkazishlari ancha oshganini ko‘rishimiz mumkin. H.Laura Choate ommaviy madaniyatning qizlar ijtimoiylashuviga ta’sirini o‘rganib, bu jarayonda qizlar ijtimoiylashuvida quyidagi bosimlarga duch kelishlarini ta’kidlab o‘tadi:

Birinchi bosim, qizlar o‘zlarining tana tuzilishi haqida ko‘proq o‘ylaydilar. “Ularning tashqi tana tuzlishi jamiyatdagi mavqeyini belgilaydi” degan fikrda bo‘lishadi.

Ikkinchi bosim – boshqalarga nisbatan har doim xushmuomala bo‘lish;

Uchinchi bosim – qizlarning ko‘p vaqtlarini onlayn o‘tkazishlari natijasida real hayotdan uzoqlashish. Bu noto‘g‘ri shaxsiyatning rivojlanishiga olib kelishi mumkin.

To‘rtinchi bosim – har tomonlama mukammal bo‘lish lozimligi[5].

[5] Laura H. Choate. Adolescent Girls in Distress. A Guide for Mental Health Treatment and Prevention. New York. Springer Publisher Company. 2014. pp. 3-5.

O‘quvchi-qizlar ijtimoiy faolligini oshirishga ta’sir qiluvchi omillardan yana biri bu – milliy va umuminsoniy qadriyatlar hisoblandi. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasida qadriyat tushunchasiga shunday ta’rif berilgan: “Voqelikdagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy axloqiy, madaniy-ma’naviy ahamiyatini ko‘rsatish uchun qo‘llanadigan tushuncha”. Bizga eng muhim bo‘lgan barcha narsalarni kiritishimiz mumkin bo‘lgan qadriyatlar qatoriga biz quyidagilarni kiritishimiz mumkin, vatanparvarlik, gender tenglik, an’analar, marosimlar, har doim yaxshilik qilish, yomonlikdan yiroq yurish, bilimli va ma’rifatli bo‘lish, moddiy va ma’naviy boyliklar va boshqalarni kiritishimiz mumkin.

Qadriyatlar, asosan, uchta turga bo‘lib o‘rganiladi. Bulardan birinchisi umumbashariy qadriyatlar hisoblanib, ularga biz butun yer shari uchun xos va mos bo‘lgan qadriyatlarni aytishimiz mumkin. Milliy qadriyatlar esa faqat bir millatga xos bo‘lgan, mana shu millatlarning kundalik hayoti bilan bog‘liq bo‘lgan qadriyatlardir. Milliy qadriyatlar sirasiga urf-odatlar, an’analar va marosimlar kiradi. Faqatgina bitta insonga xos bo‘lgan qadriyatlar esa shaxsiy qadriyatlardir.

Haqiqatdan ham, o‘quvchi-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishda, albatta, umuminsoniy, milliy va shaxsiy qadriyatlarning o‘rni beqiyosdir. Masalan, milliy bayramlarimizdan biri “Navro‘z” bayramida sumalak qaynatish chog‘ida, milliy taomlarni tayyorlash jarayonida, mahallalarda tashkil qilinadigan tadbirlar, hasharlarda, yolg‘iz qariyalarning holidan xabar olish jarayonida va turli xil marosimlarda o‘quvchi-qizlar ishtirok etishlari ularni faollikka chorlaydi. Zero, har bir qadriyatning tub zamirida yaxshilik, faollik va go‘zallik yashiringandir.

Oila, mahalla va ta’lim muassasalarida o‘quvchi-qizlarni tarbiyalashda omillardan o‘rinli va maqsadga muvofiq foydalanish orqali ijtimoiy faolligini oshirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchi qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish oila, mahalla va maktab o‘rtasida mustahkam hamkorlik mavjud bo‘lganda samarali bo‘ladi. Ushbu muhitlarning har biri ijtimoiy faollik, yetakchilik va shaxsiy o‘sish imkoniyatlarini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Birgalikda ishlash orqali ular qizlarni ijtimoiy faoliyatda ishtirok etishga, muhim hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga va jamiyatning faol, mas’uliyatli a’zosi bo‘lishga undaydigan qo‘llab-quvvatlovchi tarmoq yaratishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov F.R. Pedagogik-sotsiologiya. “Noshir” nashriyoti. – Toshkent, 2015. – 48 b.

2. Akramova F., Bilolova Z. Bolalarning ijtimoiylashuvi masalalari. Metodik qo‘llanma. – T.: POIAM, 2017. – B. 5.

3. Laura H. Choate. Adolescent Girls in Distress. A Guide for Mental Health Treatment and Prevention. New York. Springer Publisher Company. 2014. pp. 3-5.

4. Musurmonova O., Xoliqova M. Reproduktiv salomatlik va jinsiy tarbiya – yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning muhim omili / Metodik qo‘llanma. T.: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi “Fan” nashriyoti, 2021.

5. Olivia. Difference Between Role and Status. https://www.differencebetween.com/difference-between-role-and-vs-status/

6. Ruby Ravi Lahir. Emprovering Adolscent girls through CSR initiatives-A Study. Dissertation Doctor of Philosophy. Veer Narmad South Gujarat University. Gujarat, India 2021. P.71 http://hdl.handle.net/10603/351319

7. Saidov A.I. Oilada yoshlarning sog‘lom turmush tarzi to‘g‘risidagi tasavvurlarini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Diss Psix.fan.dok. – T., 2022. – B. 37.

Charos MADIYEVA,
“Toshkent amaliy fanlar universiteti” nodavlat oliy ta’im muassasasi, katta o‘qituvchisi

INNOVATSION TA’LIM MUHITIDA MAKTAB O‘QUVCHILARINING ALGORITMIK QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING AMALIY AHAMIYATI

Annotatsiya

Zamonaviy axborot texnologiyalari kun sayin takomillashib borayotgan joriy davrda maktab o‘quvchilarida unga mos ravishda kompetentlikni rivojlantirish masalasi ham jiddiylashib bormoqda. Birgina ushbu maqola mazmunida maktab o‘quvchilarining algoritmik qobiliyatini rivojlantirishning amaliy ahamiyati haqidagi fikr-mulohazalarni bildirish orqali innovatsion ta’lim muhitida buning muhimligining sabablari ko‘rsatildi.

Tayanch so‘zlar. Algoritmik qobiliyat, algoritmik fikrlash, axborot texnologiyalari, kompyuter texnologiyalari, texnologiyalar rivoji, algoritm tushunchasi.

В современную эпоху, когда современные информационные технологии совершенствуются с каждым днем, вопрос развития компетентности школьников становится все более серьезным. Лишь в содержании данной статьи были показаны причины важности этого в инновационной образовательной среде, высказанные мнения о практической значимости развития алгоритмических способностей школьников.

Ключевые слова. Алгоритмические способности, алгоритмическое мышление, информационные технологии, компьютерные технологии, развитие технологий, концепция алгоритма.

In the current era, when modern information technologies are improving day by day, the issue of developing competence among schoolchildren is becoming more serious. Only in the content of this article, the reasons for the importance of this in the innovative educational environment were shown by expressing opinions about the practical importance of developing the algorithmic ability of schoolchildren.

Key words. Algorithmic ability, algorithmic thinking, information technology, computer technology, technology development, algorithm concept.

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi axborot texnologiyalarining inson faoliyatining barcha sohalariga joriy etilishi bilan tavsiflanadi. Yangi axborot texnologiyalari t’’lim sohasiga katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Ta’lim tizimida ro‘y berayotgan tub o‘zgarishlar didaktik maqsadlarni amalga oshirishda samaradorlikka erishishni, ta’lim qadriyatlarini yangicha tushunishni, shuningdek, uzluksiz ta’limni mazmunli tashkil etish zarurati yanada jiddiylashayotgan bir vaqtda ta’lim jarayonini optimal qurish va amalga oshirish bilan bog‘liq yangi o‘qitish texnologiyalarini ishlab chiqish va qo‘llash borasida zamonaviy ta’lim davri talablarini inobatga olishni talab etmnoqda.

Ma’lumki, ta’lim muassasasining didaktik vazifalaridan biri o‘quvchining qobiliyatlarini shakllantirish va uning intellektini rivojlantirishdir. Insonning intellektual rivojlanishining muhim tarkibiy qismi — algoritmik fikrlashdir. Maktab o‘quvchilarining algoritmik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun eng katta imkoniyatlar bugungi zamonaviy ta’lim muhitida talaygina.

Maktab o‘quvchilarining algoritmik qobiliyatlarini shakllantirish kompyuter texnologiyalarini o‘rganishga qaratilgan har qanday fanni o‘rganishning turli darajalarida maktab ta’limining muhim maqsadi hisoblanadi. Sir emaski, algoritm yaratmasdan

kompyuterda masalani yechish mumkin emas. Bundan kelib chiqib aytish kerakki, muammolarni hal qilish, yanada aniqrog‘i, muammolarni hal qilish strategiyasini ishlab chiqish, gipotezalarni eksperimental ravishda ilgari surish va isbotlash, o‘z faoliyati natijalarini bashorat qilish, yaratilgan algoritmni optimallashtirish, batafsillashtirish, algoritmni rasmiylashtirilgan shaklda taqdim etish orqali muammoni hal qilishning oqilona usullarini tahlil qilish va topish qobiliyatining maktab o‘quvchilarida rivoj topishini ta’minlash axborot kommunikatsion vositalari yuqori saviyada takomillashib borayotgan innovatsion asrning zamonaviy talablari darajasida turibdi.

Bugungi innovatsion ta’lim muhitining tobora rivojlanib borish bosqichida kompyuter texnologiyalari va uning ko‘pgina vositalarining amaliy jihatdan dolzarbligi ham kun sayin yuksalmoqda. Masalan, birgina dasturlash vositasi yordamida maktab o‘quvchilarida algoritmik qobiliyatni rivojlantirishga e’tibor berish zamonaviy ta’lim tizimida ko‘zga ko‘ringan masalaga aylanib bormoqda. Chunki kompyuter texnologiyalari keskin rivoj topayotgan bir davrda ta’lim ishtirokchilarining ilk davrdagi bilim olish jarayonlarida dasturlash vositalari haqidagi bilim va tafakkurini kengaytirish, shuningdek, ular yordamida aynan maktab o‘quvchilarida algoritmik qobiliyatni rivojlantirish zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalar asridagi zamonaviy talablar toifasining zaruriy shartlari qatoridan joy oladi.

Hozirgi texnologiyalar rivojida murakkab texnologik muammolarni hal etish uchun, sohaga oid vazifalarni tezkor bajarishda zamonaviy muhandislarga hamda ulardagi yuqori salohiyatning mavjud bo‘lish kerakligiga talab ustuvor darajaga yetib kelmoqda. Shuning uchun ham bo‘lajak soha mutaxassislarini tayyorlash maqsadida maktab davridanoq o‘quvchilarda algoritmik qobiliyatni shakllantirish juda ahamiyatli va albatta, o‘z o‘rnida murakkab vazifa demakdir. Maktab o‘quvchilarining turli algoritmlarni qurish tamoyillari va usullari, ularni tahlil qilish haqidagi eng maqbul variantlarni tanlashda avvalo, dasturlash vositalari to‘g‘risidagi tasavvurini, undan keyin bilim darajasini keng doirada kengaytirish jiddiy qaraluvchi masala hisoblanadi.

Bu jarayonda uslubiy asos sifatida kognitiv psixologiya va axborot yondashuvining asosiy qoidalarini ta’lim jarayonlarini tashkil etishda qo‘llash joiz. Jumladan, didaktikaning samaradorligi diagnostikasini amalga oshiruvchi texnik vositalar; jarayonlarni modellashtirish; individuallikni hisobga oladigan o‘qitish vositalarini ishlab chiqish orqali o‘quvchilarning axborotni idrok etish xususiyatlarini rivojlantirish jihatlari ham e’tibor berish darkor. Shu jumladan, yosh avlodning algoritmik qobiliyatiga alohida e’tibor berish ham kerak.

Algoritmik qobiliyatlar hayot davomida tashqi omillar ta’sirida rivojlanib borgani uchun, qo‘shimcha ta’sir qilish jarayonida ularning rivojlanish darajasini oshirish mumkin. Maktab o‘quvchilarida algoritmik qobiliyatlarni rivojlantirishning yangi samarali vositalarini izlash zarurati uning axborot jamiyatida shaxsning yanada o‘zini o‘zi anglashi uchun ahamiyati bilan bog‘liq.

Informatika va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) yuksak rivoj topayotgan innovatsion texnologik davrda maktab o‘quvchilarining algoritmik qobiliyatlarini rivojlantirishning samarali usuli bu — algoritmlash va dasturlash bo‘limidan rekursiv algoritmlarni qurish va ulardan katta sinf muammolarni hal qilishda foydalanishni o‘rgatishdir, shu bilan bir qatorda algoritmlar nazariyasining asl mag‘zini o‘quvchilarga yetkazish eng murakkab vazifa hamdir.

Algoritmik qobiliyatlar dunyoga ilmiy qarashning zaruriy qismidir. Shunday ekan, maktab o‘quvchilarida dastlabki kompyuter savodxonligini shakllantirishda algoritm

tushunchasi asosiy tushunchalardan biridir. Demak, xulosa qilib aytish mumkinki, bir-gina informatikaga taalluqli mashg‘ulotlarni algoritm kabi muhim tushunchani hisobga olmasdan amalga oshirib bo‘lmaydi. Algoritmlarga kirish deyarli har qanday informatika kursining an’anaviy bo‘limidir, chunki algoritmlarni amalga oshirish va ishlab chiqish qobiliyati axborotni qayta ishlash va muammolarni hal qilishda markaziy o‘rinlardan biridir. Bunda maktab yoshidagi o‘quvchilarda informatikaga oid darslarda algoritmik qobiliyatlarni shakllantirish va rivojlantirish uchun didaktik materiallarni ishlab chiqishni maqsad qilish hamda maktab o‘quvchilarida algoritmik qobiliyatlarni rivojlantirish jara-yonini asosiy obyekt sifatida qarash, yuqorida ta’kidlangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni hal qilish kerak:

markaziy muammo bo‘yicha nazariy va ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahlilini o‘tkazish;

algoritmni algoritmik jarayonning modeli sifatida tahlil qilish;

maktabdagi tegishli fanlar doirasida ta’limini tashkil etishdagi algoritmlash liniyasini chuqur o’rganish;

o‘quvchilarda algoritmik fikrlashni shakllantirish uchun didaktik materiallarni ishlab chiqish.

Ushbu qayd etilganlarning barchasining jiddiy e’tibor ostida amalga oshirilishi maktab o‘quvchilarida algoritmik qobiliyatlarning dolzarbligi va amaliy ahamiyatini asoslaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Аляев, Ю.А. Алгоритмизация и языки программирования: учебно-справочное пособие [Текст] / Ю.А. Аляев, О.А. Козлов. – М.: Финансы и статистика, 2009. – 320 с.

2. Слинкина, И.Н. Использование компьютерной техники в процессе развития алгоритмического мышления у младших школьников [Текст] / И.Н. Слинкина. – Екатеринбург: УрГПУ, 2010. – 22 с.

3. Цукарь, А.Я. Схематизация и моделирование при решении текстовых задач [Текст] / А.Я. Цукарь // Математика в школе, 2013. – № 5. – 15с.

4. Яковлева, Е.И. “Игры в Лого” [Текст] / Е.И. Яковлева // Научно-практический электронный альманах “Вопросы информатизации образования”, 2014. – №4. – 23с.

Nodir USMONOV,
Qarshi davlat universiteti, katta o‘qituvchi

TALABALARNING MANTIQIY FIKRLASH KO‘NIKMAIARINI RIVOJLANTIRISH TAMOYILLARI

Annotatsiya

Maqolada talabalarning mantiqiy fikrlashini o‘stirish tamoyillari haqida so‘z yuritiladi. Xususan, bilimlarni egallashda onglilik, faollik tamoyili, nazariyaning amaliyot bilan birligi tamoyili, mantiqiy fikrlashni izchil va tizimli rivojlantirish tamoyili, o‘quvchi shaxsiga qadriyatli yondashuvni amalga oshirish tamoyillariga to‘xtalib o‘tilgan.

Tayanch so‘zlar. Tamoyil, izchillik, tizimlilik, sistemalilik, mantiqiy fikrlash, aqliy operatsiya, analiz, sintez, tafakkur, fikrlash, mustaqil fikrlash, yangilik, innovatsiya, tanqidiy fikrlash.

В данной статье в данной статье говорится о принципах развития логического мышления учащихся. В частности, обсуждались принцип сознательности, принцип деятельности, принцип единства теории с практикой, принцип последовательного и систематического развития логического мышления, принципы реализации ценностного подхода к личности студента.

Ключевые слова. Принцип, последовательность, системность, системность, логическое мышление, мыслительная операция, анализ, синтез, мышление, рассуждение, самостоятельное мышление, новаторство, новаторство, критическое мышление.

In this article, this article talks about the principles of developing students’ logical thinking based. In particular, the principle of consciousness, the principle of activity, the principle of the unity of theory with practice, the principle of consistent and systematic development of logical thinking, and the principles of implementing a value-based approach to the student’s personality were discussed.

Key words. Principle, consistency, consistency, consistency, logical thinking, mental operation, analysis, synthesis, thinking, reasoning, independent thinking, innovation, innovativeness, critical thinking.

Talabalarda mantiqiy fikrlashni shakllantirish jarayoni aniq bir tamoyillar asosida tashkil etilishi lozimki, bu yuqorida ta’kidlaganimizdek, ishlab chiqilayotgan metodikani amaliyotga qat’iy qo‘llash va samaradorligining yuqori bo‘lishi uchun xizmat qiladi. Mantiqiy fikrlash tamoyillari – ta’lim jarayonida asosiy g‘oyalar va o‘quv meyoriy talablarni amalga oshirish, nazorat qilish, tuzatish, diagnozlash vazifasini amalga oshiradi.

Shuni unutmasligimiz lozimki, talabalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish tamoyillari didaktik ta’lim maqsadlari bilan belgilanadi. Chunki, ta’lim jarayonining asosiy maqsadi talabalarning aqliy va kognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirishdan iboratdir. Quyida etimolgik yondashuv asosida talabalarning mantiqiy fikrlashini o‘stirish tamoyillariga to‘xtalib o‘tamiz, bular:

– bilimlarni egallashda kuzatuvchanlik tamoyili;
– bilimlarni egallashda onglilik, faollik tamoyili;
– mantiqiy fikrlash jarayonida nazariyaning amaliyot bilan birligi tamoyili;
– mantiqiy fikrlashni izchil va tizimli rivojlantirish tamoyili;
– talaba shaxsiga qadriyatli yondoshuvni amalga oshirish tamoyili;
– ta’lim –tarbiya birligi asosida o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini o‘stirish tamo-

yililari.

Talabalarning mantiqiy fikrlashini o‘stirish pedagogik ta’lim jarayonining muhim va asosiy vazifalaridan biridir. Ta’limning zamonaviy tendensiyalari, tamoyillarini amaliyotga samarali tadbiq etish maqsadga muvofiqdir. Zamonaviy tendensiyalar va ta’lim tamoyillaridan foydalanish talabalarda bilimlarni tez va oson egallash, tizimlashtirish, analiz va sintez qilish, xulosa chiqarish, amaliyotga tadbiq etish, eslab qolish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, prinsip jarayon natijalarini umumlashtirish, abstraksiya yo‘li bilan kelib chiqqan tadqiqotning asosiy pozitsiyasini anglatadi.

Tadqiqotchi olimlar A. Karimjonov va G. Karimovalarning “Ta’limni tashkil etish tamoyillari mazmuni” nomli maqolasida tamoyil tushunchasiga quyidagicha to‘xtalib o‘tiladi: “Tamoyil” (lotincha “prinsip”) atamasi “asos”, “omil” va “birinchi” ma’nolarini anglatadi. Atama sifatida quyidagilarni bildiradi:

– nazariya, ta’limot va fan kabilarning qonun-qoidasi;

– kishi og‘ishmay amal qiladigan qoida, nuqtai nazar, qarash va maslak.

Ta’limni tashkil etish tamoyillari mazmuni deganda bu jarayonda amalga oshiriladigan asoslar va negizlar nazarda tutiladi. Bizning yondashuvimizga ko‘ra, ta’limni tashkil etishning eng muhim tamoyillari asoslariga tayanish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Ma‘lumki, pedagogik jarayonning zamonaviy tamoyillari ta‘lim jarayonining barcha tarkibiy qismlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta’minlashi lozim. Ya’ni ta’limning maqsad va vazifalarini oydinlashtirish, mazmunni ishlab chiqish, ta’limning tashkiliy shakllarini aniqlash, ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan usullarni tanlash, prognozlash, rejalashtirish va tahlil qilishga qo‘yiladigan talablarni belgilashi darkor. Fikrimizcha, talabalarda mantiqiy fikrlashni shakllantirish jarayoni ham aniq bir tamoyillar asosida tashkil etilishi lozimki, bu yuqorida ta’kidlaganimizdek, ishlab chiqilayotgan metodikani amaliyotga qat’iy qo‘llash va samaradorligining yuqori bo‘lishi uchun xizmat qiladi.

Xulosa qilish kerakki, mantiqiy fikrlash tamoyillari – ta’lim jarayonida talabalarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga oid asosiy g‘oyalar va o‘quv meyoriy talablarni amalga oshirish, nazorat qilish, tuzatish, diagnozlash vazifasini amalga oshiradi.

Talabalarda mantiqiy fikrlashni shakllantirish tamoyillari didaktik ta’lim maqsadlari bilan belgilanadi. Chunki, didaktikaning asosiy maqsadi talabalarning aqliy va kognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirishdan iboratdir. Quyida talabalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish tamoyillariga to‘xtalib o‘tamiz, bular:

Talabalar mantiqiy fikrlashini rivojlantirishda onglilik va faollik tamoyili. Talabalarda mantiqiy fikrlashni shakllantirish jarayoni ancha mushkul va murakkab jarayon hisoblanadi. Bu jarayonda bilimlar talabalar tomonidan ongli va faol ravishda o‘zlashtirilmas ekan, ularda mantiqiy fikrlash rivojlanmaydi. Bilamizki, ongli va faol ravishta egallangan bilimlargina talaba ongida mustahkam qoladi. Ayniqsa, talabalarining bilimlarni ongli ravishta o‘zlashtirishi ularning keyingi bilimlarni tez va oson egallashiga zamin hozirlaydi.

Faollik – talabalarning o‘quv materialini o‘zlashtirishga nisbatan shaxsiy qiziqishining namoyon bo‘lishi, mustaqil harakati natijasida bilimlarni egallashidir. O‘z navbatida didaktik jarayonda talabalarning bilimlarni ongli va faol o‘zlashtirishi ta’limning samaradorligini belgilab beruvchi omil hisoblanadi. Talabalarning bilimlarni egallashda onglilik va faolligi bir-biri bilan chambarchas bog‘liq jarayon hisoblanadi.

Onglilik tamoyili - talabalarning o‘quv materiali oldida turgan maqsad va vazifalarini tushunishiga, anglashiga, o‘rganilayotgan narsaning mazmun-mohiyatini tahlil

qilishiga, uni amaliyotda ongli ravishda qo‘llay olishiga yordam beradi. Ta’limda onglilik tamoyiliga rioya qilish talabalarning aqliy faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Faollik esa fikr va harakatning mustaqilligini anglatib, u shaxsning qaror qabul qilishi, o‘z fikr va go‘yalarini erkin bildira olishi, ijodiy tafakkurining yo‘naltirilganligi bilan izohlanadi.

Shu sababdan, talabalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda onglilik va faollik tamoyilini amalda tadbiq etish quyidagi qoidalariga rioya qilish orqali amalga oshirilishi lozim:

– talaba kundalik o‘quv topshiriqlarining maqsad va vazifalarini aniq anglashi ongli ta’lim olishning zaruriy sharti ekanligini chuqur his etishi lozim;

talabalar diqqatini o‘quv materiali mazmunini tushunishga qaratish va mexanik yodlashdan ongli fikrlashga yo‘naltirish.

Talabalar mantiqiy fikrlashini rivojlantirishda nazariya va amaliyotning birligini ta’minlash tamoyili. Talabalarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishda nazariyaning amaliyot bilan birligi tamoyiliga rioya qilish muhim sanaladi. Zero, talabaning mantiqiy fikrlashi avvalo, nazariy va amaliy bilimlarni tizimli ravishda o‘zlashtirish, ular o‘rtasidagi bog‘liqlikni idrok etish, taqqoslash natijasida shakllanadi. Shu bois talabalarning mantiqiy fikrlashini shakllantirishda nazariya bilan amaliyotni birlikda qo‘shib olib borish dolzarb masaladir. Ma’lumki, talabalarga fandagi bilimlar qoidalar, teoremalar, akseomalar, ta’riflar ko‘rinishida berib boriladi. Ushbu qoidalarni talabalar yod olib, amaliyotda sinab ko‘radilar. Bu esa ularda o‘quv materialining tushunarli bo‘lishini ta’minlaydi. Amaliyot talabalar uchun nafaqat egallangan bilimlarni amalda sinab ko‘rish, balki kognitiv faoliyat manbadir.

Amaliyot shunday jarayonki, u berilgan bilimlarning haqqoniyligini ko‘rsatib beruvchi mezondir. U talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlaydi va ularning kelajakda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishini kafolatlaydi. Talabalar tomonidan egallangan bilimlar amaliyot bilan qanchalik ko‘p bog‘liq bo‘lsa va amaliyotda sinab ko‘rilsa, atrofdagi jarayon va hodisalarni o‘rganishga nisbatan talabalarning qiziqishi shunchalik yuqori bo‘lib boraveradi.

Talabalar mantiqiy fikrlashini rivojlantirishda nazariya va amaliyotning birligini ta’minlash tamoyilini amalga oshirishda bir qator qoidalarga rioya qilish lozim. Bular:

– talabalarga har qanday bilim hayotdan olinganligini va ular ilmiy asoslanganligini anglatish;

– talabalarga bilimlarini sinab ko‘rish va amaliyotda qo‘llashda izchillik va tizimlilikka rioya qilishni o‘rgatish;

– voqelikdagi barcha narsa va predmetlar, jarayonlar nazariya va amaliyot manbai ekanligini va ulardan foydalanish shaxs mantiqiy fikrlashini rivojlantiruvchi omilligini tushuntirish;

– talabalarning nazariy ma’lumotlar bilan ishlash ko‘nikmasini rivojlantirish orqali ularni amaliy-tadqiqotchilik faoliyatiga yo‘naltirish;

– talabalarni o‘zlarni qiziqtirgan fan, texnika va san’at sohasida qo‘shimcha bilim olishlari uchun imkoniyat yaratish.

Mantiqiy fikrlashni izchil va tizimli rivojlantirish tamoyili. Ta’lim jarayonida talabalarning mantiqiy fikrlashi tizimli va izchil ravojlantirib borilishi lozim. Talabalarning o‘quv faoliyatida egallashi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malakalarni tizimli va izchil egallashlari ularning mantiqiy fikrlashiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bilamizki, ta’lim jarayonida yangi o‘quv materialini o‘rganishga o‘tish, undan oldingisi o‘zlashtirilgandan keyingina amalga oshiriladi.

“Uzluksizlik” tushunchasi hodisalarning rivojlanishini, birin-ketin va tadrijiy o‘zgarishini ifodalaydi. Muayyan bosqichda tadrijiy miqdor o‘zgarishlari hodisaning yangi sifatga o‘tishiga olib keladi, u esa o‘zgarishlarning keyingi uzluksizligini keltirib chiqaradi. Mantiqiy fikrlashni izchil va tizimli rivojlantirish tamoyilining asosiy maqsadi talabalarda ta’lim mazmunini izchil o‘zlashtirishga ko‘maklashishdan iboratdir. Shuningdek, talabalarning mantiqiy fikrlashini izchil va tizimli rivojlantirish – ularda tafakkur tezligi, sinchkovlik, aqliy operatsiyalar va tadqiqiy ko‘nikmalarini takomillashishiga xizmat qiladi.

Ma’lumki, inson miyasi shunday qudratli kuchga egaki, u tashqi olamning aniq tasvirini o‘zida aks ettiradi va o‘zaro bog‘liq tushunchalar tizimini yaratadi. Buning natijasida esa ilmiy bilimlar tizimi yaratiladi. Ilmiy bilimlar tizimi talabalar o‘zlashtiradigan o‘quv materialining ichki mantig‘i va ularning bilish imkoniyatlari bilan belgilanadigan ketma-ketlikda hosil bo‘ladi. Shuni unutmasligimiz lozimki, ilmiy bilimlar tizimi ko‘nikmalar asosida hosil qilinadi. Ko‘nikmalar rivojlantirib borilmas ekan, ular talaba xotirasidan yo‘qolib boraveradi. Demak, ta’lim jarayonida tizimlilik va izchillikka rioya qilinmas ekan, talabalarning mantiqiy fikrlashi ham pasayib boraveradi. Mantiqiy fikrlashni izchil va tizimli rivojlantirish tamoyiliga amal qilish jarayonida bir qancha o‘quv qoidalariga rioya qilish orqali amalga oshirilishi lozim:

– talabalarning bilimlarni tizimli va izchil egallashini ta’minlash uchun diagramma, grafik, jadvallardan samarali foydalanish;

– talabalarga o‘zlashtirayotgan o‘quv materiallari mazmunini mantiqiy jihatdan bo‘laklarga bo‘lish, umumlashtirish va ular o‘rtasidagi bog‘liqlikni izlab topishga oid topshiriqlarni berish;

– talabalarga dars jarayonida yechilishi lozim bo‘lgan topshiriqlar ichida ishni eng oson va sodda topshiriqlarni yechishdan boshlashni o‘rgatish;

– dars jarayonida talabalarni qiziqtirgan birorta ham savolni bo‘sh qoldirmaslik hamda mazmun va metodlar izchilligiga putur yetkazmaslik;

– talabalarning mantiqiy fikrlashini tizimli va izchil rivojlantirish uchun ilgari o‘zlashtirgan bilimlarlarni tez-tez takrorlash va keyingilari bilan bog‘lash;

– darslarda talabalarning o‘z fikrini ifodalash usuli va shaklini kuzatib borish va ularning tizimli fikrlashini rag‘batlantirish;

– talabalarning og‘zaki va yozma ishlarini o‘zlari tomonidan tizimli tahlil qilishga o‘rgatish; talabalarni kuzatuvchanlikka o‘rgatish.

Ta’lim va tarbiyaning birligini ta’minlash tamoyili. Talabalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish jarayoni nafaqat ta’lim jarayonida, balki darsdan tashqari tarbiyaviy ishlar jarayonida ham amalga oshirilishi darkor. Negaki, darsdan tashqari tarbiyaviy ishlar jarayonida ham talabalarga mantiqiy fikrlashini o‘stirishga qaratilgan turli topshiriqlar beriladi. Masalan, she’r, topishmoq, maqol yodlash, qo‘shiq kuylash, raqs tushish kabilar o‘rgatiladi. Bu topshiriqlarning barchasida talaba tafakkur yuritadi, izlanadi, fikrlaydi. Talabalarning mantiqiy fikrlashini o‘stirishda ta’lim va tarbiya birligi asosida quyidagi xususiyatlarni tarkib toptirish lozim:

– talabalarni mantiqiy fikrlashga undaydigan o‘quv topshiriqlarini ishlab chiqish, ularni o‘z ustida ishlashga o‘rgatish va o‘qishga nisbatan motiv hosil qilish;

– talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish orqali mantiqiy fikrlashini o‘stirish, o‘z maqsadlarini amalga oshirishga o‘rgatish;

– talabalarning bilim olishga bo‘lgan ishtiyoqini qo‘llab-quvvatlash.

Talaba shaxsiga qadriyatli munosabatni amalga oshirish tamoyili. Ta’lim jarayonida talaba shaxsini qadriyat sifatida e’tirof etish jamiyatimiz oldidagi muhim vazifadir.

Negaki, har bir talaba alohida shaxs sifatida yondashilgandagina uning individual xususiyatlari, imkoniyatlari ro‘yobga chiqadi, orzu va qiziqishlari namoyon bo‘ladi.

Talaba shaxsiga qadriyatli yondashuv – shaxsda o‘zgalarni hurmat qilish, jamiyatdagi insonlarga mehr-oqibatli bo‘lish, o‘z shaxsini qadrlash, yaxshilik va ezgulikka xizmat qilish kabi fazilatlarni hosil qilishga yordam beradi. Talaba shaxsining qadri u yashayotgan oila, oliy ta’lim, jamiyat, undagi jarayonlar, shaxslararo munosabatlar bilan aloqadorlikda rivojlanib boradi. Shu bois bugungi zamonaviy ta’limning asosiy maqsadi shaxsni qo‘llab-quvvatlashdir. Shuningdek, pedagogik jarayonda talaba shaxsiga qadriyatli yondashuvni amalga oshirish yoshlarda o‘ziga bo‘lgan ishonchni yuqori bo‘lishiga va mustaqil fikrlashiga, vatanparvar, tirishqoq, shijoatli, tashabbuskor bo‘lishiga zamin hozirlaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, talabalarning mantiqiy fikrlashini o‘stirish tamoyillarini tarkib toptirish, ta’lim sifatini kafolatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. –T.: O‘zbekiston, 2021. 56 b.

2. Karimkulova, F., & Oripova, N. (2022). Tafakkur jarayonlari va uning shakllanish bosqichlari. Общество и инновации, 3(3/S), 215-221.

3. Zaynitdinova M. Matematika darslarida o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga innovatsion yondashuv. Образование и инновационные исследования (2022 год №5), 195 b.

4. Pedagogika. Ensiklopediya. III jild. jamoa // Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. – 400 b.

5. Петроченкова В.В. Преемственность в процессе иноязычной подготовки в профессиональном образовании. Диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Калининград – 2008. 289 с.

Xurshida RAJABOVA,
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Farg‘ona filiali, katta o’qituvchi

O‘QITUVCHI KASBIY KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH ASPEKTLARI

Annotatsiya

Maqolada bo‘lajak axborot texnologiyalari bo‘yicha mutaxassislarda kasbiy kompetentlikni rivojlantirish – innovatsion ta’lim muhitining asosiy shartlaridan biri ekanligi hamda uning aspektlari, darajalari haqida fikr yuritilgan.

Tayanch so‘zlar. Axborot texnologiyalari, kasbiy kompetentlik, innovatsion ta’lim muhiti, interfaol texnologiyalar, ijtimoiy-pedagogik mexanizmlar, psixologik-pedagogik xususiyatlar.

В данной статье рассматривается тот факт, что развитие профессиональной компетентности будущих ИТ-специалистов является одним из основных условий инновационной образовательной среды, а также ее критериев и уровней.

Ключевые слова. Информационные технологии, профессиональная компетентность, инновационная образовательная среда, интерактивные технологии, социально-педагогические механизмы, психолого-педагогические особенности.

This article discusses the fact that the development of professional competence of future IT specialists is one of the main conditions for an innovative educational environment, as well as its criteria and levels.

Key words. Information technology, professional competence, innovative educational environment, interactive technologies, social and pedagogical mechanisms, psychological and pedagogical features.

Yurtimizda ta’lim tizimiga quyilgan talablar dunyoga yangi ko‘z bilan qaraydigan, uddaburon, ishning ko‘zini biluvchi, buyuk kelajagimiz poydevorini quruvchi va yuksaltiruvchi mutaxassis kadrlarni tayyorlash respublikamiz pedagoglari oldida turgan eng muhim va mas’uliyatli vazifadir.

Pedagog o‘z ixtisosligi bo‘yicha ta’lim va tarbiya ishlari yuzasidan jamiyat oldida mas’uldir. U muntazam ravishda o‘z kasbiy tayyorgarligini takomillashtirib borish bilan birgalikda o‘qituvchi, muallim, ustoz, tarbiyachi, pedagog huquqiga ega bo‘lishi, aniqrog‘i, kasbiy kompetensiya egasi bo‘lishi lozim. Endilikda o‘qituvchi uchun o‘zi tanlagan kasb, fan, mutaxassislik borasidagi amaliy va nazariy bilimlarni puxta egallash kamlik qilib qoldi. U har qanday vaziyatda ta’lim-tarbiyani yangi-yangi usul va metodlarini o‘z faoliyatida qo‘llay olishi, bir so‘z bilan aytganda, kompetensiya egasi bo‘lishi lozim.

“Kompetensiya” tushunchasi, kompetensiya nuqtai nazaridan yondashuv, kompetensiya egasi, bu atamalarning mazmuni haqida to‘xtalish uchun, eng avvalo, asrlar davomida shakllangan bu boradagi milliy an’ana va qadriyatlarga e’tibor qaratamiz.

Bizning yurtimizda biron-bir kasbkor egasi o‘z kasbini mahorat bilan egallab, uni shogirdlariga o‘rgata boshlasa, uning nomiga mazkur kasb atamasini qo‘shib atay boshlaganlar. Mosh tabib, Omon tabib, Oboqul kulol, Latif sartarosh, Murodjon hofiz, Mamatoy temirchi yoki Mamatoy aka pichoqlari va hokazo. Bu e’tirof aynan shu odamning ma’lum bir kasb egasi bo‘lganligi uchun emas, balki yuksak hudud aholisining biron-bir kasb bilan shug‘ullanishi ham ana shunday e’tirofga yuksak muvaffaqiyatlari orqali erishganliklari dan dalolat beradi. Chust pichoqlari, Chust do‘ppisi, Rishton

kulollari, Urgut kulollari, Samarqand nonvoylari, nonlari va hokazo. Bu albatta, o‘z kasbkorini uzluksiz rivojlantirib, ko‘p yillar mobaynida elga xizmat qilgan kishi yoki kasbkor egasiga yoki jamoaga berilgan e’tirof, vakolat, ishonch – amonaviy va ilmiy til bilan aytadigan bo‘lsak, kompetensiya ekanligini sezib olish qiyin emas. Xalq san’ati borasida ham shunday fikrlarni aytish mumkin, ammo kasbning oliy darajaga ko‘tarilishi, bu kompetensiyadan balandroq malaka – mahoratdir. Abdurahim Dorboz, Tursunboy polvon, Mamat o‘qituvchi, Mamat domla va boshqalar.

“Kompetensiya” tushunchasini izohlar ekanmiz, bu atamaning mazmun-mohiyatiga e’tibor qaratamiz.

Kompetensiya lotincha so‘z bo‘lib, o‘zbek tilida “munosib”, “to‘g‘ri keladi” yoki “mos keladi” ma’nolarini anglatadi. O‘z bilim, mahorat va amaliy tajribalarni qo‘llagan holda oddiy va murakkab masalalarni yecha olishga munosib inson deb tushunsa bo‘ladi. Ko‘p hollarda “kasbiy kompetenlik” atamasi qo‘llaniladi. Bu so‘zni kasbiy vazifalarini amalga oshirishda o‘z amaliy tajribalari, bilim va ko‘nikmalarini muvaffaqiyatli qo‘llay olish qobiliyati deb tushunsa bo‘ladi.

Kompetensiya – huquqshunoslik atamasi. Aniq organ yoki shaxsning vakolatiga kiradigan huquq va burchlari bo‘lib, davlat va jamoat tizimida mazkur insonning o‘rnini belgilaydi. Huquqshunoslik mazmuniga ko‘ra, kompetensiya quyidagi unsurlarni o‘z ichiga oladi: targ‘ib etiluvchi predmetlar (hududlar, hodisalar, harakatlar, ma’lum bir doirada yuritiladi), ma’lum organ va shaxsning o‘z faoliyati uchun qo‘llashi mumkin bo‘lgan huquq va burchlari, vakolatlari yig‘indisidir.

Kompetensiya (ijtimoiy huquq). Bu aniq bir subyektning boshqaruv jarayonlari uchun qonun bilan belgilab qo‘yilgan vakolati bo‘lib, ma’lum bir ijtimoiy vazifa ana shu vakolat zimmasiga yuklatilgan bo‘ladi.

Kompetensiya boshqaruv vakolati. Bu ma’lum bir kasbiy vazifalarni hal etishda mutaxassis (xodim)ning shaxsiy vokolati sanaladi.

Madaniyatlararo kompetensiya. Boshqa madaniyat nomoyandalari bilan muvaffaqiyatli til topish qobiliyati.

Tashkilotning asosiy kompetensiyasi. Tashkilotning raqobatbardoshligini ta’minlovchi omil bo‘lib, raqobat kurashida asosiy tayanch vositasi sanaladi.

Kompetensiya hududi. Shaxs yoki jamoaning bilim va mahorati yig‘indisidan iborat bo‘lib, ular o‘z vazifasini oliy va raqobatbardoshli doirasida amalga oshiradilar.

1983-yilda O‘zbekiston Fanlar akademiyasi tomonidan chop etilgan ruscha-o‘zbekcha lug‘atda “kompetentnost” – “chuqur bilimga egalik”, “chuqur bilimga asoslanganlik”, “xabardorlik”, “omilkorlik” deb o‘zbek tiliga o‘girilgan. “Kompetentnыy” – yetarli ma’lumotga ega bo‘lgan, puxta bilimli, yaxshi biladigan, kompetensiyaga ega bo‘lgan, vakolatli, masalani ko‘rib chiqishga haqli, ma’nolarida tarjima qilingan. “Kompetensiya” – biron-bir kishi xabardor bo‘lgan soha yoki masala, huquq yoki ixtiyor kabi tushunchalarda berilgan.

O‘zbekiston Fanlar akademiyasi A.S.Pushkin nomidagi Til va adabiyot instituti tomonidan 1981-yilda chop etilgan ikki tomlik “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da “kompetensiya” tushunchasi butunlay kiritilmagan. Umuman, mamlakatimizda har qanday sohaga, xususan, pedagogik faoliyatga kompetensiya nuqtai nazaridan yondoshuv keyingi besh yil davomida qo‘llanila boshlandi.

O‘zbek tilining o‘ziga xos morfologik va semantik xususiyatlari nuqtai nazaridan yondoshgan holda “kompetensiya” atama va tushunchalari lotinchadagi “competere” – “munosib”, “competo”– “munosibman” yoki “erishaman” so‘zlariga yaqin ma’noda

ishlatilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosiga ko‘ra, “kompetensiya” so‘zini barcha ma’noviy hollarda qo‘llash ko‘plab chalkashliklarni oldini oladi degan fikrni aytmoqchimiz. Bundan kelib chiqadiki, kompetensiya nuqtai nazaridan yondoshuv, mazkur jamoa yoki shaxs ana shunday kompetensiya egasi, nihoyat, pedagogik kasbiy kompetensiya egasi deb qo‘llash maqsadga muvofiq. Shunday qilib, har qanday holatda ham, kompetensiya ma’lum bir shaxs yoki jamoaning jamiyatdagi o‘rnini belgilab beradi. Uni ham qonuniy, ham axloqiy munosabatlari bilan mustahkamlaydi.

Jamiyatdagi biron-bir guruh, jamoa yoki shaxs ma’lum bir soha bo‘yicha yuksak malaka va bilimlarga ega bo‘lib o‘z sohasida kompetensiya egasi bo‘lib shakllanadi hamda ushbu vakolatini muntazam ravishda takomillashtirib boradi. Bu masalaga jamiyatning manfaatlari yuzasidan yondoshiladi. Shaxs esa o‘z kompetensiyasini takomillashtirib borish orqali, eng avvalo, o‘zining hayotiy manfaatlarini amalga oshiradi, shu bilan birga jamiyatning shaxsga qo‘yayotgan talablari darajasiga erishadi. Dunyo olimlari tavsiya qilayotgan “kompetensiya” va “kompetentlik” tushunchalarini biz yuqorida birlashtirish taklifini kiritdik. Kompetensiya nuqtai nazaridan yondoshuv haqidagi ilmiy ishlarni tahlil qilar ekanmiz, bu ikki tushuncha haqida turli-tuman fikrlar aytilayotganligini yaqqol sezamiz.

A.V.Xutorskiy “kompetnsiya” va “kompetentlik” tushunchalarini quyidagicha ajratib olish mumkin, deb hisoblaydi. Kompetensiya – insonning shaxsiy sifatlari uzviyligi (bilim, malaka, tajriba, faoliyat usullari) hisoblanib, ma’lum bir doiradagi narsa va jarayonlarga nisbatan shaxsning munosabatida sifatli va samarali faoliyat yurgazishidir. Kompetentlik esa inson tomonidan faoliyat turlariga shaxsiy munosabatini bildiruvchi, talabga javob beradigan kompetensiyalar yig‘indisiga ega bo‘lishi demakdir.

Yuqoridagilardan ko‘rinib turibdiki, kompetensiya masalasi uning jamiyatdagi o‘rni masalasidan qator bahslar davom etmoqda. Ta’lim-tarbiya sohasida asosiy universal kompetensiya unsurlarini anglab olish zamonaviy pedagogikaning eng asosiy muammolaridan biridir. Asosiy kompetensiya masalasida dunyo pedagoglari tajribasini tatbiq qilish yoki an’anaviy o‘zbek pedagogikasi me’yorlaridan kelib chiqqan holda kompetensiya mezonlarini belgilashda fikrlar xilma-xil bo‘lib, hali echilmagan masalalar talaygina.

Pedagog olima L.T.Xurvaliyeva: “Kompetensiya – bilim, ko‘nikma, malaka, qarashlar, individning qadriyati va shaxsiy sifatlari, kvalifikatsiyaning namoyon bo‘lishi yoki ta’sir ko‘rsatish qobiliyati”, – deb ta’riflaydi.

Ta’lim-tarbiya inson kamoloti va millat ravnaqining asosiy sharti va garovidir. Ta’lim-tarbiya jarayonlari davlat nazoratidagi umummilliy masala hisoblanadi. Mamlakatimizda ta’lim, ya’ni o‘qitishni tarbiya bilan uyg‘unlikda olib boriladi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun ta’lim jarayonini tubdan yaxshilashni talab qilar ekan, kompetentli pedagoglarni tayyorlashda ham ana shu talablardan kelib chiqqan holda yondashilishi ko‘zga tashlanadi. Kompetensiyalik yoki o‘ta mahoratlilik, oliy malakali pedagoglarni tayyorlash zamonamizning eng dolzarb masalasiga, aytish joiz bo‘lsa, davlat va jamiyatning eng asosiy vazifasiga aylangan. Biz yuqorida ta’kidlab o‘tganimizdek, pedagogik faoliyat jamiyatdagi funksiyalari bo‘yicha va kasbiy sifat xususiyatlariga qarab hamda psixologik tamoyillari bo‘yicha artist va olimlar tomoniga yaqindir. Pedagog mehnatining xususiyatlari insonni o‘qitish va tarbiyalash uchun mo‘ljallangan. Yoshlarda insoniy fazilatlarni shakllantirish, mehnat predmeti inson hisoblanishi hamda jamiyatni boshqaruvchi shaxsga bo‘lgan ta’siri o‘z-o‘zidan kompetentlikni talab qiladi. Qadimgi yunon faylasufi Aflotun “Agar kosib yomon usta bo‘lsa, bundan davlat juda katta narsa yo‘qotmaydi, faqat xalq

yomonroq kiyinadi, xolos. Agar yoshlar tarbiyachisi o‘z vazifasini yomon bajarsa, u holda mamlakatda nodon, johil, bilimsiz va ahmoqlar toifasi vujudga keladi”– degan edi.

Oliy ta’lim muassasalari “Pedagog kadrlar qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillshatirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorida oliy ta’lim tizimi pedagog va rahbar kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish bosh ilmiy metodik markazini tashkil qilish vazifasini qo‘yadi.

Bosh ilmiy metodik markaz zimmasiga professor-o‘qituvchilar tarkibining kasbiy tayyorgarligi darajasini, ularning yuqori malakali kadrlar tayyorlash va tarbiyalashning talab qilinadigan darajasini ta’minlash bo‘yicha ish natijalarini hamda ilg‘or pedagogik tajribani o‘rganish asosida zamonaviy metodikalardan foydalangan holda oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishning umumta’lim dasturlarini, o‘quv-metodik va normativ materiallarini ishlab chiqish vazifasini yuklaydi. Xuddi shu qarorda o‘qituvchilar faoliyatini zamonaviy talablarga muvofiq baholash, chet tillari va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o‘qitish bo‘yicha o‘quv-metodik materillar va samarali metodikalar ishlab chiqish belgilab qo‘yilgan.

Shuningdek, mazkur yo‘nalishlar bo‘yicha mintaqiviy markazlarida va tarmoq markazlarida seminar-treninglar tashkil qiladi; quyidagilar: tegishli ta’lim fanlari bo‘yicha o‘quv dasturlari mazmunini takomillashtirishni, ta’limni ishlab chiqarish bilan integratsiyalashni ta’minlash maqsadida iqtisodiyotning turli tarmoqlari bo‘yicha mamlakatimizning ilg‘or, zamonaviy uskunalar va texnologiyalar bilan jihozlangan korxonalari; pedagoglarni zamonaviy ilm-fan yutuqlari, tegishli mutaxassisliklar bo‘yicha ilm-fanni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari; ilmiy eksperemental, ilmiy tadqiqotlar o‘tkazishning samarali metodlari bilan tanishtirish maqsadida ilmiy-tadqiqot muassasalari (Fanlar akademiyasining ilmiy muassasalari, tarmoq ilmiy tadqiqot institutlari, markazlari, laboratoriyalari, shu kabilar) bilan hamkorlik qilish hamda ularni pedagoglarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish uchun bazaviy obyektlar sifatida foydalanish bo‘yicha dasturlar ishlab chiqadi; mintaqaviy va tarmoq markazlari faoliyatini muvofiqlashtiradi; oliy ta’lim muassasalarining rahbar xodimlari malakasini oshirish kurslari tashkil qiladi va o‘tkazadi.[1] Mazkur qarorga muvofiq, pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish 5 ta hududiy markazlarini tashkil etish, 10 ta tarmoq markazlarini tashkil etish, oliy ta’lim muassasalari huzuridagi malaka oshirish ta’lim muasasalari va fakultetlarini tugatish to‘g‘risidagi takliflar qanoatlantiriladi. Demak, Vazirlar Mahkamasi qaroridan oliy ta’lim maktabi o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasini takomillashtirish yuzasidan davlat homiyligi ko‘zga tashlanadi. Shu o‘rinda, mazkur qarorning bajarilishi yuzasidan taklif va mulohazalarimizni bildirishni lozim topdik. Bosh ilmiy metodik markaz mintaqaviy va tarmoq markazlari yuridik shaxs hisoblanadi. Malaka oshirish xizmatlari uchun ma’lum miqdorda to‘lovlar joriy etilmoqda. Bu albatta, ba’zi mahoratli o‘qituvchilar uchun iqtisodiy qiyinchiliklar tug‘dirishi mumkin. Barcha tashkiliy masalalarni umumlashtirgan holda quyidagicha taklif berar edik:

mintaqaviy va tarmoq markazlarini muvaffaqiyatli tamomlagan oliy ta’lim o‘qituvchisi Bosh ilmiy metodik markazga davlat granti asosida malaka oshirishga jalb etilishi lozim.

pedagog kasbiy kompetensiyasi bo‘yicha sertifikat uchun imtihon-sinov topshirilishi belgilanishi ko‘zda tutilishi kerak.

sertifikatli o‘qituvchilar uchun ilmiy izlanishlar, pedagogik faoliyat yuzasidan imti-

[1] “Oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. Vazirlar Mahkamasining qarori.

yozlar berilishi lozim.

sinov va baholash imtihonlari uchun kasbiy kompetensiyaga xos to‘rt yo‘nalish asos qilib olinmog‘i darkor:

a) mutaxassisligi bo‘yicha nazariy va amaliy bilimlari;

b) pedagogik mahorati;

g) shaxsiy sifatlari;

d) dunyoqarashi.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, bo‘lajak axborot texnologiyalari bo‘yicha mutaxassislarni kasbiy kompetentligini rivojlantirishga ega bo‘lish hamda ana shu vakolatni tasdiqlovchi sertifikatni qo‘lga kiritish o‘qituvchining yanada o‘sib borishi, bilimlarining takomillashishi, o‘z ustida ishlashi imkoniyatlarini yaratadi, o‘z kasbiga muhabbat va ishonch uyg‘otadi.

Biz yuqorida qayd etib o‘tganimizdek, kompetensiya, ayniqsa, kasbiy kompetensiya shaxsning jamiyatda tutgan o‘rnini belgilar ekan, jamiyat ham yuqori malakali kasbiy kompetensiyaga ega bo‘lgan mutaxassislar tayyorlashdan manfaatdor bo‘ladi.

Milliy pedagogika asoschilaridan biri Abdulla Avloniy o‘zining axloqiy-didaktik mazmundagi “Turkiy guliston yohud axloq” asarida xulqlarni yaxshi-yomonga ajratar ekan, o‘z mulohazalarini Gippokrat, Pluton, Aristotel, Sa’diy Sheroziy va Bedil fikrlari bilan dalillagan holda zamonaviylikni asosiy mezon qilib oladi. Adib Vatan muhabbatini, uning uchun kurashmoqni eng yaxshi insoniy hulqlardan hisoblaydi.

“Vatan – bu har bir kishining tug‘ilib o‘sgan shahar va mamlakati, uni qadrlamoq, sevmoq, yashartmoq kerak”, – deydi. Abdulla Avloniy o‘z asarlarida ta’lim-tarbiya to‘g‘risida to‘xtalib, “Tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo momot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir” – degan edi.

Ta’lim-tarbiya inson kamoloti va millat ravnaqining asosiy sharti va garovi, davlat va jamiyat nazoratidagi umummilliy masala, uning maqsadi va vazifasi komil inson tarbiyasidir, ta’lim-tarbiya ajratib bo‘lmaydigan uyg‘unlikdir.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda pedagog kasbiy kompetensiyasi mohiyatining teng yarmini tarbiyaga oid munosabatlar tashkil etishini ko‘ramiz. Pedagogning jamiyat oldidagi eng muhim burchi, faoliyatining natijasi komil inson tarbiyasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бермус А.Г. Проблемы и перспективы реализации компетентностного подхода в образовании. www.eidoc.ru. 2005, 09, 10.

2. Лебедев О.Е. Компетентносный подход в образовании. www.nekrasovepb.ru

3. Зимняя И.А., И.А. Ключевных. Компетенции – новая парадигма результата образования. quality.petrsu.ru

4. Asadov Y.M. O‘qituvchi kompetensiyasi boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirish omili. Boshlang‘ich ta’limni takomillashtirish istiqbollari: muammo va yechimlar. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. Toshkent, 2014. 3-5-bet.

5. Борисенко Е.Н. Педагогическое сопровождение формирования социальной компетентности студентов вузов: Дисс докт. пед. наук.– Кемерово, 2013. – С.

Oysuluv MUSURMONKULOVA,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti,
“O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasi o‘qituvchisi

YOSHLARNING MAFKURAVIY IMMUNITETINI OSHIRISH HAMDA KITOBXONLIKKA JALB ETISH – MUAMMO VA YECHIMLAR
(Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asari asosida)

Annotatsiya

Mazkur maqolada bugungi yoshlarning mafkuraviy immunitetini ko‘tarish, kitobxonlikka jalb etish, jamiyat va ijtimoiy turmush masalalari, shaxs ma’naviyati hamda so‘z mulkining sultoni Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asaridagi hikoyat va tanbehlar mazmuni haqida so‘z boradi. Yoshlarga bu hikmatlarni tushuntirish asosida ma’naviyatini yuksaltirish va qalb muloyimligini anglatish yuzasidan tavsiyalar keltirilgan

Tayanch so‘zlar. Ijodkorlik, kreativ fikrlash, qalb muloyimligi, sabr-iroda, ma’naviyat, tarbiya, anglash, tanbeh, qit’a, ko‘nikma.

В данной стате рассматриваются вопросы повышения идеологического иммунитета современной молодежи, привлечения их к чтению, вопросы общества и сотсиалной жизни, духовност личности, а также содержание рассказов и наставлений в произведении Алишера Навои “Махбуб ул-Кулуб”. Приводятся рекомендатсии по об’яснению этих мудростей с селю повышения духовности молодежи и воспитания мягкости их сердес.

Ключевые слова. Творчество, креативное мышление, мягкост сердса, терпение и воля, духовност, воспитание, понимание, наставление, кытъа, навык.

This article discusses raising the ideological immunity of today’s youth, engaging them in reading, societal and social life issues, personal spirituality, as well as the meanings behind the stories and admonitions in Alisher Navoi’s Mahbub ul-Qulub. It provides recommendations on elevating spirituality and instilling gentleness of heart in young people through the explanation of these wise teachings.

Key words. Creativity, creative thinking, gentleness of heart, patience and willpower, spirituality, upbringing, understanding, admonition, quatrain, skill.

O‘zbekistonning ta’lim modeli eng zamonaviy talablarga javob beradigan ta’lim muassasalarini barpo etish bilangina cheklanib qolmasdan, davlat ta’lim standarti va milliy o‘quv dasturlarining xalqaro ta’lim dasturlariga mosligi, yetuk kadrlar bilan ta’minlanganligi, shuningdek, o‘quv metodologiyasining rivoji bilan asoslanadi.

Davlatimiz rahbari boshchiligida yoshlarning ta’lim-tarbiyasi davlat siyosati darajasiga ko‘tarilib, qator qaror va farmon1lari ijrosiga ko‘ra “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da maktab ta’limini yangi bosqichga olib chiqish vazifalari belgilandi. Prezidentimiz tomonidan tarbiya mukammal bo‘lishi

[1] O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Maktabgacha, umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, professional va maktabdan tashqari ta’lim tashkilotlari pedagog kadrlarini attestatsiyadan o‘tkazish tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. 572-son. 17. 09. 2021-y., “Davlat ta’lim standartlari va davlat ta’lim talablarini ishlab chiqish hamda joriy etish tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 157-son. 27.08.2024-y qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” 28.01.2022-yildagi PF-60-son Farmoni

uchun bo‘shliq paydo bo‘lishiga mutlaqo yo‘l qo‘yib bo‘lmasligi ta’kidlandi. Zero, Hazrat Navoiyning “Agar sen ogohsen, shohsen... ” so‘zlarida nechog‘liq haqdir.

Bugungi davr har kimdan intellektual salohiyat, yetuk mutaxassis, yuksak ma’naviyatni taqozo etadi. Bu o‘z-o‘zidan, ta’limga bozor iqtisodiyoti davrida o‘quvchi-yoshlarni innovatsion raqamli iqtisodiyot va tezkor jamiyat uchun kadrlar tayyorlash imkonini beradigan zalvorli vazifalarni yuklaydi. “XXI asr bizga ilgari bobo-momolarimiz duch kelmagan tarbiyaviy vazifalarni, talablarni oldimizga qo‘ymoqda”[2]. Shubhasiz, bugungi yoshlarning qiziqishlarini, so‘z erkinligini, ularning cheksiz imkoniyatlarini, hayotiy qarashlarni kechagi kun bilan tenglashtirib bo‘lmaydi. Ta’lim manzarasining sifati ham bugungi o‘quvchilarning o‘z kundalik faoliyatidagi muammolarini hal eta olishi, biror kasbda salohiyati va raqobatbardoshligi, jamiyatda o‘z o‘rnini topishi bilan o‘lchanadi.

Binobarin, ijtimoiy mafkura, ma’naviy muhit, shu bilan birga ta’limdagi ma’naviy-ma’rifiy ishlarining barchasi ko‘rinmas rishtalar orqali kitob bilan, ya’ni ta’lim muassasalarida adabiyot fani bilan birlashadi. Kitobxonlik xususiyati shundaki, so‘zlargina insonning qalbini yumshatadi, tuyg‘ularida ezgulikni anglatadi, g‘oyalari o‘ylantiradi va o‘zini o‘zi baholashga yo‘naltiradi.

Adabiyot – bu san’at, insonning tuyg‘ulari, his-hayajonlari, fikrlari va orzularini so‘z orqali ifodalash bilan birga estetik taassurot uyg‘otadi. “Faqat adabiyot va she’r inson yuragiga kira oladi, uni nur va mehr bilan to‘ldira oladi. Boshqa hech narsa na siyosat, na matbuot, na televideniye va radio, na internet bu ishni eplay oladi. Bugun dunyoni san’at-u adabiyot qo‘lidan tortib olgan biznes (pul) boshqarib turganda, bu gaplarni aytish benihoya achchiq va alamlidir[3].”

Haqiqatan, bugungi yot g‘oyalar katta to‘fonday hamma yoqni buzib-surib ketayotgan bir paytda faqat adabiyotgina dosh bera oladi, kitobxonlar, ma’naviy immuniteti kuchlilar omon qoladi. Zero, “Amaliy maqsadni ko‘zlagan kuchli aqlgina dunyodagi eng maqbul aqldir”[4].

Shu boisdan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 14-dekabrdagi “2020-2025-yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash milliy dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”[5] 781-son qaroriga muvofiq kitob o‘qish va kitobxonlikni targ‘ib etish, kitoblarining mazmuniga e’tibor berish, ularni chop etish sifatini yaxshilash, yoshlarni kitobxonlikka jalb etish ko‘zda tutilgan. Har qanday insonda kitob o‘qish orqaligina badiiy tafakkur, ma’naviyat shakllanadi, qalb sog‘lomlashadi. G‘azzoliy ta’biricha, “fikr barcha yaxshiliklar uchun asos va kalitdir”.

Ma’naviy merosimiz, milliy qadriyatimiz, ya’ni shaxsning axloqiy-ma’naviy kamolotiga bag‘ishlangan Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror”, “Mahbub ul-qulub” asarlarida insonparvarlik, ezgulik g‘oyalari hikoyat shaklida badiiy-falsafiy mazmunda ochib berilgan. Ayniqsa, umri so‘ngida yaratilgan “Mahbub ul-qulub” asarida ham yoshlar tarbiyasiga oid qator nasihatlar uchratish mumkin. Bundan uch yil oldin Buyuk o‘zbek shoiri va mutafakkiri, jamoat va davlat arbobi Mir Alisher Navoiy tavalludining 580-yilligi munosabati bilan o‘tkazilgan tadbirda “Mahbub ul-qulub” asarining belarus tilida nashr etilgan kitobi taqdimoti o‘tkazilgan. Uning turli vaqtda ko‘chirilgan qo‘lyozmalari Toshkent, Sankt Peterburg, Parij va Istanbul kutubxonalarida saqlanadi. Bu asar islomiy

[2] Muhammadjon Quronov. “Bolam baxtli bo‘lsin” . Toshkent. 2017.

[3] https://www.bbc.com/uzbek/uzbekistan/2013/07/130730_uzwebiston_dunyo (jurnalstning yozuvchi Erkin A’zam bilan suhbatidan)

[4] Yoxann Volfgang Gyote “Hikmatlar xazinasi”. “Yangi asr avlodi” Toshkent. 2013 yil.26-bet

[5] lex.uz

qadriyatlar bilan uyg‘unligi hamda insonni ezgulik, adolat va komillikka chorlaydigan tarbiyaviy ahamiyati bilan ajralib turadi. “Mahbub ul-qulub” asari turli madaniy, diniy va axloqiy jihatlarni o‘zida mujassam etgani sababli Navoiyning ma’naviy merosi ichida alohida o‘rin tutadi.

“Mahbub ul-qulub” asarining ikkinchi qismida yoshlar kamoloti uchun qanday fazilatlarga ega bo‘lishi kerakligi va saboq olishga arzigulik: yaxshilik, tavba, tavakkal, qanoat, sabr, tavozu va odob kabi mavzular mohiyatan yoritilgan.

Jumladan, “Qanoat shunday bir chashmaki, uning suvi hech qachon qurimaydi, bir xazinaki, sarf etgan bilan kamaymaydi. Shunday bir ziroatgohki, urug‘idan izzat va shafqat hosili unadi. U go‘yo bir daraxtki, uning shoxida hurmat mevasi pishadi...”6-kabi fikrlari bilan insondagi irodani qanoatga o‘xshatadi, uni sabrli bo‘lishga chorlaydi. Chashmalarda soflik, go‘zallik ramzlari; daraxtda yasharish, unib-o‘sish xususiyati; ziroatgohda umid va ishonch bor. Bu o‘xshatishlar zamirida ko‘plab ma’nolarni uqish mumkin.

Bayt: “Adab kichik yoshlig‘larni ulug‘lar duosiga sazovor etar va ul duo barakati bila umrdin barxurdor”[7].

Duo qilish har bir xonadonda kechadigan tabiiy holat. Ammo duoning kuchini hamma ham yetarli his qilmasligi mumkin. Duoga sazovor bo‘lish, oddiy shaklda ham samimiy qilingan yordam uchun “ko‘p yasha”, “umringdan baraka topgin” deyishadi. Bu so‘zlar zamirida keng ma’no mujassam. Ta’lim dargohlarida bunga e’tibor berilishi lozim. Duoning katta yoki kichigi bo‘lmaganidek, kimning tilidan bo‘lishi farq qilinmasligi tushuntirish, duoga erishish yo‘llarini anglatish, unda umid, ishonch borligini his ettirish ahamiyatlidir. Duoning barakati deganda, halol luqma yeyish bilan bog‘liq jihatlarini e’tiborlidir. Manbalardan ayonki, “Sa’d ibn Abu Vaqqos duosi ijobat bo‘lmayotgani haqida Rasulullo sollallohu alayhi vassallamga shikoyat qildi. Shunda u zot alayhissalom: “Ey Sa’d, haromdan uzoq bo‘lgin! Chunki kimning qorniga harom luqma kirar ekan, uning duosi qirq kungacha ijobat bo‘lmas”[8]. Shu so‘zining o‘zidan qancha ma’nolar chiqarish mumkinligini yaxshi tushungan o‘quvchi-yoshlar ichki dunyosi o‘zgaradi, ular halollik, sabr-toqat va bag‘rikenglikni o‘rganadi.

Bayt: “Tilab berganni ham saxodin yiroq bil; ibrom bila bergandin bermaganni yaxshiroq bil”[9].

Baytdagi “tilab bergan” deganda, hammaning ham chin dildan ehson qilmasligiga ishora mavjud. Buni yoshlar o‘z tasavvurlarida talqin qilishadi. Biror narsaga yubo-rilganda, “Tilab oldingmi, nega kam olib kelding” so‘zlari o‘zaro kundalik turmushda ishlatiladi. Ko‘rinib turibdiki, “tilab olish” xohishsiz olish mazmuni tushunish qiyin emas, ammo saxovatli bo‘lish nimalar bilan bog‘liqligiga; o‘zini ko‘rsatish yoki uyalib berish holatlarida ehsonni qabul qilinmasligiga ahamiyat berishmaydi. Ta’lim dargohlarida shu jihatlarni to‘g‘ri tushuntirish va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish muhimdir. Saxovatlilik asosi ixlos va samimiyatdir. Shuningdek, “Ibrom bila bergandin” jumlasida ham ikki-lanib yoki kechiktirib berishdan ko‘ra, bunday ehsonni umuman qilmaslik afzal ekani ta’kidlanyapti. Chunki har qanday ehson ixtiyoriy va xush ko‘ngil bilan bo‘lishi kerak. Ehson va saxovat faqatgina moddiy yordam berish bilan emas, balki samimiyat va chin dildan kelgan niyat bilan qimmatlidir. Yoshlar orasida “ehsoningga zor emasman”,

[6] Alisher Navoiy “Mahbub ul-qulub”. Toshkent. G‘ofur G‘ulom nashriyoti. 45-bet

[7] Alisher Navoiy “Mahbub ul qulub” “Yoshlar nashriyot uyi. Toshkent. 2018. 63-bet

[8] http://old.muslim.uz/

[9] Alisher Navoiy “Mahbub ul qulub” “Yoshlar nashriyot uyi”. Toshkent. 2018 87-bet.

“o‘zicha, ehson qilibdi” deyishadi. “Ehson” so‘zi lug‘atlarda ham “yaxshilik qilish, ezgulik ko‘rsatish” ma’nolarini ham anglatadi. Suralarning izohlarini tushunmasalar-da, yaxshilik qilish bilan inson ko‘ngli ko‘tarilishini, dili quvonishi bilishadi. Bu o‘zaro muhabbat, ishonch pirovardida, jamiyatdagi totuvlik, hurmat-ehtirom yuzaga keltiradi. Qalbdan chiqmagan ehsonning qiymati yo‘q, shuning uchun inson o‘zini ko‘rsatish yoki boshqalarning iltimosi uchun emas, haqiqiy ehtiyojni ko‘rib, samimiy niyat bilan amal qilishni o‘rganishi kerak.

Bayt: “Birta o‘tmakni ikki bo‘lib, yarmin bir ochg‘a berganni saxiy de, o‘zi yemay barin muhtojga berganni axiy de”10

Bu so‘zlarda saxovat va samimiylikning ikki darajasi ifodalagan. “Birta o‘tmakni ikki bo‘lib, yarmin bir ochg‘a berganni saxiy de” – bu yerda inson o‘ziga tegishli biror yegulikni boshqa muhtoj bilan bo‘lishish saxiylik bo‘lsa, o‘zi yemay hammasini bersa bu qalb tozaligi saxiylikning yuqori darajasida ifodalaydi. Muallif bu misralarida ta’-madan yiroq bo‘lishga chaqiradi, “minnatli osh tatimas” shaklida nokas insonlarning berganidan bermaganini yaxshi deb bilishga undaydi. Asarning tili oddiy va tushunarli bo‘lib, o‘quvchilarga ko‘plab ma’naviy saboqlar beradi. Bir luqma nonni ham halollab yeyish nafsi halollik deb ataydi. Saxiylik bu shunchaki berilgan moddiy yordam o‘lchanmaydi, balki qalb sofligi, niyatning samimiyligi bilan belgilanishini anglash lozim. Saxiylik insonlarning eng oliy darajadagi xulqi sanaladi. Bunday ibratli saboqlarni tushunish yoshlarni to‘g‘ri fikrlashga yo‘naltiradi. Fikrlash insonning ilm va amallarida yaqqol bilinadi.

Navoiy tanbehlarning aksariyati hadislar mazmuni bilan uyg‘unlik kasb etadi.

Qit’a: Yor uldurki, har nechavkim o‘ziga
Istamas, yorig‘a ham istamagay.
O‘zi istarki, yor uchun o‘lgay,
Ani munda sharik aylamagay

Xususan, kimki birovni do‘st bo‘lsa, u o‘ziga ravo ko‘rmaganni, do‘stiga ham ravo ko‘rmasligi kerak. Hadislarda ham yozilishicha: “Sizlardan hech biringiz o‘ziga ravo ko‘rgan narsasini birodariga ravo ko‘rmaguncha, chin mo‘min bo‘lolmaydi”. Yoshlarda do‘stlikni saqlash va munosabatlari yuzasidan ko‘p tortishuvlar bo‘ladi. Maktab yoshidagi bolalar sir saqlash odoblari yuzasidan o‘zlari gapirishi mumkin, ammo amalda qo‘llashmaydi. Do‘stlikni saqlash va ishonish qiyinligi, shuning uchun ham orasidagi rishtalari tez uzilishini aytishadi. Xususan, buning uchun ham aql va iroda talab etiladi.

Navoiy ijodidagi durlardan yana biri shuki, taqsimot haqida adolatli (mehnatga yarasha) tashkil etishga chaqiradi. Birinchidan, ish boshqaruvchining halol haq berishi tursa, ikkinchidan, ishchining mehnatini peshona teri bilan halollab topishga ishoralar keltiradi. Bu izohlar ham bugungi iqtisodiyot sharoitida yoshlarning o‘z huquqlarini himoya qila olishlari bilan birga halol topish nimaligini tushunadi.

Bunday o‘z xulosalari bilan boyitgan asarlari bilan Navoiy o‘zbek nasri rivojiga katta hissa qo‘shdi va adabiyotimizni yangi bir yuksaklikka ko‘tardi. Shoirning alaqachon “Yaxshi libos tanga oroyish, yaxshi qo‘ldosh – jonga osoyish”, “Fosiqdan hayo tilama, zolimdan vafo tilama” kabi baytlari xalq maqoliga aylanib ketgan.

Ma’naviy saviyasida bo‘shliq bo‘lmagan yoshlarda nafaqat, badiiy adabiyotga daxldor tushunchalarni, balki do‘stlik, sadoqatlik, qalbi poklik, imoni butlikni yaxshi mushohada qila oladi. O‘z-o‘zini baholash, mulohaza yuritish o‘quvchilarga o‘zlarining kuchli, zaif tomonlarini tushunish va yaxshilash uchun muvaffaqiyatlarni qayd etish

[10] Alisher Navoiy “Mahbub ul qulub” “Yoshlar nashriyot uyi”. Toshkent. 2018 87-bet.

imkonini beruvchi istiqbolni shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda, Navoiy ijodi nafaqat badiiy tashbehlarda jilolanadi, balki yaxshilik fazilati va yomonlik illatlarini: ko‘ngli pok, dili pok, halollik, baxillik, nafs kabi tushunchalarni falsafiy-tarbiyaviy hikoyatlar asosida qiyosiy izohlaydi.

Jamiyatda misli ko‘rilmagan darajada o‘zgarishlar tufayli turli kasblar[11]ga bo‘lgan ehtiyojni bugundan o‘ylash, kutilayotgan o‘zgarishlarni oldindan bashoratlash, o‘quvchi-yoshlarda XXI asr ko‘nikmalarni shakllantirish, yuzaga keladigan kasblar dunyosini anglatish, ma’naviyatini yuksaltirishga erishish lozim.

Biz orzu qilgan buyuk rivojlangan demokratik davlatni yuksaltirish — yoshlarimiz qo‘lida ekan, farzandlarimizni yoshligidanoq, shaxs kamoloti uchun muhim hisoblangan odob-axloq, iroda, sabr-qanoat va dunyoqarash shakllari tarbiyalashga ahamiyat berishimiz kerak, ularning har bir harakatiga, maktabdagi do‘stiga, uning xarakteriga, qiziqishiga jiddiy e’tibor qilish lozim.

Oilada ham ota-onalariga, aka-singillarga: “otajon”, “onajon”, “opajon”, “akajon”, “ammajon” kabi shirin so‘zlar murojaat qilishi haqida uqtirish, ularning ko‘ngliga qarashi moddiy ta’minlash muhim emasligini tushuntirish, ranjitadigan gaplarni, hatto hayoliga keltirmasligiga erishish lozim. Shundagina, mehnatlarimiz mahsuli bilinadi.

Manbalarda ta’kidlanishicha, yoshlar hayotiy tajribalariga ko‘proq ishonisharkan. “Bolalarni hayot muammolaridan hadeb himoya qilavermang. Chunki ular ham kelgusida yashash uchun kurashib, muvaffaqiyatga erishish uchun hayotiy tajriba orttirishlari kerak”[12].

Yurtimizdagi mislsiz o‘zgarishlar, yangilanishlar silsilasi, ijtimoiy taraqqiyot qonuniyatlari ayni choqda yoshlarning adabiyot bilan yaqinligini, kechagi tarix, ibrat, qadriyat, tajriba maktabi, ma’naviy merosimizni ma’nan anglashni, yetarli boxabar bo‘lishni taqozo qiladi. Shunday ekan, yoshlarga ilm berish bilan birga fikrlarini sog‘lomlashtirish asosiy mezon sifatida qarash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh. M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent. “O‘zbekiston”. 2016.

2. Alisher Navoiy “Mahbub ul qulub” asari. “Yoshlar nashriyot uyi”. –Toshkent. 2018.

3. Muhammadjon Quronov. “Bolam baxtli bo‘lsin” . Toshkent. 2017.

4. Abu Homid G‘azzoliy “Ihyou ulumid-din tafakkur”. “Toshkent islom universiteti” nashriyot-matbaa birlashmasi. – Toshkent. 2007.

5. Yoxann Volfgang Gyote “Hikmatlar xazinasi”. “Yangi asr avlodi” –Toshkent. 2013.

6. http://old.muslim.uz/

7. lex.uz

8. https://uzbekembassy.com.my/uzb/news_press/alisher_navoiyning_mahbubul_qulub_asari_

[11] menejer, injinering, nanotexnolog, turizm mutaxassisi, logist-naqliyotchi, imijmeyker, anesteziolog

[12] E. Kyubler-Ros

Shaxnoza SULTANOVA,
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti, tadqiqotchi

JAMIYATDA XOTIN-QIZLAR FAOLLIGIGA IJTIMOIY-DEMOGRAFIK OMILLARNING TA’SIRI

Annotatsiya

Maqolada jamiyatda xotin-qizlar faolligiga ijtimoiy-demografik omillarning ta’siri, shuningdek ulardagi bezovtalik, nizolilikning oshishi, emotsional barqarorlik va tashabbuskorlikning pasayishi, ijtimoiy faollikning susayishi, shaxs ijtimoiy-psixologik xususiyatlari ko‘rsatkichining yomonlashishi kabi salbiy oqibatlarning sabablari ko‘rib chiqilgan. Shu bilan birga, muallif tomonidan o‘tkazilgan tadqiqot natijalarida ijtimoiy faollik ko‘rsatkichlarining differensatsiyasi keltirilgan.

Tayanch so‘zlar. Ijtimoiy rollar, faollik ko‘rsatkichlari: xulq-atvor faolligi, ijtimoiy faollik, kasbiy faollik, iqtisodiy faollik, siyosiy faollik, ijtimoiy destruktivlik, jamiyatda faollikka ta’sir qiluvchi omillar.

В статье рассмотрены причины негативных последствий, таких как влияние социально-демографических факторов на активность женщин в обществе, а также их беспокойство, повышенная конфликтность, снижение эмоциональной устойчивости и инициативности, снижение социальной активности, ухудшение показателей социально-психологических характеристик личности. Вместе с тем, в результатах исследования, проведенного автором, представлена дифференциация показателей социальной активности.

Ключевые слова. Социальные роли, показатели активности: поведенческая активность, социальная активность, профессиональная активность, экономическая активность, политическая активность, социальная деструктивность, факторы, влияющие на активность в обществе.

The article examines the impact of socio-demographic factors on women’s activity in society, as well as the causes of their negative consequences, such as increased anxiety, conflict, decreased emotional stability and initiative, decreased social activity, and a deterioration in socio-psychological characteristics of the individual. At the same time, the author’s research results provide a differentiation of social activity indicators.

Key words. Social roles, indicators of activity: behavioral activity, social activity, professional activity, economic activity, political activity, social destructiveness, factors influencing activity in society.

Bugungi kunda xotin-qizlarda yangi strategik qarashlar shakllanishiga, ularning shaxs sifatida kamol topishlariga to‘sqinlik qiluvchi omillarni o‘rganish, shuningdek ulardagi bezovtalilik, nizolilikning oshishi, emotsional barqarorlik va tashabbuskorlikning pasayishi, ijtimoiy faollikning susayishi, shaxs ijtimoiy-psixologik xususiyatlari ko‘rsatkichining yomonlashishi kabi salbiy oqibatlarning sabablarini aniqlash va oldini olish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoev ta’kidlaganidek, “Hozirgi kunda har bir xotin-qiz demokratik jarayonlarning kuzatuvchisi emas, balki faol va tashabbuskor ishtirokchisi bo‘lmog‘i shart”.

Ma’lumki, inson shaxs sifatida shakllanish jarayonida ko‘plab ijtimoiy aloqalarga kirishadi, shu bilan birga, qator ijtimoiy-psixologik rollarni bajaradi. Natijada hayotining turli davrlarida mas’uliyati ortib, har doim ham hal etish imkoni bo‘lmagan ko‘plab muammolar girdobida qoladi. Jamiyatda kechadigan har qanday o‘zgarishlar xotin-qizlarni ko‘p hollarda deyarli erishgan yutuqlaridan mahrum etish bilan bir qatorda ijtimoiy mavqyeining ham keskin pasayishiga ham sabab bo‘ladi.

Oxirgi yigirma yil mobaynida turli ijtimoiy-gumanitar soha vakillari tomonidan xotin-qizlarning xulq-atvori me'yorlari, ijtimoiy rollari, jamiyatda xatti-harakatlari darajasi, stereotiplari keng o'rganilmoqda. Ma'lumotlarga qaraganda, so'nggi yillarda ayollar xulq-atvori me'yorlarini o'rganishga qaratilgan tadqiqot natijalari ayollarning erkaklarga qaraganda mavjud gender munosabatlarini o'zgartiradigan rolli xatti-harakatlarning yangi modellarini ko'proq namoyish etishlarini ko'rsatdi. I.S.Kon fikricha, "Zamonaviy erkaklar va xotin-qizlar ijtimoiy faoliyat va munosabatlarda ochiqdan-ochiq bir-biri bilan raqobatga kirishadi. Mehnat faoliyati sohasida gender mehnat taqsimotining an'anaviy tizimining asta-sekin vayron bo'lishi – erkak va ayolning ijtimoiy-ishlab chiqarish funksiyalari, rollari, kasblari, faoliyat sohalari dixotomizatsiyasi (qutblanishining zaiflashishi)ga olib keladi. Bugungi kunda erkaklar siyosiy hokimiyatda o'z monopoliyasini ham boy bermoqda. Erkaklarga qaraganda, xotin-qizlar ta'lim darajasiga ko'ra ham ildamlamoqda. Hatto, ijtimoiylashuv jarayoni ham sezilarli darajada o'zgarmoqda".

Muallif tomonidan o'tkazilgan "Ijtimoiy-psixologik xususiyatlar ayollarning jamiyatdagi faolligini determinantlari sifatida" mavzusidagi tadqiqotda ishtirok etgan xotin-qizlarning shaxs ijtimoiy faolligi ko'rsatkichlari: xulq-atvor, ijtimoiy, kasbiy, iqtisodiy, siyosiy faollik va ijtimoiy destruktivlikning yosh guruhlariga doir natijalarida ishonchlilik darajasi kuzatilmadi (1-jadvalga qarang).

1-jadval

Shaxs ijtimoiy faolligining yosh guruhlariga doir natijasi

Ko'rsatkichlar	O'rtacha rang			Kraskel-Uollis mezoni	Ishonchlilik darajasi (p)
	O'spirinlik davri, 18-21 yosh N=110	yetuklik davrining 1-bosqichi, 22-35 yosh N=95	yetuklik davrining 2-bosqichi, 36-60 yosh N=107		
Xulq-atvor faolligi	156,07	159,33	154,43	,163	,922
Ijtimoiy faollik	153,64	164,92	151,96	1,256	,534
Kasbiy faollik	164,11	161,53	144,21	3,526	,171
Iqtisodiy faollik	162,09	155,06	152,04	,765	,682
Siyosiy faollik	148,90	168,12	154,00	2,636	,268
Ijtimoiy destruktivlik	155,57	164,38	150.45	1,580	,454

Izoh: *-p<0,05; **-p<0,01

Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, shaxsning xulq-atvor faolligi, ijtimoiy faolligi, kasbiy faolligi, iqtisodiy faolligi, siyosiy faolligi, ijtimoiy destruktivligi yosh xususiyatlariga bog'liq emas.

Xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi oilaviy ahvoliga ko'ra tahlil qilinganda, turmush qurganlar va turmush qurmaganlarning ijtimoiy faollik ko'rsatkichlari orasida (U-8089,5; p<005) farq kuzatildi. Bu esa turmush qurganlarning turmush qurmaganlarga nisbatan ijtimoiy faolligi yuqoriligini ko'rsatadi. Darhaqiqat, turmush qurganlar nafaqat o'z ehtiyojlari, balki oila a'zolarining ham ehtiyojlarini e'tiborga oladi, ularning ijtimoiy muammolarini hal qilishga harakat qiladi, atrofida kechayotgan ijtimoiy o'zgarishlarga moslashuvchan bo'ladi (2-jadvalga qarang).

2-jadval

Shaxs ijtimoiy faolligining oilaviy ahvolga doir natijasi

Ko‘rsatkichlar	O‘rtacha rang		Mann-Uitni mezoni	Ishonchlilik darajasi (p)
	Turmush qurmagan, N=119	Turmush qurgan, N=171		
Xulq-atvor faolligi	146,56	144,76	10048,000	,853
Ijtimoiy faollik	127,98	157,69	8089,500	**,002**
Kasbiy faollik	144,65	146,09	10073,000	,877
Iqtisodiy faollik	155,52	138,53	8982,500	,076
Siyosiy faollik	143,71	146,74	9962,000	,753
Ijtimoiy destruktivlik	138,03	150,70	9285,000	,149

Izoh: *-p<0,05; **-p<0,01

Xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini ularning ma’lumotliligiga ko‘ra tahlili quyidagicha namoyon bo‘ldi (3-jadvalga qarang).

3-jadval

Shaxs ijtimoiy faolligining ma’lumotiga doir natijasi

Ko‘rsatkichlar	O‘rtacha rang				Kraskel-Uollis mezoni	Ishonchlilik darajasi (p)
	O‘rta N=45	O‘rta maxsus N=66	Tugallan-magan oliy N=90	Oliy N=117		
Xulq-atvor faolligi	126,38	179,27	144,89	172,32	14,384	**,002**
Ijtimoiy faollik	156,07	172,58	141,03	167,65	6,180	,103
Kasbiy faollik	129,49	158,12	152,34	177,32	11,216	**,011**
Iqtisodiy faollik	113,63	170,64	160,23	170,30	14,925	**,002**
Siyosiy faollik	191,98	141,63	150,68	163,88	9,931	**,019**
Ijtimoiy destruktivlik	152,16	152.15	157,91	167,69	2,154	,541

Izoh: *-p<0,05; **-p<0,01

O‘rta ma’lumotli xotin-qizlarning (U-9,931; p<005) siyosiy faolligi yuqoriligi aniqlandi. Siyosiy faollikning yuqoriligi – shaxsda maqsad va manfaatlarga erishish, o‘zini namoyon qilish va o‘zini tasdiqlash, fuqarolik tuyg‘usiga bo‘lgan ehtiyojni qondirish yuqoriligini anglatadi. A.Maslouning fikricha, faqat o‘zini anglaydigan shaxslar jamiyat muammolariga qiziqish bildira oladilar va ularni hal etishda ishtirok etadilar1.

O‘rta maxsus ma’lumotga ega xotin-qizlarda esa (U-14,384; p<005) xulq-atvor faolligi yuqoriligi aniqlandi. Shaxsning xulq-atvor faolligi uning ijtimoiylashuviga, ijtimoiy normalar va qadriyatlarga moslashishida muhim rol o‘ynaydi. Bu esa boshqalar bilan muloqotga kirishishi va munosabatlar o‘rnatishi, hayotning turli sohalarida, masalan ishda, ta’limda maqsadlari va muvaffaqiyatga erishishi, farovon hayotga intilishi uchun o‘z-o‘zini rivojlantirishi, takomillashtirishi va imkoniyatlarini kengaytirishiga yordam beradi. O‘rta maxsus ma’lumotga ega xotin-qizlarda (U-14,925; p<005) iqtisodiy faollik ham yuqoriligi aniqlandi. O‘rta maxsus ma’lumotga ega shaxslar kasbiy xizmatlar bozorida

[1] Маслоу А. Далнейшие рубежи развития человека. (Перевод Г.Балл, А.Попогребский). М.: Смысл, 1999. Терминологическая правка В.Данченко. К.: PSYLIB, 2003

qadrli kadrlarga bo‘lgan talabga javob bermasligi bois, raqobatbardosh mehnat bozorida ma’lum kasbga ega bo‘la olmasligi, ularda iqtisodiy faollikning oshishiga sabab bo‘ladi.

Oliy ma’lumotli xotin-qizlarda (U-11,216; p<005) kasbiy faollik yuqoriligini quyidagicha izohlash mumkin. Shaxsning kasbiy faolligi – ijtimoiy-kasbiy moslashuvchanlikka yo‘nalgan bo‘lib, jamoada o‘zaro munosabatlar tizimini o‘zlashtirish, yangi ijtimoiy rolni, kasbiy mehnatni mustaqil bajarish va kasbiy tajriba orttirish tushuniladi.

Tadqiqot doirasida jamiyatda ijtimoiy faol bo‘lishda ayollarning farzandi borligining ahamiyati ham o‘rganildi. Olingan natijalar tahlili, farzandi bor ayollarda ijtimoiy faollik (U-9114,500; p<005) hamda ijtimoiy destruktivlikning (U-10348,500; p<005) yuqori bo‘lishini ko‘rsatdi (4-jadvalga qarang). Chindan ham farzand – ayol shaxsiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Farzandli ayollarda ijtimoiy emotsionallik yuqori, doim muvaffaqiyatga intilish, o‘z kuchiga ishonch, o‘zini adekvat baholash xos bo‘ladi. Farzandli ayolning ijtimoiy faol bo‘lishi farzand tarbiyasida, oilaning farovon bo‘lishida, shu bilan birga jamiyatda ruhan sog‘lom oilalar sonining ko‘payishiga zamin yaratadi.

4-jadval

Shaxs ijtimoiy faolligining farzandi borligiga doir natijasi

Ko‘rsatkichlar	O‘rtacha rang		Mann-Uitni mezoni	Ishonchlilik darajasi (p)
	“Ha” N=195	“Yo‘q” N=123		
Xulq-atvor faolligi	162,32	155,03	11442,500	,476
Ijtimoiy faollik	174,26	136,10	9114,500	**,000**
Kasbiy faollik	163,75	152,77	11164,500	,266
Iqtisodiy faollik	156,41	164,00	11389,500	,432
Siyosiy faollik	165,06	150,69	10908,500	,158
Ijtimoiy destruktivlik	167,93	146,13	10348,500	**,019**

Izoh: *-p<0,05; **-p<0,01

Bundan tashqari, farzandli ayollarda ijtimoiy destruktivlikning ham xosligini quyidagicha izohlash mumkin. Farzandi bor ayollar maishiy va shaxsiy muammolar ta’sirida ko‘pincha qarama-qarshi xarakterga ega bo‘lgan destruktivlikka ham ega bo‘ladi. Bunga oila a’zolarining, turmush o‘rtog‘ining emotsional qo‘llab-quvvatlamasligi ham sabab bo‘lishi mumkin. Natijada ayolning bolalariga nisbatan talabchanligi ortib, ularga nisbatan bezovtalik munosabati kuchayib ketadi.

Aslida oilaviy hayot sifati har bir oila a’zosining daromad darajasi bilan o‘lchanmaydi. Hozirgi vaqtda ayolning ishlashi yoki ishlamasligi o‘zining moddiy vaziyatiga ko‘ra, o‘zi hal qiladi. Agar oilada hammasi yetarli bo‘lsa, turmush o‘rtog‘i oila ta’minotini o‘z zimmasiga to‘liq olsa, ayolning ishlamasligi va oilaviy yumushlari bilan band bo‘lishiga to‘siq yo‘q.

Xotin-qizlarni ikki xil toifaga ajratish mumkin: biri ishda nufuz (karera)ga intiluvchan bo‘lsa, ikkinchisi uchun ish – hayotida muhim ahamiyat kasb etmaydi. Ayollarning fikriga ko‘ra, ish bu – sevimli kasb, xobbi, 4 soatdan oshmasligi, ishlab topgan maoshi faqat o‘ziniki bo‘lishi kerak. Erkaklar fikrga ko‘ra, ayolning ishlashi bu – uning salomatligini yaxshilaydi, o‘z ustida ishlaydi, dangasa bo‘lmaydi, zerikishdan xoli bo‘ladi.

Shunday ekan, erkaklarning bugungi kunda ayollarining ishlashiga umuman befarqligini quyidagi jadvalda ham ko‘rish mumkin. Ya’ni, mazkur tadqiqotda ayolining

ishlashiga turmush o‘rtog‘ining munosabati tahlil qilinganda, olingan natija ayollarning ishlashiga turmush o‘rtoqlarining umuman befarqligi (U-337,000; p<005) aniqlandi. Shuningdek, erkaklarga ayolining yaxshi lavozimda ishlashi, oylik maoshining ham ko‘proq bo‘lishi – uning oila boshlig‘i sifatida o‘zini baholashiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ayolining iqtisodiy mustaqil bo‘lishi, o‘ziga nisbatan bahosini baland bo‘lishi, unga muhtoj bo‘lmasligi kabi omillar ayolning ishlashiga turmush o‘rtog‘ining qarshilik qilishiga sabab bo‘ladi. Mazkur tadqiqot natijalarida “ayolining ishlashiga turmush o‘rtog‘ining qarshilik qilishi”ni ham ko‘rish mumkin (5-jadvalga qarang).

5-jadval

Shaxs ijtimoiy faolligining ayollarning ishlashiga turmush o‘rtog‘ining munosabatiga doir natijasi

Ko‘rsatkichlar	O‘rtacha rang		Mann-Uitni mezoni	Ishonchlilik darajasi (p)
	Qarshilik qiladi N=34	Umuman befarq N=28		
Xulq-atvor faolligi	32,12	30,75	455,000	,752
Ijtimoiy faollik	34,78	27,52	364,500	,107
Kasbiy faollik	30,68	32,50	448,000	,677
Iqtisodiy faollik	27,41	36,46	337,000	**,039**
Siyosiy faollik	33,03	29,64	424,000	,451
Ijtimoiy destruktivlik	28,91	34,64	388,000	,186

Izoh: *-p<0,05; **-p<0,01

Yuqorida keltirilgan tadqiqot natijalari tahliliga ko‘ra shunday xulosa qilish mumkinki, jamiyatda xotin-qizlarning barcha jabhada faol bo‘lishi ularning yosh xususiyatlariga mutlaqo bog‘liq emas. Biroq, xotin-qizlarning jamiyatda faol bo‘lishiga ularning oilaviy ahvoli, farzandliligi, mehnatda bandligi kabi omillar ta’siri ijtimoiy faollik ko‘rsatkichlari orasida tafovutlarni ko‘rsatdi.

Jamiyatda kechayotgan siyosiy va iqtisodiy o‘zgarishlar bevosita oilaning emotsional holatiga ham o‘z ta’sirini o‘tkazadi. Hozirgi kunda oila a’zolarining maksimal darajada bandligi (otaning qo‘shimcha ishi, onaning ishi va o‘qishi, bolalarning to‘garak, dars, qo‘shimcha mashg‘ulotlari) ko‘proq ayolning zimmasiga oilaning birdamligini saqlash, undagi ijobiy muhitni asrashga bo‘lgan ehtiyoj va talabni yuklaydi. Shu bois, bugungi kunda xotin-qizlarning jamiyatda o‘z o‘rniga ega bo‘lishga intilishi ularning ham ishda, ham oilada o‘z majburiyatlarini muvofiq yuritishga majbur qilmoqda. Buni turmush qurgan xotin-qizlarning turmush qurmaganlarga nisbatan ijtimoiy faolligining yuqoriligi ham ko‘rsatdi.

Raqobatni talab etadigan bozor iqtisodiyoti ayrim xotin-qizlarda individual tashabbuskorlik, kuchli ijtimoiy faollikni shakllantirsa, aksincha, jamiyatda tabaqalashuv, ishsizlik kabi salbiy holatlarni yuzaga keltirib, xotin-qizlarning qadriyatlariga ham o‘z ta’sirini o‘tkazmoqda. Tadqiqotda ishtirok etgan xotin-qizlar eng muhim qadriyatlari sifatida – oila, sog‘liq va o‘z kasbi bo‘yicha mavqye (karera) ga ega bo‘lishni e’tirof etishdi. Albatta, oila – har bir inson kamolotida, davlat hayotida, yangi avlodni voyaga yetkazishda, ijtimoiy barqarorlik va taraqqiyotni ta’minlashda muhim qadriyat hisoblanadi. Shuningdek, inson salomat bo‘lsa, o‘z maqsadlariga erishadi, rejalarini muvaffaqiyatli

amalga oshiradi.

Xotin-qizlar jamiyatning faol subyekti sifatida o‘z mavqyeiga ega bo‘lish bilan birga, moliyaviy mustaqillikka ham intilayotgani – ayolning oilada nafaqat reproduktiv va tarbiyaviy, balki iqtisodiy vazifani ham bajarishiga sabab bo‘lmoqda.

Oilada er-xotiniga uy yumushlarida, farzand tarbiyasida ko‘maklashishi – bu oilaviy farovonlikning garovidir. Buni ko‘rib ulg‘aygan farzandlarda baxtni his qilish darajasi ancha yuqori bo‘lishi isbotlangan. Ayollardagi onalik mafkurasi – an’anaviy qadriyat va tabiiy zarurat bo‘lsa, oilada aynan ota farzandlarining tarbiya orqali xulq-atvor modelini o‘zlashtirishiga javobgardir. Tadqiqot natijasi bugungi kunda otalarning uy yumushlari va farzand tarbiyasida yordamlashishga yetarli vaqt ajratmayotganini ham ko‘rsatdi. Bunga sabab sifatida, otaning ko‘p ishlaganidan oilasiga vaqt ajratolmayotgani, yoki bolaligida o‘z otasining e’tiboridan mahrum bo‘lgani va kerakli xulq-atvor modelini o‘zlashtirmaganligi, yoki o‘zining boquvchi vazifasiga ko‘proq e’tibor qaratayotgani, yoki bolasining atrofida g‘amxo‘r oila a’zolarining ko‘pligini ko‘rsatishimiz mumkin.

Ayni paytda ishlaydigan ayollarda ijtimoiy faollik va kasbiy faollik yuqoriligi ularning zimmasiga ham kasbiy, ham uy-ro‘zg‘or majburiyatlari hisobiga ikki barovar yuk tushgani bilan bog‘liq. Kasbiy faollik shaxsning o‘zini namoyon qilishga urinishi, o‘z ustida ishlashi bilan uzviy bog‘liq bo‘lsa, bugungi kunda ijtimoiy hayotda ayollar ishtirokining kengayib borayotganligi ularning ijtimoiy faolligining oshishi, ijtimoiy-madaniy mavqyeining o‘zgarishi, hayotining mazmunan boyishi va yangi yo‘nalishlarni o‘zlashtirishini taqozo qiladi.

Mamlakatimizda xotin-qizlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, qonuniy manfaatlarini himoya qilish, hayotini farovonlashtirish, shuningdek, bu borada amalga oshirilayotgan izchil islohotlarni tizimli amalga oshirish – xotin-qizlarning jamiyatning barcha jabhalarida faol bo‘lishini nazarda tutadi. Buni yurtimiz taraqqiyotining yangi bosqichida xotin-qizlarga munosabatning tubdan o‘zgarayotganligida ham yaqqol ko‘rishimiz mumkin. Chunki, globallashuv, integratsiyalashuv, axborotlashuv va demokratik yangilanish jarayoni barcha jabhada gender tenglikni ta’minlash, xotin-qizlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlashni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoevning Senat yalpi majlisidagi nutqi. 2019-yil.

2. Ведмеш Н. А. Психология и психиатрия. Должна ли женщина работат. 2021 г. ҳттпс://псиҳомед.ом/долзҳна-ли-зҳеншҳина-работат/

3. Кон И. С. Три в одном: сексуалная, гендерная и семейная революсии. Сотсиология сексуалности. С.51-65.

4. Маслоу А. Далнейшие рубежи развития человека. (Перевод Г.Балл, А.Попогребский). М.: Смысл, 1999. Терминологическая правка В.Данченко. К.: ПСЙЛИБ, 2003

5. Sultanova Sh. G. Xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga moslashuvchanligi va ularning jamiyatda faolligini o‘rganish yuzasidan tadqiqoti. 2021-yil.

Dilfuza NURMANOVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, “Boshlang‘ich ta’lim” kafedrasi,
mustaqil izlanuvchi

SINF RAHBARLIK FAOLIYATIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENTSIYANING AHAMIYATI (Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari misolida)

Annotatsiya

Maqolada boshlang‘ich sinf o‘qituvchi (bo‘lajak boshlang‘ich o‘qituvchi)larining sinf jamoasi, ularning ota-onalari bilan hamkorlikda ishlash jarayonida muloqotning nechog‘lik ahamiyatli ekanligi, kommunikatsiyadan qanday, qay tarzda qulay yoki noqulay vaziyatlarda qo‘llay olish haqida fikr yuritilgan. Tavsiyaviy xususiyatda yozilgan bu maqola nafaqat bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilariga balki o‘quvchilar jamoasi bilan samarali ishlash, jamoada o‘zi va jamoa a’zolari uchun qulay muhitni o‘rnatish, maqsadlarning natijadorligiga erishishni istagan barcha pedagoglar uchundir.

Tayanch so‘zlar. Kommunikatsiya, jamoa, mashg‘ulot, vaziyat, g‘oyalar, maqsad, psixologik, muammo, rivojlanish.

В данной статье рассматривается значение общения в процессе совместной работы классного коллектива учителей начальных классов (будущих учителей начальных классов), их родителей, а также способы использования общения в благоприятных или неблагоприятных ситуациях. Данная статья написана в качестве рекомендации и предназначена не только для будущих учителей начальных классов, но и для всех педагогов, которые хотят эффективно работать с группой учащихся, создать комфортную среду для себя и членов своего коллектива, добиться результатов их цели.

Ключевые слова. Общение, команда, обучение, ситуация, идеи, цель, психологическое, проблема, развитие.

In this article, the importance of communication in the process of working together with the class team of primary school teachers (future primary school teachers), their parents, and how to use communication in favorable or unfavorable situations. Ilay is thought to be taken. This article is written as a recommendation and is intended not only for future elementary school teachers, but also for all pedagogues who want to work effectively with a group of students, establish a comfortable environment for themselves and their team members, and achieve the results of their goals.

Key words. Communication, team, training, situation, ideas, goal, psychological, problem, development.

Bugungi globallashgan davrda maktab ta’limining asosiy buguni bo‘lgan sinf va sinf jamoasi bilan ishlash strategiyalarning samaradorligi sinf jamoasi uchun mas’ul pedagogning har tomonlama qobiliyatli bo‘lishini talab qiladi.

U o‘z sinfini boshqarishda jamoani rag‘batlantirishga fan o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasidagi hamkorlik va fikr almashish sinfdagi muhitni yaxshilashga yordam berishi zarur. O‘quvchilarini, fan o‘qituvchilari ularning asosiy ehtiyojlari va muammolarini tushunishlari uchun ochiq muloqotda bo‘lish yaxshiroqdir. O‘quvchilar uchun guruhda ishlash, muhokamalar va guruh loyihalarini amalga oshirish strategiyalarini

bajarishda kommunikativ kompetetsiya avvalo, jamoaviy ta'limda va ularga erishishlari uchun samarali asos yaratiladi. Shunday ekan bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari uchun sinf rahbarligida muloqot tushunchasi juda muhimdir. Muloqot pedagogik faoliyatda yadroning asosiy qismi darajasida ifodalash mumkin, chunki o'qituvchining o'quvchilar bilan darsda va darsdan tashqari faoliyatda qulay psixologik muhitni yaratishga yordam beradi. Ushbu muhit o'quvchilarning o'z fikrlarini erkin ifoda etishiga, savollar berishiga va o'zaro fikr almashishiga imkon yaratadi. O'qituvchilar sinf rahbari sifatida o'z muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish orqali, o'quvchilarning ijodiy fikrlashini va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini oshirishi mumkin. Bu jarayonlarda o'qituvchi o'zining pedagogik muloqotini yaxshilashga va o'quvchilarning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'quvchilar jamoasi bilan samarali muloqot strategiyalarini yaratish o'qituvchilar uchun muhim vazifadir. O'qituvchilar o'quvchilar bilan o'zaro aloqalarni mustahkamlash va dars jarayonida qatnashishlarini oshirish uchun turli muloqot usullarini qo'llashlari kerak. Ushbu strategiyalar quyidagi elementlardan iborat bo'lishi mumkin:

– O'zaro fikr almashishni rag'batlantirish;

– Qiziqarli va interaktiv darslarni tashkil qilish;

O'quvchilarga o'z fikrlarini ifoda etish uchun imkoniyatlar yaratish.

Bunday strategiyalar yordamida o'qituvchilar o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishga va ularda o'z fikrlarini erkin ifoda etish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Buning natijasida dars jarayoni samarali va ko'p tomonlama bo'lishi mumkin. Sinfni boshqarish uchun shaxslararo muloqot ko'nikmalarini oshirish o'qituvchining samarali faoliyatining ajralmas qismidir. O'qituvchilar o'zaro aloqalarda, shaxsiy munosabatlarda va dars jarayonida shaxslararo muloqot ko'nikmalarini rivojlantirsh orqali o'quvchilarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga xissa qo'shishi mumkin.

Bunday ko'nikmalarni rivojlantirish uchun quyidagi yo'llar amalga oshirilishi mumkin:

– O'zaro hurmat va tushunishni ta'minlash;

– O'quvchilar bilan samarali va ochiq muloqot olib borish;

Konfliktlarni hal qilishda muvozanatni saqlash;

Shaxslararo muloqot ko'nikmalarining rivojlanishi nafaqat sinf ichidagi ijobiy muhitni yaratadi, balki o'quvchilarning o'zaro munosabatlarini ham mustahkamlashga yordam beradi, bu esa ularning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu borada Xalqaro ta'limda sinf jamoasini boshqarish, kommunikativ kompetetsiya borasida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun ayrim tavsiya va takliflarini keltirib o'tmoqchimiz.

O'quvchilarning faolligini ta'minlashda, o'quv jarayonini qiziqarliroq qilish uchun interfaol usullardan foydalanish mumkin. Interfaol usullar, rolli o'yinlar, guruh muhokamalari va interfaol loyihalar o'quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi. Bunday usullar uchun o'quvchilar mavzuga yordam berishlari va muammo yaratishlari mumkin. Shuningdek, interfaol usullar o'quvchilarga hamda o'qituvchining kommunikativ kompetetsiyasini takomillashtirishda ularga yordam beradi.

Sinfda ijobiy muhit yaratish uchun psixologik strategiyalardan ham foydalanish zarur. Ijobiy muhit o'quvchilarning hissiy holatini yaxshilashga, stressni kamaytirishga va o'zaro hurmatni rivojlantirishga yordam beradi. Buning uchun ijobiy fikrlashni qo'llash, rag'batlantirish, shunga o'xshash usullarni aniqlash va ko'rsatish mumkin. Psixologik strategiyalar o'quvchilarda o'zini o'zi his qilish, ijodkorlik va ijtimoiy moslashishga yor-

dam beradi, bu esa o‘quvcining boshlang‘ich ta’lim davridanoq ta’lim olishdagi umumiy samaradorligiga ijobiy hissa qo‘shadi.

Quyida sinf jamoasidagi kommunikativ kompetentsiyasini yanada yaxshilash, qulay muhitni yaratish uchun eng yaxshi tavsiya etiladigan amaliyotlar

Yaxshi muloqot – Sinf jamoasida birlashgan jamoani yaratish. Ijodiy va ochiq harakatni rag‘batlantirish uchun o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasida muntazam ravishda uchrashuvlar tashkil etish kerak. Masalan, keyingi darslarning har birida mashg‘ulot g‘oyalari, mashg‘ulotning yangiligi va dolzarbligi haqida muhokamalar yoki sinf jamoasining fikrlarini o‘rganish.

Vazifalarni aniqlang – Jamoadan jamoaviy sinf vazifalarni aniqlash, zarur bo‘lganda ular uchun samarali yechimlarni taklif qilish. Masalan, bitta o‘quvchiga loyiha yoki topshiriq berish guruh va ularning imkoniyatlarini aniqlashga yordam beradi. Bu esa o‘z navbatida jamoadagi muammolarni kamaytiradi.

Raqobat va oilaviy motivatsiya – Bu jarayon o‘quvchilarning ijodkorligi va tayyorgarligida yordam berishdir. Misol uchun, guruhlar uchun musobaqalar, o‘zlari uchun, o‘z navbatida, yutuqlarga erishishga undaydilar, lekin ular jamoa a’zolarining bir qismiga individual ravishda yordam berishi ham mumkin.

Qulay muhit yaratish – o‘quvchilarni rag‘batlantirish jamoaviy mashg‘ulotlarda ijodiy muhit yaratishga yordam beradi. O‘quvchilar uchun yaratilgan qulay muhit o‘z fikrlarini erkin ifodalash uchun loyiha yoki jamoaviy holda innovatsion yangiliklar yaratishga undaydi. Bunday muhit ularga o‘zaro aloqa va axborotni yaxshilashga yordam beradi.

Ta’limni individuallashtirish – birinchidan, o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olish, sinf jamoasini boshqarishda qulay hisoblanadi. Ularning qiziqishlarini o‘rganish uslublari va ehtiyojlarini aniqlash uchun individual ta’lim rejalarini ishlab chiqilishi mumkin. Misol uchun, interfaol o‘yinlar va loyihalar har bir o‘quvchining samaradorligiga yordam beradi.

Pedagog har bir o‘quvchi yoki jamoa bilan yaxshi ishlashi uchun ular bilan ko‘proq kommunikatsion mashg‘ulotlardan foydalanilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Quyida dunyo miqyosida eng sifatli hamda samarali ta’lim beriladigan tashkilotlarning ish uslublari o‘rganilib, ulardan ayrim tavsiyaviy takliflarni milliyligimizga moslagan holda ishlab chiqilib dars mashg‘ulotlarida ulardan foydalanish tavsiya etiladi.

Jamoa bilan samarali ishlashda nutq faoliyati:

1. Qayta aytish. Bunda o‘qituvchi bergan savol yoki muammoga o‘quvchi o‘z javobini aytganda o‘qituvchi uni to‘g‘ri tushunganligini anglashi uchun o‘quvchidan fikrini yana bir bor qayta aytishini talab qilish.

2. Takrorlash. Bu bosqichda o‘quvchi ikki marotaba o‘z javobini qayta aytgandan so‘ng, o‘qituvchi ham o‘quvchining fikrini so‘zma-so‘z takrorlagan holda uni javobini aniq yetkaza olganligini so‘raydi.

3. Mulohaza yuritish. Bu bosqichda o‘quvchidan olingan javob uchun izoh talab qilinadi.

4. Qo‘shimcha qo‘shish. Jarayonda o‘quvchidan fikri uchun yana qo‘shimcha qo‘sha olishi mumkin yoki yo‘qligini, agar qo‘shimchasi bo‘lsa izohlashini taklif qilish.

5. Kutish vaqti. O‘quvchidan qo‘shimcha vaqt berish orqali yangi yoki to‘ldirilgan fikr kutish.

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisidan sinfni samarali boshqarishda ochiq muloqot, hamkorlik va o‘quvchilarning faol ishtirokini birinchi

o‘ringa qo‘yadigan strategik yondashuvlarni amalga oshirishni talab qiladi. Ijobiy va interaktiv ta’lim muhitini yaratish orqali o‘qituvchilar o‘quvchilarning faolligini va muvaffaqiyatga intilishini ta’minlashi mumkin. O‘rganish uchun qulay muhit yaratish uchun psixologik strategiyalardan foydalanish umumiy sinf jamoasidagi muhitni yaxshilaydi. Oxir-oqibat, ushbu strategiyalarni amalga oshirish orqali o‘qituvchilar o‘quvchilar jamoasida akademik o‘sish va shaxsiy rivojlanishga yordam beradigan sinf jamoasini muvaffaqiyatli boshqarishi mumkin. Bu borada pedagoglarga kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish samarali ta’lim muhitini yaratish uchun juda muhimdir. Sinfni boshqarishda muloqotning rolini tushunish, o‘quvchilar bilan muvaffaqiyatli muloqot strategiyalarini ishlab chiqish va sinfni boshqarish uchun shaxslararo ko‘nikmalarni yaxshilash muloqot kompetentsiyasini rivojlantirishda muhim qadamdir. Ushbu jihatlarga e’tibor qaratadigan modelni amalga oshirish orqali boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari nafaqat o‘zlarining kasbiy o‘sishiga foyda keltiradigan, balki o‘quvchilarning o‘qib o‘rganishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadigan kuchli muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkin.

Natijada, bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirib borishi o‘quvchilar uchun muvaffaqiyatli va boyitilgan ta’lim muhitini yaratishning qulay kaliti bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida muloqat (n.d.) получен August 19, 2024, от cyberleninka.ru

2. Kommunikativ kompetensiya - o‘quvchining muloqot. (n.d.) получен August 19, 2024, от interscience.uz

3. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining (n.d.) получен August 19, 2024, от cyberleninka.ru

4. O‘zbekiston Respublikasi. (n.d.) получен August 19, 2024, от http://arm.sammoi.uz/library/download/891

5. Zamonaviy boshlang‘ich ta’lim. (n.d.) получен August 19, 2024, от staff.tiiame.uz

6. Umumiy o‘rta ta’lim maktab o‘qituvchilari (n.d.) получен August 19, 2024, от www.avloniy.uz

7. ТАЪЛИМ МЕНЕЖМЕНТИ. (n.d.) получен August 27, 2024, от http://portal.guldu.uz/download-edfiles-21088.pdf

8. ИНСОН РЕСУРСЛАРИНИ БОШҚАРИШ дарслик. (n.d.) получен August 27, 2024, otapi.tivpi.online-library.uz

9. “Психология фани ва ёшларнинг ривожланиши” (n.d.) получен August 27, 2024, otapi.scienceweb.uz

Mazluma RAXMONALIYEVA,
Namangan davlat universiteti, tayanch doktorant

TEXNIKA YO‘NALISHI OLIY TA’LIM MUASSASALARI TALABALARIDA MEDIOKOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH (Ingliz tili o‘qitish misolida)

Annotatsiya

Maqolada talabalar va nolingvistik fanlarni o‘rganayotgan boshqa o‘quvchilar uchun kasbiy ko‘nikmalarni o‘rgatish uchun qandaydir dastur yoki yondashuv mavjud emasligi, ingliz tilini o‘rgatishning asosiy omili bu ingliz tilini o‘qitishda muayyan tizimga asoslangan dastur va majmualar ishlab chiqishdaligi, shuningdek, texnika oliy o’quv yurti talabalariga ingliz tilini o’qitishda mediokompetentlikni rivojlantirish usullari xususida fikr yuritilgan.

Tayanch so‘zlar. Mediakompetentlik, lingvistik kompetensiya, planshetlar, noutbuklar, dinamik vizualizatsiya va virtual laboratoriyalar ixtisoslashgan lug‘at, online resurslar, hamkorlikda o‘rganish, telekommunikatsiya vositalari, shaxsiylashtirilgan ta’lim.

В данной статье показано, что не существует программы или подхода к обучению профессиональным навыкам студентов и других студентов, изучающих неязыковые предметы, основным фактором обучения английскому языку является программа и комплексы, основанные на определенной системе обучения английскому языку в процессе развития. а также английский язык студентам технического вуза рассмотрены методы развития медиокомпетентности в обучении.

Ключевые слова. Медиакомпетентность, лингвистическая компетентность, планшеты, ноутбуки, динамическая визуализация и виртуальные лаборатории, специализированная лексика, онлайн-ресурсы, совместное обучение, телекоммуникационные инструменты, персонализированное обучение.

This article shows that there is no program or approach to teaching professional skills for students and other students studying non-linguistic subjects, the main factor in teaching English is the program and sets based on a certain system in teaching English. in development, as well as English language to students of the technical higher education institution the methods of development of mediocompetence in teaching are considered.

Key words. Media competence, linguistic competence, tablets, laptops, dynamic visualization and virtual laboratories specialized vocabulary, online resources, collaborative learning, telecommunication tools, personalized education

Hozirgi kunda butun dunyo bo‘ylab bir qator sohalarda muayyan maqsadlarga asoslangan ingliz tili sohasi o‘rganilmoqda va buning isboti sifatida ESP (English for Specific Purposes) ingliz tilini chet tili sifatida o‘qitishning alohida yo‘nalishi sifatida birlashtirildi, ingliz tilini o‘qitishning bu yo‘nalishi ancha rivojlangan va ingliz tilini kasbiy ta’limni oshirish maqsadida o‘qitishda yetakchi o‘rinni egallayotgan yo‘nalishlardandir. ESP tushunchasi bilan izlanishlar olib borgan bir qancha olimlarning asosiy nazariyasi va to‘g‘ridan to‘g‘ri nazariy qarashlari, tushunchalari bilan tanishish va ESP ning nolingvistik yoki akademik maqsadlari bilan muhim rolini muhokama qilish juda muhimdir. Uning tarixi haqida gap ketganda, talabalar va nolingvistik fanlarni o‘rganayotgan boshqa o‘quvchilar uchun kasbiy ko‘nikmalarni o‘rgatish uchun qandaydir dastur yoki yondashuv mavjud emas, ingliz tilini o‘rgatishning asosiy

omili bu ingliz tilini o‘qitishda muayyan tizimga asoslangan dastur va majmualar ishlab chiqishdir. So‘nggi kunlarda, ekstremal innovatsiyalar tufayli, o‘zgarishlar chet tillarini o‘rganish jarayoniga ta’sir qilmoqda. Biroq, ingliz tilini o‘rganishda grammatika, lug‘at va boshqa ko‘nikmalarsiz bu tilni egallash mumkin emas. Binobarin, ingliz tilini o‘qitishda nolingvistik sohaga tayangan holda chet tilini o‘rgatish usullaridan foydalanish talabi o‘zining maxsus grammatikasi, lug‘at va darslarni tashkil etish, an’anaviy usullardan ko‘ra zamonaviy usullardan foydalangan holda dars o‘tish, shuningdek, dars jarayonida o‘qituvchining roli bilan ajralib turadi.

Ma’lumki, har qanday psixologik-pedagogik, cheti til fanlariga o‘qitish, yagona didaktik asosga qurilgan bo‘lib, pedagogik ta’lim nazariyasida ishlab chiqarilgan didaktik prinsiplarga to‘liq rioya qilgan holatda amalga oshiriladi (E.G. Azimov, B.Adizov, B.A. Golub, Sh.E. Kurbanov, A.N. Shchukin, E.A.Seytxalilov). Lekin shu bilan birga pedagog, texnik ta’limning o‘ziga xos jihatlarini e’tiborga olib, xususiy-metodik prinsiplarga ham quloq tutishi kerak. Bu xususida E.G. Azimov va A.N. Shchukinlar o‘z fikrlarini bildirib, “o‘qitish prinsiplarining tizimi ochiq bo‘lib, yangi prinsiplarni qo‘shish va mavjudlarini qayta ko‘rib chiqishga ruxsat beradi”, deb ta’kidlashgan.

Respublikamizda oliy ta’lim muassasalarining turli ta’lim yo‘nalishlarida o‘rgatish masalalari pedagog olimlar U.Nishonaliyev, N.Azizxo‘jayeva, B.Ziyamuxammedov, U.Tolipov, M.Usmonboyeva, M.Ochilov, S.Xasanov, R.Ishmuxamedov, J.Yo‘ldoshev, S.Usmonov, D.Ro‘ziyeva, M.Xoshimova, R.M.Abdullaev va boshqalar jiddiy tadqiqotlar olib bordilar. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari va chet tili o‘qitish metodikasi bo‘yicha N.Tolipjonova, K.Mahkamova, J.Jalolov, K.Iriskulovalar, ta’limni raqamlashtirish muhitida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining lingvistik kompetensiyasini rivojlantirish mavzusida U.Jumanazarovlar ilmiy tadqiqot ishlarini olib borganlar.

Barqaror rivojlanish ta’limga bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy farovonlikni o‘z ichiga oladi. Axborot texnologiyalari umumiy bilimlarni tarqatish uchun paydo bo‘ldi va ta’lim islohotlarining asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Mobil qurilmalar, aqlli doskalar, MOOC, planshetlar, noutbuklar, simulyatsiyalar, dinamik vizualizatsiya va virtual laboratoriyalar kabi yangi texnologiyalar yordamida ta’lim vositalarining joriy etilishi maktab va muassasalardagi ta’limni o‘zgartirdi. Internet yoshlar bilimlarini tarbiyalashning eng tejamkor usullaridan biri ekanligi isbotlangan. Bu, shuningdek, hamma uchun jahon darajasidagi ta’lim tajribasini integratsiyalashning mustahkam mexanizmidir. Ta’lim texnologiyalari doimiy ravishda tegishli ta’lim muassasalariga ega bo‘lmagan shaxslar uchun ta’lim olish imkoniyatini kengaytirish uchun yangi yechimlarni yaratishga harakat qilmoqda. Ijtimoiy media o‘rganish vositasi sifatida uzoq yo‘lni bosib o‘tdi. Ko‘p sonli o‘qituvchilar va talabalar ijtimoiy tarmoqlardan umumiy elektron ta’lim tajribasining muhim elementi sifatida foydalanadilar. Bu bugungi kunda muhim mavzular haqida ma’lumot almashish uchun muhim joy. Ijtimoiy media saytlari istalgan joyda, istalgan vaqtda ma’lumot almashish imkoniyatidan tashqari, ijtimoiy faoliyat va ehtimol yangi ish o‘rinlarini yaratish uchun tarmoq imkoniyatlarini yaratishning ajoyib manbaidir

Ilmiy izlanishlarimiz davomida shuni aniqladikki, an’anaviy sinf ko‘rsatmalari darhol o‘quv muhitini, tezroq baholashni va ko‘proq ishtirok etishni ta’minlay olmaydi. Aksincha, raqamli ta’lim vositalari va texnologiyalari bu bo‘shliqni to‘ldiradi. Bunday texnologiyalarni taqdim etadigan ba’zi samaralar an’anaviy ta’lim metodologiyalari bilan tengsizdir. Smartfonlar va boshqa simsiz texnologiya qurilmalari keng omma orasida ommalashib borayotgan bir paytda, maktablar va ta’lim muassasalari texnologiyani sinfga joylashtirish orqali ulardan samarali foydalanish muhimdir. Biroq, bu dastlab

boshqarishning qiyin usuli bo‘lishi mumkin, chunki an’anaviy o‘qituvchilar maktabga zamonaviy texnologiya va gadjetlarni kiritishga ikkilanib, ularni aqlli o‘quv yordami emas, balki chalg‘ituvchi vosita sifatida ko‘rishadi. Texnologiyani ta’limga integratsiyalash o‘quvchilarga qiziqarli ta’lim tajribasini taqdim etadi, bu esa ularga chalg‘imasdan mavzuga ko‘proq qiziqishni saqlab qolish imkonini beradi. Sinfda proyektorlar, kompyuterlar va boshqa zamonaviy texnik vositalardan foydalanish, texnologiya resurslari, og‘zaki taqdimotlar va guruh ishtirokini o‘z ichiga olgan vazifalarni o‘rnatish orqali talabalarning o‘rganishi yanada dinamik va qiziqarli bo‘lishini ta’minlaydi. Ishtirok etish og‘zaki muloqotdan tashqariga ham cho‘zilishi mumkin. Tarqatma materiallar va kitoblar uchun kamroq qog‘ozdan foydalanishning atrof-muhitga ta’siridan tortib, vaqtni tejash va tadqiqot qulayligigacha, raqamli o‘rganish xarajatlarni kamaytirish, resurslardan yaxshiroq foydalanish, barqarorlikni rag‘batlantirish va talabalar va o‘qituvchilar uchun ta’sir doirasini kengaytirishning ajoyib usuli hisoblanadi. Bir necha bosqichli o‘rganishlarimiz natijasida, texnika sohasida tillarni o‘rganishni zamonaviy usullarini quyidagicha tasniflab chiqdik:

1. Ixtisoslashgan lug‘at.
2. Online resurslar.
3. Hamkorlikda o‘rganish.
4. Telekommunikatsiya vositalari.
5. Shaxsiylashtirilgan ta’lim.

Ixtisoslashgan lug‘at texnika oliy o’quv yurtlarida ingliz tilini o‘rgatish texnika sohasiga oid maxsus lug‘atga e’tiborni qaratishni talab qiladi. Raqamli texnologiyalar texnik atamalar va tushunchalarga qaratilgan interaktiv mashqlar va viktorinalar yaratish uchun ishlatiladi. Masalan, talabalar texnik terminlarni o‘rganish uchun mobil ilovalar yoki veb-platformalarda interaktiv lug‘atlar yaratishadi va bu ilovalar so‘zlarning tarjimasi, talaffuzi va kontekstda ishlatilishini ko‘rsatishadi.

Onlayn resurslar: raqamli texnologiyalar an’anaviy o‘quv materiallarini to‘ldirish uchun ishlatilishi mumkin bo‘lgan texnika sohasida ingliz tilini o‘rganish uchun elektron kitoblar, akademik jurnallar va o‘quv videolari kabi keng doiradagi onlayn resurslardan foydalanadilar va bu talabalarga zamonaviy ma’lumotlardan foydalanish va o‘z tezligida o‘rganish imkonini beradi.

Telekommunikatsiyalardan foydalanishning ortib borishi bilan texnika oliy o’quv yurtlarida ingliz tilini o‘rgatish ham ushbu texnologiyalarni o‘z ichiga oladi. Bu talabalarga raqamli platformalar yordamida samarali muloqot qilishni o‘rgatishni o‘z ichiga oladi.

Hamkorlikda o‘rganish: raqamli texnologiyalar talabalar o‘rtasida hamkorlikda o‘rganishni osonlashtirishi mumkin, bu ularga jismoniy joylashuvidan qat’i nazar loyihalar va topshiriqlar ustida birgalikda ishlash imkonini beradi. Bu talabalarga texnika sohada muhim bo‘lgan jamoaviy ish va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, talabalar birgalikda texnik holatlarni o‘rganib chiqishi va ularni taqdim etishi uchun Prezi yoki PowerPoint kabi vositalardan foydalanishadi. Bu jarayonda ular bir-biriga yordam beradilar, fikr almashadilar va jamoaviy ish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

Shaxsiylashtirilgan ta’lim: raqamli texnologiyalar talabalar uchun shaxsiylashtirilgan ta’lim tajribasini yaratish uchun ishlatilishi mumkin, bu ularga o‘z tezligida ishlash va qo‘shimcha yordamga muhtoj bo‘lgan sohalarga e’tibor qaratish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, turli til va o‘rganish uslublariga ega bo‘lgan talabalar uchun foydali bo‘ladi. Masalan, talabalar uchun turli xil interaktiv materiallar: video darslar, infografikalar va

o‘yinlar yaratiladi. Bu materiallar turli o‘rganish uslublariga ega talabalar uchun foydali bo‘ladi, chunki ular vizual, eshitish yoki amaliy o‘rganish orqali o‘rganib boradilar.

Taklif etilgan usullardagi barcha tarkibiy qismlar munosabatlarining yaqinligi kasbiy ahamiyatli bilimlar majmualari o‘rtasidagi nazariy va amaliy darajalarda obyektiv mavjud aloqani ko‘rsatadi. Shuning uchun talabalarning qiziqishi va dars mavzusini inobatga olgan holda innovatsion va integratsion yechim asosida mavzuning qiziqarli yoritib berilishi o‘qituvchi tomonidan ta’minlanadi. Bundan tashqari, texnika oliy o’quv yurtlarida ingliz tilini o‘qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish ko‘plab afzalliklarga ega bo‘lsa-da, texnika sohasiga xos bo‘lgan o‘ziga xos muammolar va mulohazalarni hisobga olish zarur. Ushbu o‘ziga xos xususiyatlarni hisobga olgan holda, muassasalar talabalar uchun o‘quv tajribasini oshirish uchun raqamli texnologiyalarning imkoniyatlarini maksimal darajada oshirishga yordam beradi.

Bugungi kunga kelib, texnika oliy o’quv yurtlarida ingliz tili mashg‘ulotlari jarayoni qay usulda tashkillashtirilishidan qat’i nazar texnikaga oid mavzularni o‘rgatishni o‘qish, tinglash, so‘zlashish va yozish ko‘nikmasi orqali o‘qitish axborot-kommunikatsiya texnologiyalar yordamida ingliz tili mashg‘ulotlarini tashkil etish quyidagilarni qamrab olgandagina samarali deb hisoblanadi:

– Ko‘p darajali axborot internet resurslari,

–Turli xil funksional turdagi internet resurslari:

– multimedia resurslari

– hujjatlarning gipermatnli tuzilishi

– shaxsiy foydalanuvchi kabinetini yaratish imkoniyati;

– to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqani tashkil qilish qobiliyati;

– talabalarning o‘quv faoliyatini boshqarishni axborot-metodik ta’minlash va tashkil etish jarayonlarini avtomatlashtirish;

– talabalarning individual ta’lim traektoriyasini qurish;

– pedagogik o‘qitish texnologiyasini hamkorlikda amalga oshirish;

– mustaqil o‘quv faoliyati ko‘nikmalarini rivojlantirish;

Yuqori lingvodidaktik potensialni hisobga olgan holda, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari texnika sohasida qo‘llanilish darajasi yuqori bo‘lgan sohaga oid mavzularni o‘qitishning eng nufuzli vositasi maqomini oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Словарь методических терминов (Теория и практика преподавания языков) / Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин. – СПб: “Златоуст”, 1999. – 252 с.

2. Haddad, W. D., & Draxler, A. (2002). The dynamics of technologies for education. Technologies for education potentials, parameters, and prospects, 1, 2-17.

3. Communication technologies and education in the information age Procedia-Social and Behavioral Sciences,174(2015), pp. 636-640.

4.T.A.Vakaliuk,O.M.Spirin,N.M.Lobanchykova,L.A.Martseva,I.V.Novitska,V.V. Kontsedailo Features of distance learning of cloud technologies for the quarantine organisation’s educational process J. Phys. Conf. Ser.,1840(1) (2021, March), Article 012051.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-maydagi “O‘zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-5117-sonli Qarori.

Gulbahor YAXSHIBOYEVA
Andijon davlat tibbiyot instituti, “Xorijiy tillar” kafedrasi, p.f.f.d, (PhD) dot,

GLOBAL INTEGRATSIYALASHUV DAVRIDA PARAMEDISINA SOHASIDAGI TA’LIM DASTURLARINING XALQARO STANDARTLARGA MOSLASHUVI BILAN BOG’LIQ QIYINCHILIKLAR.

Annotatsiya

Zamonaviy dunyoni iqtisodiy, ma’naviy, siyosiy va ijtimoiy jihatdan qamrab olgan globallashuv jarayoni ta’lim tizimiga ham o‘z ta’sirini o‘tkazmay qolmadi. Bu o‘zgarishlar butun dunyo ta’lim tizimini yagona yaxlitlikka olib kelishida ham o‘z aksini ko‘rsatdi. Ta’limning globallashuvi alohida katta tizim bo‘lganligi sababli, unga bosqichma-bosqich erishish mumkinligini va shu orqali tizimga o‘zimga xoslik kiritilishi kutilgan. So‘nggi yillarda ta’lim jarayonining deyarli barcha jabhalarini qamrab oluvchi katta o‘zgarishlar ro‘y bermoqda. Oliy ta’lim tizimi jamiyatdagi ijtimoiy talablarini qondirish uchun faoliyat yurituvchi eng muhim ijtimoiy institut bo‘lib, u har qanday ijtimoiy o‘zgarishlar va jarayonlarga tez ta’sir ko‘rsatadi.

Tayanch so‘zlar. xalqaro hamkorlik, pedagog va psixolog, xalqarolashuv, EnSPIRe-U, grant loyiha, nofilologik soha.

Процесс глобализации, охвативший современный мир в экономическом, духовном, политическом и социальном плане, не преминул отразиться на системе образования. Эти изменения отразились и в приведении всей мировой системы образования к единой целостности. Поскольку глобализация образования представляет собой отдельную большую систему, ожидается, что ее можно будет достичь поэтапно и тем самым внести в систему индивидуальность. В последние годы происходят большие изменения, охватывающие практически все стороны образовательного процесса. Система высшего образования является важнейшим социальным институтом, который работает на удовлетворение социальных запросов общества и оказывает быстрое влияние на любые социальные изменения и процессы.

Ключевые слова. Международное сотрудничество, педагог и психолог, интернационализация, EnSPIRe-U, грантовый проект, нефилологическая сфера.

The process of globalization, which has engulfed the modern world in economic, spiritual, political and social terms, did not fail to affect the education system. These changes were reflected in bringing the entire world education system to a single integrity. Since globalization of education is a separate large system, it is expected that it can be achieved in stages and thus bring individuality into the system. In recent years, major changes have occurred, covering almost all aspects of the educational process. The system of higher education is the most important social institution that works to meet the social needs of society and has a rapid impact on any social changes and processes.

Key words. International cooperation, teacher and psychologist, internationalization, EnSPIR-U, grant project, non-philological sphere.

Milliy madaniyatlarning xalqaro ochiqligining o‘sishi va insoniyat sivilizatsiyasi rivojlanishining asosiy global jarayonlari ta’lim tizimiga o‘ziga xos tarzda ta’sir o‘tkazmoqda. Chunonchi, muttasil tarmoqlanib, tobora ko‘proq rang-barang mazmun kasb etayotgan jahon iqtisodiy munosabatlari oliy o‘quv yurtlarida maxsus kasb-hunar ta’limi oladigan umuminsoniy kasb-hunar hamjamiyatida talabni

shakllantirmoqda.

Oliy ta’limdagi o‘quv dasturlarini xalqarolashtiruv integratsiya jarayoni bir qator olim va tilshunoslarining fikricha yangi darajadagi xususiyatlarni kasb etmoqda. Pedagog va psixolog Liferovning fikricha oliy ta’limning integratsiyalashuv sharoitida o‘quv dasturlarini xalqarolashtirish milliy ta’lim tizimlarining to‘liq yaqinlashishi, ularning bir-birini to‘ldirishi va oliy ta’limning global ijtimoiy tizimga aylanishiga olib kelmoqda. Bunday tizim bir qancha yutuqlar bilan birgalikda o‘z o‘rnida muammolarni ham shakllantiradi. Yutuq va kamchiliklar o‘zaro to‘qnash kelmasligi uchun xizmat qiluvchi hamkor OTM bilan bir qatorda bir nechta tashkilot va birlashmalarni yordami oliy ta’lim tizimidagi katta o‘zgarishlardan saqlab qoldi.

Cambridge University professori Peter Brown “Xalqaro hamkorlik nafaqat ta’lim tizimini modernizatsiya qilishga, balki tibbiyot sohasidagi o‘quv dasturlaridagi muammolarni hal qilishga ham yordam beradi. Masalan, o‘zbek va chet el olimlari birgalikda dasturlarni xalqarolashtirish borasida ham ishlashi mumkin.”

Bu qiyinchiliklarni bartaraf etish maqsadida tibbiyot oliy ta’lim muassasalari ingliz tili fanlaridagi ta’lim tizimini tubdan isloh etish, o‘quv dasturlarini xalqarolashtirish ikki bosqichda amalga oshirishni ishlab chiqdi. Unga ko‘ra 1-bosqich nofilologik soha talabalari uchun fanlararo ingliz tilini chuqur o‘rganish va kasbiy yondashuv asosida axborot texnologiyalaridan foydalanishga tayyorgarlik ko‘rish, 2-bosqichda bo‘lsa olingan bilimlarni kelajakda qo‘llay olishi uchun qolgan asosiy bazaviy fanlar bilan ingliz tili fanini bog’lash edi. Ushbu holatda G’arb tahlilchilarining fikriga ko‘ra, yillar davomida dunyodagi eng yaxshi natija berayotgan ingliz tilini Sovet ta’limi modeli asosida o‘qitish deyarli butunlay rad etilishi lozim edi.

Metodlar.

Ingliz tilshunosligining tibbiy ta’lim tizimidagi o‘quv dasturlarining 70 foizi, hatto tibbiyot oliy ta’lim muassasalari moliyaviy mustaqillik berilganiga qaramay Yevropa ta’lim tizimidan farq qilib kelar edi. Bu o‘rganishlar tibbiy oliy ta’lim muassasalari bitiruvchi mutaxassislarini jahon mehnat bozoriga olib chiqishda muammo yaratishini tushunib yetgan holda, o‘quv dasturlarini xalqarolashtirish va sohaning boshqa fan dasturlari bilan uzviy bog’lash masalasini ko‘ndalang qo‘ydi. Sababi, ingliz tili tanlangan tibbiyot mutaxassisligini yaxshiroq o‘zlashtirishga, sohaviy xorijiy texnik axborot manbalaridan to‘g’ridan-to‘g’ri foydalanish orqali talabalar dunyoqarashini kengaytirishga, uning bilimlarini chuqurlashtirishga yordam berishi kerak. Bu shuni anglatadiki, tibbiyot oliy ta’lim muassasalarida ingliz tili boshqa fanlar bilan chambarchas bog’liq bo‘lib, mutaxassis tayyorlashda o‘z roliga ega fan sifatida qaraladi.

Andijon davlat tibbiyot instituti xalqarolashtirish strategiyasi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026-yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash tog‘risida” 2022-yil 6-iyuldagi PF-165 sonli Farmoniga asoslanib ishlab chiqilgan. Xalqarolashtirish strategiyasining asosiy yonalishlari quyidagilardan iborat:

Hamkorlik – mavjud hamkorlik aloqalarini mustahkamlash, jahon reytingida top 500 ta o‘rinni egallagan Yevropa va Osiyo davlatlari tibbiy oliy ta’lim muassasalari bilan hamkorlikni rivojlantirish. Hamkorlik aloqalarni rivojlantirishda doirasida oliy ta’lim muassasalar bilan amaliy loyihalarni amalga oshirishga va talaba, pedagog xodimlar uchun akademik mobillik dasturlarini amalga oshirishga e’tibor qaratiladi. Hamkorlik aloqalarini rivojlantirishda mavjud hamkorlik aloqalarini mustaxkamlash bilan bir qatorda yangi hamkorlik aloqalarini o‘rnatish ham rivojlantirish va xalqarolashtirish strategiya-

sining muhum omillaridan deb qaralgan. Hamkorlik shartnomalarini tuzishda akdemik mobillik dasturlarini amalga oshirish, qo‘shma ta’lim dasturlarini ochish va shu qatorda o‘quv dasturlarni xalqarolashtirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Xorijiy olimlar va tilshunoslar o‘zbek tibbiyot o‘quv dasturlarini xalqarolashuvi va xorijiy tajribalarni o‘rganishning muhimligini ta’kidlab, bu borada o‘z tajribalari va fikrlarini baham ko‘rishga tayyor ekanligini 2023-yildan buyon O‘zbekiston Respublikasida tashkillashtirilgan ko‘plab xalqaro forumlarda ta’kidlamoqda. Ularning fikrlariga ko‘ra, akademik mobillik va xalqaro hamkorlik doirasida o‘quv dasturlarini modernizatsiyalash va xalqaro standartga moslash o‘zbek tibbiyotining rivojlanishiga, ta’lim sifatini oshirishga, malakali mutaxassislar tayyorlashga va global miqyosda tan olinishiga katta hissa qo‘shadi.

Tibbiyot sohasi bir xorijiy tilni o‘zlashtirmasdan turib jahon mehnat bozoriga chiqa olmasligini hisobga olgan holda, Andijon davlat tibbiyot instituti alohida e’tibor qaratgan yo‘nalishlardan biri aynan tibbiyotda ingliz tili bo‘lib, ushbu jarayonni jahon standartiga moslashtirish maqsadida talabalarni ingliz tili o‘rganishga qiziqtirish maqsadida xalqarolashtirish strategiyasiga alohida bir band kiritib o‘tkazilgan.

Talabalar tajribasi – talabalarni xalqaro grant loyihalariga jalb etish, xorijiy oliy ta’lim muassasalariga qisqa muddatli talaba almashinuvlariga yuborish, xalqaro ilmiy anjumanlarda ishtirok etishini ta’minlash, hamkor xorijiy oliy ta’lim muassasalari bilan tashkil etiladigan ijodiy loyihalarga jalb etish, talabalarning akademik mobillik dasturlariga jalb etish. Bu esa talabalar o‘qishi davomida turli jamoat tashkilotlarida faoliyat ko‘rsatishi, xalqaro loyihalarda ishtirok etishi bitiruvchilarni madaniy xilma-xil sharoitda ishlay olishi va yaxshi rivojlangan ijtimoiy ongga ega bo‘lishini ta’minlaydi.

Rus olimi V.Afanasevning fikriga ko‘ra yuroridagi xalqarolashtirish, integratsiyalashish jarayonida quyidagi muammolar yuzaga kelishi mumkin:

- ikki hamkor tibbiy oliy ta’lim muassasasining ta’lim shakli, darajasi va mazmunidagi farqlanish;
- davlatlar orasidagi ta’lim siyosati;
- tibbiy ta’lim tizimini globallashganligi va xalqaro ta’lim standartiga moslashuvi;
- o‘quv dasturlarida an’anaviy ta’lim tizimi hamda yangi texnologik ta’lim tizimini uyg’unlashuvi.

P.K.Anoxin o‘zining “Key problems of the theory of functional system” nomli maqolasida ESPlarda ingliz tili fanining o‘quv dasturini xalqarolashtirishda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan asosiy muammolardan biri ta’lim infratuzilmasini texnologiyalashtirish va komputerlashtirishdagi farqlarda ko‘rish mumkin deb aytib o‘tadi.

V.Afanasev shunday deydi: “Integratsiyalashuv sharoitida har qanday tizimni xalqarolashtirish- bu to‘liq tizim atrofida markaziy g’oyalar, maqsadlar va nazariyalarni to‘plashdir”. Uning fikridan kelib chiqib - bu holda tizimning bir tomonini o‘zgartirish orqali elementlar kompleksi ishdan chiqarilsa, ikkinchisini o‘zgartirish bilan muvozanat tartibga solinadi deya xulosa qilishimiz mumkin.

Hozirda Respublikada alohida e’tirof etilib kelayotgan EnSPIRe-U loyihasining umumiy maqsadi ham milliy darajada muayyan maqsadlarga yo‘naltirilgan islohotlar doirasida ingliz tiliga yaxlit yondashuvni ishlab chiqish va islohotlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun asosiy jarayonlar xaritasini tuzishdan iboratdir. EnSPIRe-U loyihasi ostida ESP sohasida yangi o‘quv rejasi, o‘quv dasturlari, o‘quv materiallari, baholash mezonlari va o‘quv tadbirlarini ishlab chiqish va amalga oshirishga yaxlit yondashuvni joriy etish rejalashtirilgan va umumiy maqsad asosida amalga oshirilgan

ish jarayonini EMP ga ham o‘tkaish imkonini yaratadi. Loyiha doirasida amalga oshirilgan ishlardan xulosalagan holatda tibbiy oliy ta’lim muassasalari akademik mobillik doirasidagi faoliyat yuritib kelayotgan yo‘nalishlar uchun ingliz tili o‘quv dasturlarini ham xalqarolashtirish imkoniyatini bosqichma-bosqich quyidagicha amalga oshirish mumkin bo‘ladi.

Milliy talablarga mos keladigan xalqaro dasturlarni ishlab chiqish.

- Chet tilida o‘qitish uchun shifokorlarni tayyorlash.
- Xalqaro talabalarni jalb qilish uchun moliyaviy va boshqa dasturlarni tashkil etish.
- Madaniyatlararo munosabatlarni rivojlantirish uchun dasturlar ishlab chiqish.
- Xalqaro dasturlarni moliyalash uchun yetarli mablag‘larni ajratish.
- Zamonaviy infratuzilmani yaratish.

Xalqarolashtirish jarayonida yuzaga keladigan muammolarni yechish uchun barcha manfaatdor tomonlarning hamkorligi va izchil sa’y-harakatlari zarur.

Munozara.

So‘nggi o‘n besh yil ichida universitetlarning yoki ularning o‘quv dasturlarining akademik mobilligi bilan tavsiflangan xalqarolashtirishning yangi shakllari paydo bo‘ldi. Dasturning akademik mobilligi xorijiy universitetlar tomonidan taklif qilinadigan masofaviy ta’lim kurslarini yoki qo‘shma dasturlarni o‘z ichiga oladi. Universitetlarning akademik mobilligi universitetlar tomonidan xorijiy universitetlar kampuslarini ochish yoki xorijiy universitet kapitalini jalb qiladigan mutlaqo yangi oliy ta’lim muassasasini tashkil etishni o‘z ichiga oladi.

Oliy ta’limni xalqarolashtirish ob’ektiv va jadal rivojlanayotgan jarayondir. Tilshunoslik maktablarining bir qator olimlarining fikricha, oliy ta’limning xalqarolashuvi integratsiya jarayoni bo‘lgan butunlay yangi bosqich xususiyatlariga ega bo‘lmoqda. Bu integrativ tarafkashlikning tegishli siyosiy va qonunchilik yuqori tuzilmalarini yaratish orqali namoyon bo‘ladi. Oliy ta’limning integratsiyasi milliy ta’lim tizimlarining to‘liq yangilanishi, ularning bir-birini to‘ldirishi va oliy ta’limning global ijtimoiy tizimga bog’lanishidir. Ammo shuni ta’kidlash kerakki, oliy ta’limning integratsiyasi bu ko‘chirmachilik emas, balki moslashtirish jarayonidir (Liferov, 1999, 50-bet).

I.A. Ismoilov: “Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va akademik mobillikni rivojlantirish o‘zbek tibbiyot mutaxassislarining malakasini oshirish va ularning xalqaro miqyosdagi raqobatbardoshligini ta’minlashga yordam beradi” deydi. Haqiqatda xalqaro hamkorlik oliy ta’limning jahon standartlariga noslashtirish uchun kuchli vositasidir. U bir qator duch kelishi mumkin bo‘lgan zamonaviy muammolarni hal qila oladi:

- oliy ta’lim mazmuni va darajasining jamiyatning iqtisodiyot, siyosat hamda ijtimoiy-madaniy soha ehtiyojlariga mos kelishiga rioya qilish;
- turli mamlakatlar va mintaqalarda kasbiy tayyorgarlik darajasini moslashtirish;
- oliy ta’lim sohasida xalqaro hamjihatlik va hamkorlikni ta’minlash;
- turli mamlakatlarda va turli sohalarda bilim va ko‘nikmalardan birgalikda foydalanish;
- oliy ta’lim organlarini, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda, shu jumladan, xalqaro fondlardan moliyalashtirishni rivojlantirishga ko‘maklashish;
- oliy ta’limni rivojlantirish maqsadida ta’lim organlari faoliyatini muvofiqlashtirish;
- oliy ta’limning moslashuvchanligi, qamrovi va sifatini har tomonlama yaxshilashni rag’batlantirish, bu esa “miya ketishi” sabablarini bartaraf etishga yordam beradi;
- akademik hamjihatlik va o‘zaro yordam bilan birgalikda ta’lim tizimi va ta’lim maktablari o‘rtasida kompetentsiya uchun motivatsiya.

Xulosa qilib aytgada, integratsiyalashuv sharoitida o‘quv dasturlarini xalqarolash-

tirishda biz keltirgan muammolarni hal qilish uchun aniq va samarali chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun milliylikni saqlab qolgan holda, xalqaro standartlarga moslashtirishga, moliyaviy resurslarni samarali boshqarishga, til to‘sig’ini bartaraf etishga, pedagoglarning malakasini oshirishga, o‘quv jarayonini moslashtirishga va xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga e’tibor qaratish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Афанасьев В.Г. Системность и общество. М. : Политиздат, 1980. 368 с.

2. Булаева С.В., Исаева О.Н. Система мирового образования: современные тенденции развития : монография. Рязань : Ряз. гос. ун-т им. С.А. Есенина, 2012. 128 с.

3. Салми Дж. Создание университетов мирового класса : пер. с англ. М. : Весь Мир, 2009. 132 с.

4. Чистохвалов В.Н. Современная образовательная политика России : учеб. пособие. М. : РУДН, 2008. 246 с.

5. Кузьминов Я., Фрумин И., Овчарова Л. Двенадцать решений для нового образования : доклад Центра стратегических разработок и высшей школы экономики. М. : ЦСР, НИУ «ВШЭ», 2018. 106 с. Глобализация, интернационализация и интеграция в области образования как факторы формирования мировой образовательной системы

6. Глосикова О. Онтологическая сущность коэволюции социокультурной реальности и природы : монография. Минск : Технопринт, 2004. 190 с.

7. Молевич Е.Ф. Введение в социальную глобалистику : учеб. пособие. Самара : Бахрах-М, 2007. 160 с.

8. Лопухова Ю.В. Толерантность в контексте глобализации // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Т. 11, №4(4). Самара : СамНЦ РАН, 2009. С. 862–867.

9. Бадарч Д., Сазонов Б.А. Актуальные вопросы интернациональной гармонизации образовательных систем : монография. М. : Бюро ЮНЕСКО в Москве ; ТЕИС, 2007. 190 с.

10. Кузовенкова К.О. Теоретические аспекты проблемы интернационализации высшего образования в современном мире // Самарский научный вестник. Т. 7, № 2 (23). Самара : СГСПУ, 2018. С. 252–256.

11. Мансурова С.Е. Общенаучный феномен интеграции в современном образовании // История и педагогика естествознания. № 3. М. : Обракадемнаука, 2014. С. 16–20.

12. Фейдл Ч., Бялик М., Триллинг Б. Четырехмерное образование. М. : Сколково, 2015. 210 с

Gulnoza RASULOVA,
Toshkent shahar, Uchtepa tumani, 245-umumiy o'rta ta'lim maktabi
ingliz tili fani o'qituvchisi

INGLIZ TILINI O'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada Ingliz tilini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, hamda Ingliz tilini o'quvchilarga o'rgatishdan maqsad, ularda shu tilda so'zlashish, yozish, tinglab, o'qib tushunish kabi ko'nikmalarni shakllantirish bilan bir qatorda ularning tafakkurini, muloqot madaniyati, bilim olishga qiziqishi, faolligi, mustaqillik, mahnatsevarlik va qiziquvchanliklarini uyg'otishning ahamiyati to'g'risida so'z boradi.

Tayanch so'zlar. Ta'lim, zamonaviy pedagogika, texnologiya, Ingliz tili, globallashuv, uzluksiz ta'lim, psixologik, pedagogik va fiziologik rivojlanish.

В статье подробно освещается современные педагогические технологии в обучении английскому языку, а также о целях обучения студентов английскому языку, о важности воспитания у них мышления, культуры общения, интереса к получению знаний, активности, самостоятельности, трудолюбия, любознательности наряду с формированием у них таких навыков, как говорение, письмо, аудирование и понимание прочитанного.

Ключевые слова. Образование, современная педагогика, технологии, английскй язык, глобализация, непрерывное образование, психолого-педагогическое и физиологическое развитие.

The article covers in detail modern pedagogical technologies in teaching English, as well as the goals of teaching students English, the importance of cultivating their thinking, communication culture, interest in acquiring knowledge, activity, independence, hard work, curiosity, along with the formation of such skills in them like speaking, writing, listening and reading comprehension.

Key words. Education, modern pedagogy, technology, English language, globalization, continuing education, psychological, pedagogical and physiological development.

Bugungi taraqqiyot har bir o'qituvchidan o'ziga xos ijodkorlik, malaka va tajribani taqozo etmoqda. Bu o'z navbatida xorijiy tillar fani o'qituvchilari zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. Xorijiy tilni o'quvchilarga o'rgatishdan maqsad ularning shu tilda so'zlash, yozish, tinglab va o'qib tushunish kabi ko'nikmalarni shakllantirish bilan bir qatorda ularning tafakkuri, muloqot madaniyati, bilim olishga qiziqishi, faollik, mustaqillik, mahnatsevarlik, qiziquvchanlikni uyg'otishga qaratiladi. O'quvchilarda chet tili orqali mustaqil va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Uzluksiz ta'lim tizimining hamma bo'g'inlarida ham o'qituvchi dars jarayonida noan'anaviy darslarda pedagogik texnologiyalardan foydalanadi, lekin xorijiy tillarni o'quvchilarga o'rgatishda xorijiy til o'qituvchisi o'quvchilarning psixologik, pedagogik va fiziologik rivojlanish qoidalarini bilib, o'rganib, darsning maqsad va mazmunidan kelib chiqib, pedagogik texnologiyalarni darsda qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Har bir fanni o'qitishda samarali natijaga olib keluvchi o'quv jarayonini tashkil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Samarali va kafolatlangan natijaga erishish uchun har

bir o‘qituvchi-pedagog quyidagi uch bosqichli mexanizmga asoslanishi kerak:

1. Aniq belgilangan maqsad – darsni mavzu yuzasidan to‘g‘ri tashkil qilish, mavzuni to‘liq va izchillikda yoritib berish, o‘quvchilar faoliyatini tashkil qilish va boshqarish, belgilangan aniq vaqt davomida o‘quvchilarning mavzuni qay darajada tushunganligi, ular tomonidan o‘quv topshirig‘ini to‘g‘ri bajarilganligini baholash, shuningdek, agarda xatolikka yo‘l qo‘yilgan bo‘lsa, yana mustahkamlash chora-tadbirlariga oldindan tayyorgarlik ko‘rishi tushuniladi.

2. Ta’lim vositalari – o‘quv materialini ko‘rgazmali taqdim etish va shu bilan birga o‘qitishning samaradorligini oshiruvchi yordamchi materiallar hisoblanadi.

3. Qoida va prinsiplar – davlat ta’lim standartlari qoidalariga, o‘quv muassasasi nizomiga, umuman me’yoriy-huquqiy normalarga amal qilish, shuningdek, o‘qituvchi-kadrlarning auditoriya muhiti uchun yaratgan o‘z qoidalariga amal qilishi.

Ta’limni texnologiyalashtirish – o‘qitish jarayonini texnologik yondashuv asosida ta’lim maqsadlariga erishishning eng maqbul yo‘llari va samarali vositalarini tadqiq qiluvchi va qonuniyatlarini ochib beruvchi pedagogik yo‘nalishdir. Ta’lim berish usuli – belgilangan ta’lim berish maqsadiga erishish bo‘yicha ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchilar o‘zaro faoliyatini tartibli tashkil etish usuli. Usullarni tanlashning asosiy qoidasi: turlicha emas, balki aynan ta’lim maqsadiga mos keladigan yo‘nalishni tanlash.

Yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini o‘quv jarayoniga joriy etish ko‘lamini kengaytirish, bu yo‘nalishda ilg‘or tajribalarni tadbiq qilish, har bir fan bo‘yicha bu sohada aniq rejalarni tuzish va amalga oshirish, darslik va o‘quv qo‘llanmalari hamda dasturlar va ma’ruza matnlarini raqamlashtirish, ular bilan har bir talabani ta’minlashga erishish, ilmiy va ilmiy-metodik ishlarda, shuningdek, o‘quv-tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarining keng joriy etilishiga erishish, ta’lim tizimini zarur axborot vositalari bilan yetarli darajada ta’minlash, ta’lim muassasalarini kommunikatsion tarmoqlarga bog‘lash kabi vazifalar muhim hisoblanadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiya – o‘qitish jarayonlarini optimal tashkil etishdir. O‘quv materiallarini tanlash, qayta ishlab o‘quvchi yoki talabaning kuchiga, o‘zlashtirish xususiyatlariga moslab shakl va hajmini o‘zgartirish ham ta’lim texnologiyasiga daxldor. Pedagogik texnologiya, o‘z navbatida, ta’lim-tarbiyaning obyektiv qonuniyatlari va diagnostik maqsadlari asosida o‘quv jarayonlari, ta’lim-tarbiyaning mazmuni, metod va vositalarini ishlab chiqish va takomillashtirish tizimidir, ya’ni fan va texnika yangiliklarini o‘zida mujassamlashtirgan o‘quv jarayonidir. Shuni aytish mumkinki, ta’limda pedagogik texnologiyalardan foydalanish dars jarayonida bir nechta masalalarni hal etish imkoniyatini beradi. Bulardan asosiysi o‘quvchilarning muloqot olib borish bo‘yicha ko‘nikma va malakalarini rivojlantiradi, o‘quvchilar orasida emotsional aloqalar o‘rnatilishiga yordam beradi, ularni jamoa tarkibida ishlashga, o‘z o‘rtoqlari fikrini tinglashga o‘rgatish orqali tarbiyaviy vazifalarning bajarilishini ta’minlaydi.

Tahlillardan ma’lum bo‘ldiki, xorijiy tillarni o‘qitish jarayonini mutlaqo zamonaviy omilsiz tashkil etib bo‘lmaydi. Shu sababli xorijdagi samarali metodikalarni o‘rganish va shu asosda o‘qituvchining innovatsion pedagogik faoliyatini milliy qadriyatlarga tayangan holda tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, xorijiy tillarni o‘rganishni tashkil qilishning amaldagi tizimini tahlil etish shuni ko‘rsatmoqdaki, ta’lim standartlari, o‘quv dasturlari va darsliklar zamon talablariga, xususan, ilg‘or axborot va media-texnologiyalardan foydalanish borasidagi talabga to‘liq javob bermayapti. Ta’lim asosan an’anaviy uslublarda olib borilmoqda. Ta’lim tizimining barcha bosqichlarida chet tillarni uzluksiz o‘rganishni tashkil qilish, shuningdek, o‘qituvchilar malaka-

sini uzluksiz oshirish hamda ta’lim jarayonini zamonaviy o‘quv-uslubiy materiallar bilan ta’minlashni har tomonlama takomillashtirish taqozo etiladi.

Chet tili o‘rganishga bo‘lgan talab ham kundan kunga oshib bormoqda. Chet tili fani to‘rt aspectga (o‘qish, yozish, tinglab tushunish va gapirish) bo‘linib, ularning har biri bo‘yicha alohida tushuncha va ko‘nikmalar berilmoqda. Ta’lim texnologiyalari – buta’lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan unumli foydalanishdir. Shuningdek, ta’lim jarayoniga zamonaviy innavatsion texnologiyalarini olib kirish orqali ta’lim sifati va samaradorligini oshirishni nazarda tutadi. Pedagogik texnologiyalarning rivojlanishi va ularning o‘quv-tarbiya jarayoniga kirib kelishi, shuningdek, axborot texnologiyalarining tez almashinuvi va takomillashuvi jarayonida har bir inson o‘z kasbiy tayyorgarligini, mahoratini kuchaytirish imkoniyatlarini yaratadi.

Pedagogik innovatsion texnologiyalarning yana bir o‘ziga xos xususiyati o‘quvchi faoliyatining ustuvorligida, ta’lim jarayonida talaba yoki o‘quvchinining asosiy figura ekanligidadir. Ta’lim jarayonida bilish, leksik, grammatik, talaffuz tushunchalarni to‘g‘ri shakllantirish, o‘quvchi ongida bilimlar sistemasini, o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmasini to‘g‘ri tarkib toptirish innovatsion pedagogik texnologiyalarning tarkibiy qismidir. Hozirgi kunda ta’lim jarayonidagi eng samarali, o‘qituvchi pedagoglar ko‘zlagan maqsadlarga yerishishning kafolatlangan o‘qitish uslublari, o‘quvchi talabalarda mustaqil fikrlash, erkin qaror chiqarish ko‘nikmasini shakllantiradigan, ularni muammolarini yechishlari, turli vaziyatlardan qiynalmasdan chiqib ketishlari uchun zamin hozirlashga qodir bunday o‘qitish uslublari pedagogik texnologiyaning eng ilg‘or xususiyatidir.

Xorijiy tillarni o‘qitishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish darajasi ikki omil bilan aniqlanadi:

1. Ta’lim jarayoni, uning sifati va ahamiyati talabaning bilim olishiga yordam beradi.

2. Vositalar, o‘qituvchining ko‘nikma va malakalari, yangi pedagogik texnologiya va informatsion texnologiyalar zamonaviy ta’limning asosiy belgilari bo‘lib, bularni amalga oshirish orqali yuqori samaraga erishiladi.

Dars jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning yana bir foydali jihati shundaki, bu jarayon yordamida o‘qituvchi ham o‘z ustida ishlab, shu bilan malakaviy ko‘nikma va kasbiy mahoratini oshiradi, natijada uning mashg‘ulotlari qiziqarli olib boriladi. Bugunga kelib ta’lim tizimida faoliyat ko‘rsatayotgan o‘qituvchi zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ta’lim-tarbiya jarayonini faollashtirish usullari va o‘qitiladigan fanlar bo‘yicha sifatli bilim, ko‘nikma va malakalarni hosil qilishni ta’minlovchi pedagogik usullarni qo‘llay bilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 19.05.2021-yildagi “O‘zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5117-son qarori, Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 20.05.2021 y., 07/21/5117/0472-son.

2. Kenjaboyev A. Pedagogik texnologiyalar – dars samaradorligining muhim omili. – T.: “Navro‘z”, 2012.

3. Saidaxmedov N. Pedagogik texnologiyalar. – T.: Fan, 2006.

4. Tolipov U.K., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyaning tatbiqiy asoslari. – T.: Fan, 2006.

Mahfuza IBODOVA,
Navoiy davlat pedagogika instituti, “Biologiya” kafedrasi dotsenti

AKADEMIK LITSEYLARDA BIOLOGIYA FANINI O‘QITISHNING INTEGRATIV TEXNOLOGIYALARI VA METODIK TA’MINOTI

Annotatsiya

Maqolada akademik litseylarda biologiya fanini o‘qitishning integrativ yondashuv asosida o‘quvchilarda tayanch va fanga doir xususiy kompetentsiyalarni shakllantirishning nazariy asoslari yoritilgan.

Tayanch so‘zlar. Integrativ yondashuv, tayanch va fanga doir kompetentsiyalar, bilish faolligi, ta’lim tizimi, axborotlashtirish.

В данной статье описаны теоретические основы формирования базовых и специальных компетенций учащихся на основе интегративного подхода преподавания биологии в академических лицеях.

Ключевые слова. Интегративный подход, базовые и научные компетенции, познавательная деятельность, образовательная система, информация.

This article describes the theoretical foundations for the formation of basic and special competencies of students based on the integrative approach to teaching biology in academic lyceums.

Key words. Integrative approach, basic and scientific competencies, cognitive activity, educational system, information.

O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasida “O‘qitish metodikasini takomillashtirish, ta’lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish, xalq ta’limi sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish” vazifalari belgilangan. Bu borada o‘quvchilarda tayanch va fanga doir kompetentsiyalarni shakllantirishning biologik va informatsion tarkibiy asoslarini aniqlashtirish, integrativ yondashuvga asoslangan biologiya fanini o‘qitishning “kompyuterli ta’lim metodi” ni ta’lim amaliyotiga joriy etish mexanizmini takomillashtirish, xususiy kompetentsiyalarni shakllantirishning metodik tizimini ishlab chiqish ta’lim sifati va samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Dunyo hamjamiyati tomonidan ta’limni barqaror taraqqiyot, globallashuv va integratsiyalashuv jarayonlariga moslashtirishda tabiiy fanlar, jumladan, biologiya fanining ta’lim oluvchilarda sog‘lom turmush madaniyati, valeologik va ekologik kompetentlilikni rivojlantirishdagi ta’siriga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu esa akademik litseyning kompetentsiyaviy yondashuvga asoslangan texnologiyalashtirilgan shakllari, o‘qitishning amaliy birligini ta’minlash imkoniyatlariga yo‘naltirilgan simulyatsion tizimlar, mustaqil tadqiqotchilik ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi virtual laboratoriyalarga bo‘lgan qiziqish va talabni kuchaytirmoqda.

Umumiy kompetensiyalar – umumta’lim muassasalari o‘quv rejasidan o‘rin olgan barcha o‘quv fanlari mazmuni va o‘qitish jarayoni orqali tarkib toptiriladigan kompetensiyalar sanaladi.

Xususiy (biologik) kompetensiyalar – biologik ta’lim-tarbiya jarayonida DTS bilan me’yorlangan bilim, ko‘nikma va malakalar asosida tarkib toptiriladigan kompetensiya-

lar hisoblanadi.

Fanlararo kompetensiyalar – o‘quv rejadan o‘rin olgan ijtimoiy-gumanitar, tabiiy-matematik va amaliy o‘quv fanlarni o‘qitishda o‘zaro fanlararo bog‘lanishlarni amalga oshirish orqali tarkib toptiriladigan kompetensiyalar nazarda tutiladi. Biologiya fanidan o‘quvchining kompetensiyasi – biologiya fani bo‘yicha egallagan bilim, ko‘nikma va malakalarini kundalik hayotida duch keladigan amaliy va nazariy masalalarni yechishda foydalanish va amaliyotda qo‘llay olish qobiliyatidir.

Biologiya o‘qituvchisi o‘quvchilarda yuqorida qayd etilgan tayanch kompetensiyalarni tarkib toptirish maqsadida o‘quv fani mazmunini tahlil etishi, o‘qitishning barcha shakllari: dars, darsdan tashqari, ekskursiyalar va sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda olib boriladigan ishlarni tizimli va bir-biriga uzviy ravishda amalga oshirishni loyihalashi lozim.

Tayanch kompetensiyasi o‘z ichiga kommunikativ kompetensiya, axborotlar bilan ishlash, o‘zini o‘zi rivojlantirish kompetensiyasi, Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi, milliy va umummadaniy kompetensiya, matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo‘lish hamda foydalanish kompetensiyalarini oladi.

kommunikativ kompetensiya – jamiyatda o‘zaro muloqotga kirishish uchun ona tili va birorta xorijiy tilni mukammal o‘zlashtirish hamda muloqotda samarali foydalana olish;

o‘z fikrini og‘zaki va yozma tarzda aniq va tushunarli bayon qila olish, mavzudan kelib chiqib savollarni mantiqan to‘g‘ri qo‘ya olish va javob berish;

ijtimoiy moslashuvchanlik, o‘zaro muloqotda muomala madaniyatiga amal qilish, jamoaviy hamkorlikda ishlay olish;

muloqotda suhbatdosh fikrini hurmat qilgan holda o‘z pozitsiyasini himoya qila bilish, uni ishontira bilish;

turli ziddiyatli vaziyatlarda o‘z ehtiroslarini boshqarish, muammo va kelishmovchiliklarni hal etishda zarur (konstruktiv) bo‘lgan qarorlarni qabul qila olish;

axborot bilan ishlash-mavjud axborot manbalaridan (internet, televizor, radio (audio-video yozuv), telefon, kompyuter, elektron pochta va boshq.) foydalana olish;

media vositalardan zarur bo‘lgan axborotlarni izlab topa olish, saralash, qayta ishlash, uzatish, saqlash, xavfsizligini ta’minlash va foydalanishda media-madaniyatga rioya qilish;

ma’lumotlar bazasini yarata olish, asosiylarini tanlay olish va ularni tahlil qila bilish;

kundalik faoliyatda uchraydigan hujjatlar bilan ishlay olish (oddiy tabriknomalar yoza olish, anketalarni to‘ldirish, mehmonxona ro‘yxatida o‘zi to‘g‘risidagi ma’lumotlarni qayd eta olishi va boshqalar.)

Shaxs sifatida o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasi: shaxs sifatida doimiy ravishda o‘z-o‘zini rivojlantirish, jismoniy, ma’naviy, ruhiy va intellektual kamolotga intilish;

hayot davomida o‘qib-o‘rganish, bilim, tajribani mustaqil ravishda muntazam oshirib borish;

o‘z xatti-harakatini adekvat baholash, o‘zini nazorat qila bilish, halollik, to‘g‘rilik kabi sifatlarga ega bo‘lish;

o‘qib-o‘rganganlari va hayot tajribasidan foydalangan holda kundalik turmushda uchraydigan muammolarni hal eta olish.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi. Jamiyatda bo‘layotgan voqea, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish va faol ishtirok etish;

o‘zining fuqarolik burch va huquqlarini bilishi, unga rioya qilish (ya’ni xaridor, say-

lovchi, mijoz, ishlab chiqaruvchi sifatida faoliyat yurita olish);

mehnat va fuqarolik munosabatlarida muomala, iqtisodiy, huquqiy madaniyatga ega bo‘lish;

kasbiy mavqeyining o‘sishiga intilish bilan jamiyat va oilasi manfaatlari uchun xizmat qilish, yordamga muhtojlarga saxovatli bo‘lish;

Umummadaniy kompetensiya. Vatanga sadoqatli, insonlarga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e’tiqodli bo‘lish;

badiiy va san’at asarlarini tushunish, ta’sirlana olish;

orasta kiyinish, yurish-turishda madaniy me’yorlarga va sog‘lom turmush tarziga amal qilish,

umumbashariy ahamiyatga ega bo‘lgan qadriyatlarni (urf-odatlar, marosimlar, milliy-madaniy an’analar va.h.k.) bilish, unga hurmat bilan munosabatda bo‘lish;

o‘zgalarga nisbatan mehr-muruvvat, saxiylik, o‘zgalarning dunyoqarashi, diniy e’tiqodi, milliy va etnik xususiyatlari, an’ana va marosimlarini hurmat qilish;

xalqning tarixiy, ma’naviy va madaniy merosini avaylab-asrash, jamiyatda o‘rnatilgan odob-axloq qoidalariga rioya qilish.

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo‘lish hamda foydalanish: aniq hisob-kitoblarga asoslangan holda, shaxsiy, oilaviy, kasbiy va iqtisodiy rejalarini tuza olish;

shaxsiy, ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarda hisob-kitob bilan ish yuritish;

kundalik faoliyatda turli formula, model, chizma, grafik va diagrammalarni o‘qiy olish va foydalanish;

inson mehnatini yengillashtiradigan, mehnat unumdorligini oshiradigan va qulay shart-sharoitga olib keladigan fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo‘lish hamda foydalana olish.

Xususiy kompetensiyalar tayanch kompetensiyalardan foydalanilgan holda shakllantiriladi[1]. Bunda o‘quv rejada belgilangan har bir fanning xususiyatidan, maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda o‘qitish jarayonida, ya’ni o‘quv mashg‘ulotlarida dars, laboratoriya, amaliy darslar, darsdan va sinfdan tashqari tashkil etiladigan mashg‘ulotlarda o‘qituvchi tomonidan tavsiya etilgan mustaqil ishlarni bajarish davomida o‘quvchilarda xususiy kompetensiyalar yuzaga kelishi ta’minlanadi. Har bir fan doirasida o‘ziga xos xususiy kompetensiyalar rivojlantiriladi. Buning uchun o‘quvchilarda faqat bitta fan doirasidagi bilimlar emas, balki qator fanlardan majmuaviy tarzda amalga oshirishi lozim. Masalan, o‘quvchining biologiya fanidan egallagan ilmiy-nazariy ma’lumotlaridan kelgusida olib boradigan hayot faoliyatida qo‘llay olishi talab qilinadi. Tayanch va xususiy kompetensiyalarning uyg‘unligi va bir-birini taqozo qilishi esa o‘quvchida haqiqiy biologik kompetensiyalar rivojlanishiga olib keladi.

Jahonda tabiiy fanlar, jumladan, biologiyani o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning ijtimoiy, ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish, akademik litsey ta’lim tizimida fanlarni integratsiyalab o‘qitish mexanizmlarini yaratish, pedagogik va didaktik asoslarini aniqlash hamda amaliyotga tatbiq etish, biologik bilimlarni kundalik va hayotiy faoliyatda qo‘llay olish layoqatini oshirish, bilimlarni to‘liq o‘zlashtirish texnologiyasini takomillashtirish, vitagen ta’limni qo‘llash borasida ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Mazkur tadqiqotlar darslarda pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini integrativ yondashuv asosida qo‘llash, o‘quvchilar kompetentsiyalarini shakllanti-

[1] 1Tolipova J.O , G‘ofurov A.T. Biologiya o‘qitish metodikasi. (pedagogika oliy o’quv yurti talabalari uchun darslik) 2007 y

rish imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

Mamlakatimizda ta’lim sohasini rivojlantirish, ta’lim muassasalari moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ta’lim muassasalarini yuqori malakali mutaxassislar bilan ta’minlash borasida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar o‘qitish jarayoniga xalqaro tajribalarni samarali tatbiq etish, o‘quvchilarning tabiiy-intellektual qobiliyatini rivojlantirishda integrativ ta’lim texnologiyalaridan foydalanish darajasini oshiradi.

Shu sababli integrativ yondashuv asosida o‘quvchilarda tayanch va fanga doir xususiy kompetentsiyalarni shakllantirish metodikasini elektron ta’lim resurslaridan foydalanish asosida takomillashtirish lozim.

O‘quvchilarda tayanch va fanga doir kompetentsiyalarni shakllantirishning pedagogik va informatsion tarkibiy asoslarini aniqlashtirish; integrativ yondashuvga asoslangan o‘qitishning ta’lim amaliyotiga joriy etish mexanizmini takomillashtirish, shuningdek o‘quvchilarda tayanch va fanga doir xususiy kompetentsiyalarni shakllantirishning metodik tizimini ishlab chiqish kerak.

Ilmiy izlanishlar asosida ta’limda integrativ yondashuvni qo‘llash orqali:

– o‘quvchilarda tayanch va fanga doir xususiy kompetentsiyalarni shakllantirishda integratsiyalashgan yondashuvlarga (kogerentlik, sinektika, introektsiya) asoslangan elektron axborot-ta’lim resursi ishlab chiqish;

– integrativ yondashuv asosida o‘quvchilarda tayanch va fanga doir xususiy kompetentsiyalarni shakllantirishning axborot-metodik ta’minoti yaratish;

– akademik litseylarda biologiya fanidan virtual laboratoriyalarni tashkil etish metodikasi ishlab chiqish;

– elektron ta’lim muhitida o‘quvchilarning tayanch va fanga doir xususiy kompetentsiyalarini shakllantirishga xizmat qiladigan metodik tavsiyalar ishlab chiqish natijasida ta’lim samaradorligiga hissa qo‘shish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tolipova J.O, G‘ofurov A.T Biologiya o‘qitish metodikasi (akademik litsey va kasb-hunar kolleji biologiya o‘qituvchilari uchun metodik qo‘llanma) Toshkent. 2.Tolipova J.O, G‘ofurov A.T. Biologiya o‘qitish metodikasi. (pedagogika oliy o‘quv yurti talabalari uchun darslik) 2007 y Bilim. 2004 y.

2. Tolipova J.O Biologiyani o‘qitishda pedagogik texnologiyalar. Darslik. Toshkent 2011 y.

3. M.N.Ibodova Akademik litseylarda biologiya fanini o‘qitishda integrativ texnologiyalardan foydalanishni tashkil etishning metodik tizimi. Uzluksiz ta’lim T. 2023 y. № 6 Б- 126-129-bet.

4. M.N.Ibodova Improving the methodologu of using of electronic educational Resources in improving the effecttiveness of teaching tne subject “ZOOLOGY” In pedagogical higher educational institutions International scientific research journal ISSN: 2776-0979, Volume 4, Issue 3, Mar., 2023.

6. M.N.Ibodova. Akademik litseylarda biologiya fanini o‘qitishning integrativ texnologiyalarni takomillashtirish. O‘zMU xabarlari. Vestnik NUUz ASTA NUUz Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston milliy universiteti ilmiy jurnali 2023 y 1/12/2 B 93-96.

Barno ABDURASULOVA,
Andijon davlat pedagogika instituti,
“Tasviriy san’at va musiqa ta’limi” kafedrasi o‘qituvchisi

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABIDA CHIZMACHILIK FANINI SIFATLI O‘QITILISHINING TASHKILIY-PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Annotatsiya

Maqolada har tomonlama barkamol komil insonni shakllantirish bugungi jamiyatimiz va davlatimiz oldida turgan dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Axborot oqimi keskin ortgan, turli yangiliklar hayotimizga shiddat bilan kirib kelayotgan davrda mustaqil tanqidiy fikrlash ko‘nikmalariga ega bo‘lgan yangilikni o‘rganishga doim tayyor bo‘lgan, hamkorlikdan cho‘chimaydigan, muloqatga erkin kirisha oladigan shaxsni tarbiyalash ta’lim-tarbiya jarayonining asosiy maqsadi bo‘lishi kerak va bu borada texnologiyalarning qo‘llanishiga yo‘l ochilishi maqsadga erishish yo‘lidagi to‘g‘ri qadamdir. Chizmachilik fanini bugungi fan-texnika taraqqiyotiga qo‘shayotgan xissasi va o‘qitilishdagi dolzarbligi yoritilgan.

Tayanch so‘zlar. Chizma, avlod, kadrlar, xalqaro, standart, kasb, kreativlik, dars, texnalogiya, ta’lim, tarbiya, interfaol, dastur, muassasa, innovatsiya, interaktiv, maktab.

Формирование всесторонне совершенного человека остается одной из актуальных задач, стоящих перед нашим сегодняшним обществом и государством. В эпоху, когда поток информации резко возрастает, разнообразные новости бурно входят в нашу жизнь, воспитание человека, обладающего навыками независимого критического мышления, всегда готового к изучению инноваций, не боящегося сотрудничества, способного свободно вступать в диалог, должно стать главной целью образовательного процесса, и открытие пути к применению технологий в этом отношении является правильным шагом на пути к достижению цели. Освещается вклад Науки рисования в развитие современной науки и техники и ее актуальность в обучении.

Ключевые слова. Рисунок, поколение, персонал, международный, стандарт, профессия, креативность, урок, технология, образование, воспитание, интерактивный, программа, учреждение, инновации, интерактив, школа.

The formation of a comprehensively perfect person remains one of the urgent tasks facing our current society and the state. In an era when the flow of information is increasing dramatically, a variety of news is rapidly entering our lives, educating a person with the skills of independent critical thinking, always ready to explore innovations, not afraid of cooperation, able to freely engage in dialogue, should be the main goal of the educational process, and opening the way to the use of technology in this regard is the right one a step towards achieving the goal. The contribution of the Science of drawing to the development of modern science and technology and its relevance in education is highlighted.

Key words. Drawing, generation, staff, international, standard, profession, creativity, lesson, technology, education, upbringing, interactive, program, institution, innovation, interactive, school.modern science and technology and its relevance in education.

Hozirgi yosh avlod ertaga bizning qo‘limizdan ishimizni oladigan, bugungidanda rivojlantirib davlatimizni jahon hamjamiyatidagi o‘rnini mustahkam belgilaydigan va hayotimizni davom ettirib, o‘zidan keyingi avlodga yetgazuvchi vorislarimiz, O‘zbekiston buyuk kelajagining egalaridir.Shu sababli Pre-

zidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev butun mamlakatimiz diqqat e'tiborini barkamol avlod tarbiyasiga, kadrlar sifatiga, ustozlarning qadr-qimmati, obro'sini mustahkamlashga qaratmoqda. O'zbekistonda kadrlar tayyorlashning sifat darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida oliy malakali mutaxassislar tayyorlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, har bir oliy ta'lim muassasasini jahonning yetakchi oliy ta'lim muassasalari bilan yaqin hamkorlik aloqalari o'rnatishi, o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarini keng joriy qilish, o'quvchilar, ilmiy pedagog kadrlarni zamonaviy kasbiy bilimlari va kreativlik qobilyatlarini rivojlantirish, yoshlar auditoriyasi bilan ish olib borishda interfaol usullardan samarali foydalanish masalalari harakatlar strategiyasidan taraqqiyot strategiyasiga o'tishning ustuvor yo'nalishlariga muvofiq oliy ta'lim darajasini sifat jihatidan oshirish va tubdan takomillashtirishning asosiy vazifalari sifatida belgilandi.

Oliy va o'rta maxsus ta'lim, umumta'lim tizimida ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklarini bugungi kun o'quvchilari nuqtai nazaridan qayta ko'rib chiqish zarur. Shuningdek, o'quv jarayoniga yangi axborot va pedagogik texnalogiyalarni keng joriy etish, yoshlarni komil inson etib tarbiyalashda jonbozlik ko'rsatadigan o'qituvchilarga e'tiborimizni yanada oshirish, qisqacha aytganda, ta'lim tarbiya tizimini sifat jihatidan butunlay yangi bosqichga ko'tarish darkor. Shu sababli zamon talablariga to'liq javob bera oladigan pedagogik texnalogiyalarni chizmachilik darslarida ham joriy qilish ishlari hozirgi davr talabidir. "Yangi tamoyillar asosida rivojlanayotgan ta'lim tizimi yosh avlodni barkamol, ma'naviy yetuk inson sifatida shakllantirishga qarata olgandir"- deyiladi kadrlar tayyorlash milliy dasturida. Bugungi kunda ta'lim tizimida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni va 2021-2026-yillar taraqqiyotiga qaratilgan "Taraqqiyot strategiyasi" hamda davlat oliy ta'lim muassalarining akademik va tashkiliy boshqaruv mustaqilligini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida belgilangan vazifalar ijrosini izchil ta'minlash, shuningdek, oliy ta'lim muassasalarining mustaqilligini kengaytirish, ular faoliyatida davlat ma'muriy boshqaruvini keskin kamaytirish hamda shu orqali o'zgaruvchan mehnat bozori talablariga javob bera oladigan yuqori malakali kadrlar tayyorlovchi davlat oliy ta'lim muassasalarini shakllantirish", jumladan, chizmachilik darslarida pedagogik texnalogiyalarni qo'llashning nazariy hamda amaliy asoslarni yaratish zarurdir. "Yurtimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish uchun bizga zamonaviy ilm va yana bir bor ilm, tarbiya va yana bir bor tarbiya kerak. Bugungi va ertangi kunimizni, yoshlarimiz taqdirini hal qiladigan yuksak malakali muallim va murabbiylar, professor, o'qituvchilar, haqiqiy ziyolilar kerak". Ta'lim jarayoniga pedagogik texnologiyalarni olib kirish kadrlar tayyorlash milliy dasturining ikkinchi bosqich vazifalaridan biridir. Ta'lim kelajagida muvaffaqiyatlar kaliti ekan, uning mahsuli sifatida bugungi o'quvchi kelajakda huquqiy demokratik jamiyat a'zosi sifatida bu jamiyat hayotida ishtirok eta olishi, zamonning bozor iqtisodiyoti qo'yayotgan talablariga to'la javob bera olishi kerak.

"Milliy o'quv dasturiga asosan 2026-yilga qadar 699 nomdagi, shu jumladan 2022-yilda 296 nomdagi yangi darsliklar, mashq daftarlari, o'qituvchi metodika kitoblari hamda mobil ilovalarni yaratish. Milliy o'quv dasturi bo'yicha yangi metodikalarga o'qituvchilarni o'qitish maqsadida Elektron malaka oshirish platformasi uchun 2026-yilga

qadar jami 769 ta videodars yaratish. Umumta’lim maktablarida darslik va o‘quv-metodik majmualarni tajriba-sinovdan hamda chet ellik mutaxassislar ishtirokida ekspertizadan o‘tkazish tizimini joriy etish”. Nafaqat yoshlar, balki butun jamiyatimiz a’zolarining bilimi, saviyasini oshirish uchun avvalo ilm-ma’rifat, yuksak ma’naviyat kerak. Ilm yo‘q joyda qoloqlik, jaholat va albatta, to‘g’ri yo‘ldan adashish bo‘ladi.

Sharq donishmandlari aytganidek, “Eng katta boylik –bu aql zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlikdir! ”

Shu sababli hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni o‘zlashtirish, chinakam ma’rifat va yuksak madaniyat egasi bo‘lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak. “Umumta’lim maktablaridagi chizmachilikning o‘quvchilarning fazoviy tasavvurlarini ko‘z bilan chamalash, ko‘rish xotirasi, topqirlik va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishdagi ahamiyati juda katta.”

8 va 9-sinflarda chizmachilik fanini o‘qitish o‘quvchilarning yosh xususiyatlari hamda hayotiy va mehnat tajribalaridan kelib chiqqan holda o‘ziga xos xususiyatlarga ega. O‘quvchilar bu vaqtga kelib bilim olishga ongli ravishda, ma’lum maqsad bilan intiladilar. Shuning uchun o‘qituvchi o‘z oldidagi vazifalarni tahlil qilib, har bir detalning eng optimal tuzilishini o‘ylab, dars maqsadlariga to‘liq javob beradigan tuzilishni topishga harakat qilishi kerak. Navbatdagi darsning muvaffaqiyati ko‘pincha oldin o‘tilgan darslar qatorida uning qanday o‘rin tutishiga, o‘quvchilar egallagan bilim va amaliy ko‘nikmalariga, hamda ularga tushuntiriladigan bilimning hajmi va mazmuniga bog’liq. Bunda o‘qituvchi o‘quvchilarning dunyoqarashlari darajasi, darslik yoki ilmiy-ommabop va texnik adabiyotlardan mustaqil o‘qib o‘rganish imkoniyatlariga tayanadi.

Chizmachilik darslari uchun eng keng tarqalib, ommalashgan dars turi – aralash yoki kombinatsiyalashgan darsdir. Bunda o‘qituvchining mavzuni bayon qilishi bilan bir qatorda o‘quvchilar tomonidan amaliy ishlarni bajarilishi ham muhim ahamiyatga egadir. Ushbu amaliy ishlar o‘quvchilarga o‘quv adabiyotlaridan foydalanib olingan bilimlarni mustahkamlashga hamda uy vazifalarini bajarish uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni o‘zlashtirishlariga ko‘maklashadi. Hozirgi kunda ta’lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o‘quv jarayonida qo‘llashga qiziqish ortib bormoqda. Bunda, asosan hozirgacha o‘quvchilar tayyor bilimlarni egallashga o‘rgatilgan bo‘lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarni o‘zlari qidirib topishlariga, mustaqil o‘rganib, tahlil qilishlariga va imkoni boricha xulosalarni ham o‘zlari keltirib chiqarishlariga o‘rgatadi. O‘qituvchi bu jarayonda shaxsni rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo‘naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Bunday ta’lim jarayonida o‘quvchi asosiy figuraga aylanadi. “ Innovatsiya – inglizcha so‘z bo‘lib, yangilik kiritish, yangilik ma’nolarini bildiradi. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o‘quvchi va pedagog faoliyatiga yangilik, o‘zgarishlar kiritish bo‘lib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan to‘liq foydalaniladi.” Interaktiv metodlar – bu jamoa bo‘lib fikrlashga asoslanadi va pedagogik ta’sir etish usullari bo‘lib, ta’lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning o‘ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o‘quvchining birgalikdagi faoliyati orqali amalga oshiriladi. Chizmachilik o‘qituvchisidan ham zamonaviy texnologiyalarni bilish va ulardan o‘zining kasbiy faoliyatida o‘rinli foydalana olish malakalariga ega bo‘lishlik talab qilinadi. Umumta’lim maktablaridagi chizmachilik darslari o‘zining xususiyatlariga ko‘ra boshqa fanlardan birmuncha farqlanadi. O‘rganilgan ma’lumotlarning asosiy qismlari bo‘yicha o‘quvchilar individual grafik ishlarni bajaradilar va ularni tekshirish jarayonida o‘qituvchi har bir

o‘quvchi bilan individual ishlashiga to‘g’ri keladi. Amalda o‘quvchi chizmachilik fanini o‘qituvchi rahbarligi va nazorati ostida maxsus jihozlangan chizmachilik kabinetida o‘rganadi. Darsda o‘qituvchining nazariy ma’lumotlarni tushuntirganidan keyin shu mavzu bo‘yicha o‘quvchilar ish daftarlarida grafik ish bajaradilar. O‘qituvchi har o‘quvchining qobiliyat va imkoniyatlarini yaxshi biladi va uni o‘quv jarayonida hisobga olishi yaxshi samara beradi. Lekin o‘quvchilar bilan individual shug’ullanish vaqti chegaralangan. O‘qituvchi har bir o‘quvchining ishini kuzatish va ularga chizma bajarishning ratsional yo‘llarini ko‘rsatish, mavzuning qiyin joylarini tushuntirish hamda bajarilgan ishlarni tekshirish imkoniyatiga ega. Shuning uchun o‘qituvchining darsni tashkil qilishiga ko‘p narsa bog’liq. Chizmachilik darslari maxsus jihozlangan chizmachilik kabinetlarida o‘tiladi. Chizmachilik kabinetlarini jihozlash keyingi mavzularda ko‘rilishi sababli bu yerda u haqida to‘xtab o‘tilmaydi. O‘qituvchining diqqat markazida hamisha o‘quvchilarda amaliy grafik ish bajarish malakalarini shakllantirish asosiy vazifa ekanligi turishi kerak. Dars turi ham shundan kelib chiqib tanlanishi zarur. Ta’lim metodlarini tanlashda albatta chizmachilik fanining xususiyatlarini e’tiborga olish kerak.

O‘qituvchi o‘zini ma’naviy-siyosiy hamda ma’rifiy saviyasini oshirib borishi ustida tinmasdan ishlashi zarur. U milliy qadriyatlarimiz, o‘zbek xalqining boy madaniy merosi va o‘tmishini yaxshi bilishi, bularni o‘quvchilarga dars jarayonida o‘z o‘rnida tushuntirib, ongiga singdirib borishi zarur.

Chizmani o‘qish va chizishni bilishning asosi chizmachilikda har bir narsaning shartli ravishda soddalashtirib tasvirlanishini mukammal egallashni o‘quvchilarga o‘rgatishdan iborat. Buning uchun chizmachilik fanining mohiyatini o‘quvchilarga yetkazishga harakat qilish lozim. Har bir mavzu so‘ngidagi savollarga javob berib, mashqlarni to‘liq bajarib borsangiz, fanni to‘liq o‘zlashtirishingiz mumkin. Barcha muhandislar o‘z g‘oyalari va fikrlarini ifodalashda faqat chizmalardan foydalanishadi. Shu boisdan bunday chizmalar hujjat hisoblanadi va jahonda ishlab chiqariladigan barcha sanoat mahsulotlari hamda uy-ro‘zg‘or buyumlari faqat chizmalar asosida tayyorlanadi. Umuman olganda, barcha fanlar, asosan, chizmalar yordamida tushuntiriladi. Chunki, chizma har qanday narsaning yaqqol ko‘rinishini ta’minlaydigan tasvir-hujjat hisoblanadi. Narsaning aniq shakli va o‘lchamlarini to‘liq ifodalaydigan va buyumni nazorat qila oladigan tekislikdagi tasvir chizma deyiladi. Chizma esa texnika tilidir. Chizmalar chizish qoidasini o‘rgatuvchi fan chizma geometriya hisoblanadi. Shu boisdan, chizma geometriya chizmachilikning grammatikasi deyiladi. Ma’lumki, geometriya fanida figuralarni nazariy jihatdan bilib olamiz. Chizmachilik fanida esa ularni tekislikda chizish yo‘li bilan amaliy o‘rganamiz. Demak, bundan chizma geometriyaning grammatikasi geometriya fani ekanligi ma’lum bo‘ladi. Chizmachilik va geometriya fanlari bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lganligi bois, geometriya fanini puxta o‘zlashtirib olsangiz, chizmachilik fanini yanada yaxshiroq bilishingizga imkon tug‘iladi.

O‘quvchilarda o‘quv-bilish faoliyatini faollashtirish, ularda chizmachilik fani bo‘yicha biror masala berilganda uni ijodiy yecha olish, mustaqil va tanqidiy fikrlash, o‘z nuqtai-nazarini ishlab chiqa olish va himoya qila olish, shuningdek o‘z bilimini muttasil to‘ldirib borish va uni o‘z faoliyatida qo‘llay olish singari shaxsiy xususiyatlarni shakllantirishga yordam beradi.

Umumta’lim maktablaridagi chizmachilik fanining o‘quvchilarning fazoviy tasavvurlarini ko‘z bilan chamalash, ko‘rish xotirasi, topqirlik va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishdagi ahamiyati juda katta. Chizmachilik fanining asosiy vazifasi axborotlarni grafik ko‘rinishda tasvirlashdan iborat. Grafika insonlarning vizual madaniyati savo-

dxonligi sifatida qaralib, bugungi kunda texnika, texnologiya, ta’lim, tibbiyot, sanoat, qurilish, ioyihalash va dizayn kabi inson faoliyatining deyarli hamma sohalari amaliyotida keng qo‘llaniladi. Nisbatan kichkina hajmdagi grafik tasvirlar (chizmalar)ning juda katta hajmdagi axborotlarni uzatish imkoniyati mavjudligini va bu axborotlarda tasvirlanayotgan obyekt haqidagi hamma ma’lumotlarning to‘liq yoritilishini e’tiborga olsak, grafikani insonlarning kasbiy hamda kundalik turmushdagi muloqotlarida eng sodda va tabiiy vositalardan biri deb qarashimiz mumkin.

Chizmachilik fani o‘quvchilarni fazoviy tasavvurini va dunyoqarashini o‘stirishda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga bu fan orqali o‘quvchilar keng miqiyosda ijod qilish imkoniyatiga ham egadirlar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 24.12.2021-yildagi PQ-60-son.

2. Shavkat Mirziyoyev “Inson qadri, uning huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlari uchun” O‘zbekiston Toshkent -2022, b-379.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son 42-maqsad.

4. Shavkat Mirziyoyev, Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari, Toshkent – “O‘zbekiston” – 2020, 5-bet

5. E.I.Ro‘ziyev, A.O.Ashirboyev, muhandislik grafikasini o‘qitish metodikasi, Toshkent — 2010, bet-9.

6. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 1 | ISSUE 3 | 2020 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2020: 4.804 Academic Research, Uzbekistan

Shohista ERMATOVA,
Namangan davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchi

TARJIMA NAZARIYASI VA AMALIYOTINING MUHIM MUAMMOLARI, TARJIMONLIK FAOLIYATI TAHLILI (Erkin Vohidov – shoir, dramaturg, tarjimoni va davlat arbobi asarlari asosida)

Annotatsiya

Maqolada adabiyotimizning zabardast vakili Erkin Vohidovning tarjimonlik mahorati, o‘zbek adabiyotini boyitgan tarjima asarlari va she’rlari hamda bu haqida o‘zining mulohazalari atroflicha yoritilgan. Rus she’riyatidan tarjimalarida so‘z qo‘llash mahoratiga to‘xtalingan.

Tayanch so‘zlar. Erkin Vohidov, sivilizatsiya, axloqiy tarbiya, havoyi, “Faust”, “Bag‘ishlov”, oktava

В данной статье подробно освещены переводческое мастерство выдающегося представителя нашей литературы Эркина Вахидова, переводные произведения и стихи, обогатившие узбекскую литературу, а также его комментарии о ней. Особое внимание он уделял мастерству использования слов в переводах русской литературы.

Ключевые слова. Эркин Вахидов, цивилизация, нравственное воспитание, воздух, “Фауст”, “Багышлов”, октава.

In this article, the outstanding representative of our literature, Erkin Vahidov’s translation skills, translated works and poems that enriched Uzbek literature, as well as his comments about it are covered in detail. He focused on the skill of using words in translations from Russian literature.

Key words. Erkin Vahidov, civilization, moral education, air, “Faust”, “Baghishlov”, octave.

“Sivilizatsiya atamasi odamlar tufayli o‘z madaniyatini yaratishga muvaffaq bo‘lgan rivojlangan insoniyat jamiyati sifatida ta’riflanadi. Ushbu konsepsiyaga ko‘ra, tarjimon madaniy rivojlanish masalasini hal qilgan holda matnni tarjima qilishi mumkin. Bu holda Nyumark tarjimaning madaniy qadriyatga ega ekanligiga, ya’ni tarjima butun dunyo madaniyatlari rivojiga hissa qo‘shishiga ishonch hosil qiladi. Sivilizatsiya alifbo, lug‘atlar kabi ochiq muloqot usullarini yaratishga, tillar va adabiyotlarning ulkan rivojlanishiga olib kelsa-da, bu jarayon madaniy tarjima sohasida yangi savollarni tug‘diradi. Madaniyat mafkuraviy jihatdan mamlakat jamiyati va siyosatiga juda katta ta’sir ko‘rsatadi. Even-Zohar, Susan Bassnett va Trivedi kabi ba’zi tarjimon olimlariga ko‘ra, madaniyat ham hokimiyatga bo‘lgan ishtiyoq va odamlarning bu kuchga qanday da’vo qilishlari bilan bog‘liq. Shu ma’noda tarjima mafkuraviy tizimlarni kitobxonlar uchun moslashtirish bilan shug‘ullanadi. Shunday qilib, tarjimada madaniy o‘ziga xoslikning o‘tkazilishi axloq bilan bog‘liq bo‘lib, yangi fikrlash tarzini tushuntiradi”. O‘zbek adabiyotini ana shunday tarjima asarlar bilan boyitgan ijodkor Erkin Vohidov chin ma’noda o‘z tarjimalari bilan o‘zbek adabiyotini jo‘shqin namunalar bilan boyita oldi. Abdulla Oripov, Ozod Sharafiddinov hamda Jamol Kamollarning ham qatorida Erkin Vohidov o‘z o‘rniga ega. Tarjimada madaniy o‘ziga xos bo‘lgan ustoz shoir kitobxonlarni axloqiy tarbiyalab, yangi fikrlash tarzini yaratib kelmoqda.

Erkin Vohidovning tarjimonlik faoliyatini rus shoirasi Lesya Ukrainkaning “Mag‘oralarda”, Sergey Yeseninning she’rlarini o‘zbekchaga o‘girishdan boshlab, keyinchalik

ulkan va rang-barang miqyosida kengaytirdi, sharq she’riyatining tengsiz namoyandalari Hofiz, Mirzo Bedil, Mirzo G‘olib, Muhammad Iqbol, Ulfat ijodidan qilgan tarjimalarini taqdim qildi. O‘sha vaqtlar o‘zbek she’riyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsata olgan Pushkin ijodining yorqin ijod namunalarini mahorat bilan o‘zbek tilida so‘zlatti.

SEN VA SIZ
Havoyi Siz o‘rniga yanglish
Qiz nogahon Sen deya aytdi.
Shu dilbar so‘z ko‘nglimda yonish,
O‘ylarimda orzu uyg‘otdi
Termulaman so‘z derga ojiz,
Sehri tamom rom etgan meni.
Sirtda deyman: qanday yaxshisiz,
Qalbda esa: sevaman Seni.

Pushkinning tirik satrlarini bor jozibasi bilan o‘zbek adabiyotiga olib kira olgan ustoz shoirning yuqoridagi tarjimasi pishiq va puxta ishlangan. “Aytdi”, “uyg‘otdi” so‘zlari bir xil bo‘g‘inli bo‘lmasada barmoq vaznining ohangdorligiga uyg‘unlashtira olgan. Birinchi misradagi “Havoyi” so‘zining mahorat bilan qo‘llanishiga e’tibor beraylik: Havoyi-bu sifat asosan azot va kisloroddan iborat modda ma’nosini anglatadigan arabcha havo II otiga (АРС, 862) tojikcha -y qo‘shimchasini (ТжРС, 542) qo‘shib hosil qilingan bo‘lib, “asossiz”, “yengil-yelpi”, “puch” ma’nosini anglatadi (O‘TIL, II, 670). Ko‘chma ma’noda-asosga ega bo‘lmagan, asossiz, yuzaki. Havoyi va’dalar, Havoyi raqamlar. Fikringiz juda havoyi va tamom noto‘g‘ri. (I. Sultonov, „Burgutning parvozi”). Jo‘ravoy aka, naxotki u [Po‘latjon] meni yengiltak, havoyi narsalarga uchadigan qiz, deb o‘ylasa. (S. Ahmad, „Qadrdon dalalar”).

So‘zlashuv uslubida kam qo‘llanadigan bu so‘z tarjimada berilgan lirik qahramon mashuqasining tilidan shunchaki mulozamat, shunchaki so‘zlashuv uchun aytilgan Siz murojaatiga yengil-yelpi, yaqinlik ifodalamaydigan so‘z ekanligini juda to‘g‘ri ochib bera olgan. Ya’niki tarjimon tomonidan o‘rinli qo‘llanilgan. Erkin Vohidov tarjima asarlariga to‘xtalinar ekan mashhur rus shoiri Sergey Yesenin she’rlarini tilga olmaslikning iloji yo‘q. Ustoz shoir Yeseninni xotirlar ekan, uning shaxsiyati hamisha o‘ziga yaqinligini ta’kidlaydi:

“Sergey Yeseninga har gal murojaat etganimda o‘sha talabalik yillari, qadrdon paxtazor yodimga tushadi. Shoir so‘zlarini chanoqlardan tortib olayotgandek bo‘laman. Dimog‘imga paxta hidiga omuxta rus o‘rmonlarining tanish hidi urilgandek bo‘ladi. Odatda shoir tavallud sanasini nishonlaganda “u tirik bo‘lganda falon yoshga kirar edi” degan so‘zlarni aytishadi. Men negadir Sergey Yeseninni to‘qson yoshli chol sifatida ko‘z oldimga keltirolmayman. U dunyoga chaqmoqdek kelib ketdi. Lahzadek umrida bor nurini sochib, butun borligini namoyon qildi. Yesenin barcha muxlislari tasavvurida o‘ttiz yoshli o‘tyurak yigit, tuyg‘ulari tizgin bilmagan yosh shoir bo‘lib qoladi”. Albatta, Yesenin she’riyatini bor go‘zal ifodalari bilan o‘zbek tiliga olib kirish uchun uni shunday qadrdon tuta olish kerak edi, uning xotirasini shunday ta’riflay olish kerak edi.

Dog‘lar ketmish majruh ko‘ngildan, Mast vasvasa qo‘zg‘amas tug‘yon. Men dardimga Tehron gulidan Choyxonada topoldim darmon.

Choyxonachi — barvasta, o‘ktam, Qoyil qolsin rus, deb, choyimga, O‘tkir aroq, may o‘rniga ham Achchiq-achchiq choy tutar menga.

She’rni o‘qir ekansiz Sergey Yesenin bu she’rni xuddi o‘zbek tilida yozganga o‘xshaydi — ohanglari qadrdon, satrlari hamohang. Aleksandr Tvardovskiy, Mixail Svetlov,

Aleksandr Blok ijodidan namunalarni, tarjimalarini Erkin Vohidov qalamidan o‘qiymiz:

Tuproqda yotipti rumolik yigit, Ko‘ksida benaqshin, oddiy qora but. Mushtipar onaning yolg‘iz o‘g‘loni, Musofir o‘lkada uzilgan joni. (M.Svetlov)

Mashhur o‘zbek shoiri Maqsud Shayxzoda ilk bor o‘zbek kitobxonlarini Gyote bilan tanishtirdi va o‘zbek adabiyotida yangi bir sohaga — uning ijodini o‘rganishga asos soldi. Erkin Vohidov ana shu ijodni o‘z tarjimalari bilan boyitdi va o‘zning tarjimachilik bo‘yicha eng yuqori cho‘qqisi bo‘lmish Gyotening “Faust” asarini kitobxonlarga taqdim qildi. Bu haqda shoirning o‘zi shunday deydi: “Men tarjimachilik bilan ham shug‘ullandim. Ushbu mashg‘ulotning eng asosiysi Gyotening “Faust” asari deb bilaman. Tarjima jarayoni eng ulug‘ maktab bo‘ldi. Agar qog‘oz ustida eng ko‘p ter to‘kkan bo‘lsam, o‘sha tarjima ustida to‘kkanman. Ona tilimizning naqadar boy ekanligiga imon keltirilgan bo‘lsam, o‘sha tarjima jarayonida imon keltirganman. Azbaroyi tarjima asl nusxadan kam bo‘lmasligi uchun tilimiz boyligidan imkon boricha to‘liq foydalanish uchun izlandim, til xazinasidan so‘zlar axtardim”. Yuqoridagi mulohazalardan Erkin Vohidovning bu asarga qanchalik muhabbat va mas’uliyat bilan yondashganligini ko‘rish mumkin.

O‘zbekcha “Faust”ni uning asl nemischa asliyat bilan ham qiyoslash mumkin. Negaki, Erkin Vohidov asarning bir necha ruscha tarjimalaridan foydalangan ekan, shu bilan o‘ziga qandaydir yig‘ma, oraliq “tanqidiy tarjima matn” tuzib olishni maqsad qilib qo‘ymagan. Kuzatishlar shuni ko‘rsatdiki, Boris Pastemak tarjimasi bosh manba, asos qilib olingan. “Faust”ning o‘zbekcha tarjimasi o‘zining badiiy qimmati, ma’nosi, san’ati bilan fojianing mavjud barcha turkey tarjimalari orasida eng yaxshilaridan biridir, balki, a’losidir. “Faust”ga yozilgan “Bag‘ishlov” Gyotega xos yuksak did bilan o‘girilgan. Unda oktava (8 misrali she’r 1-3-5 va 2-4-6 qofiyalanib, 7-8-satrlar juft qofiya-masnaviy bo‘lib keladi) talabiga rioya qilingan.

Tarjima qilingan asarlarda izohlar berish, oddiy kitobxonga qorong‘u bo‘lgan ilmiy, falsafiy, diniy, afsonaviy tushunchalarni sharhlash, birinchidan, asar mazmunini o‘quvchiga to‘la yetkazishga xizmat qilsa, ikkinchidan bu o‘sha asar muallifining bilim darajasini namoish qiladi. Gyote “Faust”dek shoh asarni yaratishda juda ko‘p tarixiy manbalardan, yunon, rim, yahudiy, ba’zan hatto fors afsonalaridan ham mo‘l-ko‘l foydalangan. Tarjima ijodkorning benazir she’r-u dostonlari bilan birga lug‘at boyligi, o‘tkir didi, nozik ta’biga bog‘liq ijodiy jarayondir. Erkin Vohidovning tarjima asarlari, ayniqsa, Gyotening “Faust” asari ulkan ijodiy mehnat, ijodiy tafakkur va shoirona jasoratning mahsuli va shu bois u adabiyotimiz tarixida muhim voqea bo‘ldi va ma’naviy boyligimizni yana boyitdi. Ustoz shoir esa o‘zbek adabiyotini betakror asarlar tarjimasi bilan yana-da boyitgan yetuk tarjimon sifatida alohida o‘ringa ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. (E) ISSN:2181-1784 www.oriens.uz SJIF 2023 = 6.131 / ASI Factor = 1.7 3(4), April, 2023.

2. https://ru.wikipedia.x̧rg/wiki. Википедия. Свободная энциклопедия.

3. Vohidov E. Inson. Toshkent. 2018. “O‘qituvchi”.

4. Usmonova O. Yozuvchi hayoti va ijodini adabiy tahlil hamda talqin usullariga tayanib o‘rganish. Ped.fan.nom. diss. -T.: 2007. 140 – B.

5. Boboev T. Oliy o‘quv yurtlarida o‘zbek she’riyati poetikasi asoslarini o‘rganish: Ped. fan. dok. diss avtoreferati. -T.: 1998.

Qo‘ysintosh ABDIYEVA,
Toshkent Amaliy fanlar universiteti, “Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va medikasi”kafedrasi katta o‘qituvchisi

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINI O‘QUVCHILARDA 4K KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHGA METODIK TAYYORGARLIK

Annotatsiya

Hozirgi kundagi hayotimizning barcha sohalarini tubdan o‘zgarishlar, jumladan, maktabgacha ta’lim va boshlang’ich ta’limda yangi metodika, modellarning o’rni, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda 4K ko‘nikmalarini o‘rni, zamonaviy ta’limning muammolari ko‘rib chiqilgan. Boshlang’ich ta’limda 4K ko‘nikmalarini joriy etishning ijobiy va salbiy tomonlari, boshlang’ich ta’limning xususiyatlari va imkoniyati, ulardan oqilona va samarali foydalanish talablari keltirilgan.

Tayanch so‘zlar. 4K ko‘nikmalari, pedagogik shart sharoit, natijaviy-maqsad, funksiyaning yoritilishi, tizim, mohiyat, darslik, o‘quv materiallar integratsiyalashgan ta’lim.

Рассмотрены радикальные изменения во всех сферах нашей жизни сегодня, в том числе новые методы в дошкольном и начальном образовании, роль моделей, роль навыков 4К в подготовке будущих учителей начальных классов, проблемы современного образования. Представлены плюсы и минусы внедрения навыков 4К в начальное образование, особенности и возможности начального образования, требования к их рациональному и эффективному использованию.

Ключевые слова. Навыки 4К, педагогическое состояние, результат. цель, уточнение функции, система, сущность, учебник, учебные материалы интегрированного образования.

Radical changes in all areas of our lives today, including new methods in preschool and primary education, the role of models, the role of 4K skills in training future primary school teachers, problems of modern education are considered. The pros and cons of introducing 4K skills in primary education, features and opportunities of primary education, requirements for their rational and effective use are presented.

Key words. 4K skills, pedagogical condition, result-goal, function clarification, system, essence, textbook, educational materials integrated education.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida maktab ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli ta’limdan teng foydalanishini ta’minlash, maktab ta’lim xizmatlarini rivojlantirish, bir so‘z bilan aytganda, maktab ta’lim tizimini rivojlantirishning maqsadli vazifalarini qamrab olgan bo‘lib, jarayonning ustuvorliklari va bosqichlarini belgilab beradi. Maktab yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish ham Konsepsiyaning asosiy yo‘nalishlaridan biridir. Mazkur tizimda zamonaviy o‘qitish modellarni, innovatsiyalarni, ilg‘or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish maqsadida maktab ta’limda bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda.

Dunyo miqyosida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarni tayyorlash mazmuni, ijtimoiy va tabiiy yaxlitlik sifatida real dunyoning mavjudligi va rivojlanishi qonunlari, uning ele-

mentlari o‘rtasidagi asosiy aloqalar va munosabatlarning hayotiy ko‘nikmalarni, tasavvurlarni shakllantirishga qaratilgan tadqiqotlar olib borilmoqda. Xususan, boshlang‘ich ta’limni rivojlantirishda innovatsion fikrlashni rivojlantirish muammosining o‘ziga xos xususiyatlari, ta’limni tashkil etish jarayonida modellar, ko‘nikmalar, innovatsiya va integratsiya muammolari, yangiliklarning nazariy masalalariga bag‘ishlangan tadqiqotlar natijalari muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birgalikda, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishning innovatsion usullari hamda integratsion texnologiyalari, jumladan, yangi metodik 4K ko‘nikmalari ma’lumotlari bilan boyitish dolzarb vazifalarga aylanmoqda. Mamlakatimizda pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish, umumta’lim maktablarida ta’lim sifatini oshirish, tabaqalashtirish, fanlarni o‘qitishda o‘quvchilarda hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Zamonaviy boshlang‘ich ta’lim tizimida maktab o‘quvchilarining chuqur bilim olishlari, ularda dunyoqarashning shakllanishi uchun hayotiy ko‘nikmalarni puxta egallashlari bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Butun jahon olimlari bugungi zamonaviy ta’limda rivojlanishning yangi 4K modellarini “O‘rganishning eng muhim ko‘nikmalari” – deya baholashmoqda. Hozirgi kunda jahon pedagoglari, olimlari shu yangi modelni ta’limda qo‘llashning samarali tomonlari yuzasidan o‘z ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishmoqda. Ta’lim tizimida 4K modeli XXI asrda o‘quvchilar uchun muhim deb hisoblangan ta’lim olish jarayonining muhim kompetensiyalar to‘plamiga ishora qiladi. Pedagogik shart-sharoitlarni hisobga olgan holda, boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning hayoti davomida mustahkam poydevorini ta’minlash uchun ularda 4K modelarini shakllantirish zarur. Ta’lim tizimi ko‘pincha o‘quvchilarni doimiy rivojlanayotgan global jamiyatda muvaffaqiyatga erishishlari uchun ushbu 4K modellarini o‘quv rejasiga va o‘qitish amaliyotiga integratsiya qilish muhimligini ta’kidlaydi.

Bugungi kunda boshlang‘ich ta’limdagi kamchiliklar o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalariga yetarlicha e’tibor bermaslik, alohida ehtiyojli o‘quvchilarning yetarli darajada qo‘llab-quvvatlanmasligi, maktabdan tashqari mashg‘ulotlar va har tomonlama rivojlanish imkoniyatlarining cheklanganligi, ota-onalarning bolalarni tarbiyalashda yetarli darajada ishtirok etmasligi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Bu omillar bugungu globallashuv davrida o‘quvchilarning umumiy rivojlanishiga, ularning o‘quv va hayotda muvaffaqiyatga erishish qobiliyatiga to‘sqinlik qilishi mumkin.

Xammamizga ma’lumki, har bir bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchi, fundamental bilim, zamonaviy yangi metodika, kasbiy mahorat hamda muayyan tajribaga ega bo‘lishi kerak. Buning uchun har bir mutaxassis bilim, ko‘nikma va malakaga ega bo‘lish uchun o‘z sohasida, agar ushbu sohaga tegishli muammo yoki savollar tug‘ilsa, uni o‘z nuqtayi nazari va ijodiy faoliyati asosida hal qilishi, xususan, o‘z tadqiqotlari va tajribasini yangi bosqichga ko‘tarishi mumkin. Mana shu joyda Abdibek Sheroziyning “Agar inson ilm nuri bilan o‘z yo‘lini yoritmasa, zulmat va nodonlik ko‘chasida qoladi. Kishi qalbining nuri ilm va ma’rifat bilan baquvvat bo‘ladi. Insoniyatning qadri ilm bilan hosil bo‘ladi. Ilmdan hali hech kim zarar ko‘rgan emas. Ilmni egallab olish esa bir san’atdir. Dunyoda qanday yovuzlik sodir bo‘lgan bo‘lsa, ularning hammasi nodonlik orqali kelib chiqqan. Eng zo‘r halokat nodonlik, insoniylikni bitiruvchi ham nodonlikdur. “degan fikrlari o‘rinlidir.

Boshlang‘ich sinf o’qituvchilarini maktabda rivojlantiruvchi ta’limni amalga oshiri-shga kasbiy tayyorlash nazariy-metodologik asoslarining yetarli ishlab chiqilmaganligi bunday tayyorlikni pedagoglar kasbiy mahorati darajasiga malakali talablar sifati-

da ilgari surish dalili bilan ziddiyatga kirishadi. Buning uchun o‘qituvchilarga yo‘nalish bo‘yicha xalqaro ta’lim tizimidagi o‘zgarishlar, yangiliklar bilan hamnafas yurishi lozim. Hozirgi kunda sifatli ta’lim tizmi jarayonini samaradorligini oshirishda 4K modellarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Bunda beriladigan dars mavzusiga oid ko‘nikma, malaka va 4K modellari alohida kasb etadi.

Shunday qilib, ikki guruhdagi ziddiyat mavjud. Zamonaviy boshlang’ich

Barchamizga ma’lumki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari yangi avlod darsliklari asosida ta’lim olishni boshladilar. Bu zamonaviy va jahon standartlariga asosan yaratilgan darsliklarning asosiy xususiyatlaridan biri – ularning 4K ko‘nikmalari asosida ishlab chiqilganidadir. Mana shu darsliklarning mazmun mohiyati, darslik asosida shakllantiriladigan 4K ko‘nikmalarda quruq ma’lumotlarni yodlatish yoki shunchaki o‘qish yoki yozishni o‘rgatish bilan cheklanilmaydi. O‘quvchilarda nafaqat fanlarni, balki XXI asrda zarur bo‘lgan asosiy hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirish lozimdir.

O‘quvchilarni maktab va maktabdan tashqari muhitda qanchalik ta’lim olib rivojlanib borayotganliklarini aniqlash uchun formativ baholash tizimi zarur bo‘ladi. Ushbu tizim orqali baholash jarayonidagi uzviylikni ta’minlash, bolaning yaxlit rivojini kuzatib borish, oqsayotgan sohalari bo‘yicha qo‘shimcha maslahatlar berish yoki o‘zlashtirish sohasiga qarab yo‘naltirish mumkin. Shu jihatlarni inobatga oladigan bo‘lsak, formativ baholashda 4K ko‘nikmalarini – “Kommunikatsiya”, “Kollaboratsiya” va “Kreativ fikrlash”, “Kritik fikrlash”, baholash juda muhim hisoblanadi.

Kollaboratsiya: Darsliklar o‘quvchilarning jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan tarzda tuzilgan. Bu o‘quvchilarga hamkorlik qilish, samarali fikr almashish va o‘zaro qo‘llab-quvvatlash ko‘nikmalarini o‘rganishga ko‘maklashadi.

Kommunikativlik: O‘quvchilar o‘z fikrlarini aniq, ravshan ifodalashga, suhbatdoshni tinglashga va tushunishga, ma’lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishga o‘rganadi.

Kreativ fikrlash: O‘quvchilar o‘z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo‘llashni o‘rganadi, innovatsion yechimlarni ishlab chiqadilar va ijodiy muammolarni hal qilish ko‘nikmalariga ega bo‘ladi.

Kritik (tanqidiy) fikrlash: Ushbu metodologiya o‘quvchilarning axborotni tanqidiy baholash, o‘z fikri va mulohazalarini shakllantirish ko‘nikmalarini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. O‘quvchilar muammolarga tahliliy nuqtayi nazardan yondashishni o‘rganadi va mantiqiy fikrlash asosida o‘z nuqtayi nazarini shakllantiradi.

Bugungi ta’lim jarayoniga kirib kelgan yangi ko‘nikmalarni bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida shakllantirishda innovatsion yondashuvni joriy etishdan oldin xorijiy tajribalar ham o‘rganilishi lozimligi aniqlangan. Shuni inobatga olgan holda, Singapur, Xitoy, Angliya, Finlandiya, Estoniya kabi ta’limi ilg‘or mamlakatlar boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining o‘quvchilarda 4K tamoyilini o‘z ichiga olgan XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirishga asosiy e’tibor qaratadi.

Tadqiqot muammosi, gipotezasi, maqsadi, obyekti va predmetiga ko’ra

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda bugungi zamonaviy ta’lim berishda, o‘qitishni takomillashtirish turli ilmiy nazariyalarni o‘rganish, amaliy imkoniyatlarni tajribada tadqiq etish va olib borilgan izlanishlar natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash boshlang‘ich ta’limda kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda ilmiy bilimlarni yaxshi o‘zlashtirishni talab qiladigan yaxlit dunyqarashni shakllantirib borish. Har bir o‘qitiladigan fan bo‘yicha o‘quv mate-

riallarini tanlashda o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish; o‘quv jarayoni mazmunini ishlab chiqishda 4k ko‘nikmalaridan biridan foydalanish; bilish va ijtimoiylashtiruvchi funksiyalarni bajaradigan mashg‘ulotlar jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining qiziqishlarini rivojlantirish.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida ushbu ko‘nikmalarni shakllantirishdan masqad, ularni faqat nazariy bilimlarni egallabgina qolmay, modellashtirish orqali o‘quv materiallarni tahlil qilib borish va natijalarni umumlashtirishning didaktik usullaridan bosqichma-bosqich foydalanib borishni ta’minlashdir. 4k ko‘nikmalari o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishlarini bosqichma-bosqich shakllantishish imkoniyatlarini vujudga keltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. 2019-yil 8-may.

2. Kreativ fikrlashni baholash. A.Ismailov va boshqalar. Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi. 2021-yil.

3. G.H.Xodiyeva, “Gender yondashuv asosida boshlang‘ich sinf tarbiya fani darslarida 4K kompetensiyalarini rivojlantirish”, “Gender modellar vositasida o‘quvchi ham talaba-yoshlarda madaniy xulq-atvorni shakllantirish mexanizmlari: muammolar va yechimlar” xalqaro ilmiy-amaliy anjumani.

4. Bellanca, J., & Brandt, R. (2010). "21st Century Skills: Rethinking How Students Learn". Solution Tree Press.

5. X.Ibraimov, M.Quronov “Umumiy pedagogika” Sahhof-2023.

Shirin BEKMURATOVA,
“Alfraganus University” nodavlat oliy ta’lim muassasasi, Filologiya fakulteti Xorijiy filologiya kafedrasi ingliz tili o‘qituvchisi

CHET TILLARNI O‘QITISHDA TURLI XIL METODIKALAR BILAN TILDAGI BUZILISHLARNING O‘ZARO ALOQASI

Til buzilishlarining murakkabligini tushunib, o‘qituvchilar nafaqat muammolarni hal qiladigan, balki barcha o‘quvchilarning kuchli tomonlarini ishlatadigan strategiyalarni amalga oshirishlari mumkin. Ushbu inklyuziv yondashuv nafaqat til kasalliklari bo‘lganlarga foyda keltiradi, balki sinfdagi har bir kishi uchun umumiy o‘rganish tajribasini oshirishi mumkin. Darhaqiqat, til buzilishlari chet tilini o‘qitish kontekstida noyob muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Ushbu maqolaning maqsadi – bu buzilishlar o‘qitish va o‘rganishga qanday ta’sir qilishi mumkinligini chuqurroq o‘rganishdir.

Tayanch so‘zlar. Til buzilishlari, chet tilidagi ta’lim, ona tilidagi farqlar, kognitiv o‘zgaruvchilar, affektiv o‘zgaruvchilar.

Понимая сложность языковых расстройств, учителя могут применять стратегии, которые не только решают проблемы, но и используют сильные стороны всех учащихся. Этот инклюзивный подход не только приносит пользу людям с языковыми расстройствами, но и может улучшить общий опыт обучения для всех в классе. Фактически, языковые расстройства могут создавать уникальные проблемы в контексте обучения иностранному языку. Цель этой статьи - углубиться в то, как эти расстройства могут повлиять на преподавание и обучение.

Ключевые слова. Языковые расстройства, обучение иностранному языку, различия в родном языке, когнитивные переменные, аффективные переменные.

Understanding the complexity of language disorders, teachers can implement strategies that not only solve problems, but also use the strengths of all students. This inclusive approach not only benefits those with language disorders, but can also enhance the overall learning experience for everyone in the class. Indeed, language disorders can cause unique problems in the context of teaching a foreign language. The purpose of this article is to delve deeper into how disorders can affect teaching and learning.

Key words. Language disorders, foreign language education, native language differences, cognitive variables, affective variables

Til buzilishlari chet tillarni o‘qitish va o‘rganish jarayoniga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Chet tili darslarida ba’zi o‘quvchilar yaxshi natijalarga erisha olmaslik sabablarini tushuntirish uchun ko‘plab izohlar taklif qilingan va muhokama qilingan. Tadqiqotchilar bu muammoning ildizini topishga urinib, eshitishdagi muammolarni, ona tili farqlarini, kognitiv omillarni (masalan, til qobiliyati, individual farqlar, miya faoliyati va pedagogik vazifalar) hamda affektiv omillarni (masalan, xavotir, motivatsiya va shaxsiy xususiyatlar) o‘rganganlar. 1971-yilda Linkajning tadqiqotlari o‘quvchilarning chet tili darslaridagi muammolari motivatsiya, harakat yoki qiziqish yetishmasligi bilan emas, balki disleksiya kabi o‘quv buzilishlari bilan bog‘liq ekanligini ta’kidladi. U bunday o‘quvchilar muammolarini hal qilish uchun sinfda maxsus ta’lim choralari ko‘rish zarurligini ilgari surdi.

Cummins ingliz tilini o‘zlashtirishdagi muammolarni o‘rgandi. Ikkita tilli ta’lim sinflarini o‘rganib, u talabaning ikkinchi tilni egallash qobiliyati uning birinchi tilni bilish

darajasiga bog‘liq ekanligini aniqladi. 1980-yillarga kelib, psixologlar Ganschow va Sparks talabalarning chet tilini o‘rganishdagi qiyinchiliklari o‘quv buzilishlari bilan bog‘liq emas, balki ona tilini o‘rganishdagi muammolar bilan bevosita bog‘liq ekanligini ta’kidlab o‘tishdi. Ular “Til Kodlash Defitsiti Gipotezasi”ni ishlab chiqdilar, bu gipoteza chet tilini o‘rganishdagi qiyinchiliklar talabaning ona tili tizimida fonologik, semantik yoki sintaktik kodlarning yetishmovchiligidan kelib chiqishini ta’kidladi. Ushbu kamchiliklar og‘zaki va yozma nutqda yengildan og‘irgacha bo‘lgan muammolarga olib keladi.

1980-yillarda tadqiqotchilar nafaqat o‘quv buzilishlari tashxisi qo‘yilganlar, balki barcha o‘quvchilar, turli usullarda o‘rganishini va bu o‘qituvchilardan turli xil ta’lim metodlarini qo‘llashni talab qilishini ko‘rsatadigan nazariyalarni rivojlantira boshladilar. Dunn va Dunn birinchi bo‘lib ta’limga multisensor yondashuvni ishlab chiqdilar. Ular ta’limga ta’sir qiluvchi keng qamrovli elementlarni aniqladilar va ta’lim uchun eng muhim sensor kanallar sifatida eshitish, ko‘rish va kinestetik (harakatli) modalitlarni belgiladilar. Keyinchalik, Gardner miya faoliyatining yettita turli sohasini aniqladi, ular turli intellekt turlariga mos keladi: lingvistik, mantiqiy-matematik, fazoviy, musiqiy, jismoniy-kinestetik, shaxslararo va shaxsiy. (U keyinchalik tabiiy intellektni ham qo‘shdi.) Uning g‘oyalari inqilobiy edi, chunki ular odamlar ma’lumotni turli usullar bilan qayta ishlashini va o‘quvchilar o‘z intellektlariga mos o‘qitilganda yaxshiroq o‘rganishlarini ko‘rsatdi.

So‘nggi yillarda ba’zi tadqiqotchilar “chet tilini o‘rganishdagi buzilishlar” mavjudligini ta’kidlab o‘tishdi, bu esa ba’zi o‘quvchilarga chet tili darslarida muvaffaqiyat qozonishni cheklaydi, albatta. Biroq, Sparks alohida chet tilini o‘rganish buzilishining mavjudligini rad etdi. Uning tadqiqotlari barcha turdagi o‘quvchilar to‘g‘ri stimullar va baholashlar bilan chet tili darslarini muvaffaqiyatli o‘zlashtirishi mumkinligini ko‘rsatdi. Bugungi kunga kelib, chet tilini o‘rganishda ba’zi o‘quvchilarda muammolar nima uchun paydo bo‘lishi haqida tadqiqotchilar orasida yakdil fikr yo‘q.

Ushbu maqola eng ko‘p o‘rganilgan o‘zgarishlarni va yetakchi tadqiqotchilar va sinf o‘qituvchilari tomonidan taklif qilingan asosiy yechimlarni ko‘rib chiqadi. Ushbu qiyinchiliklarni tushunish o‘qituvchilar uchun inklyuziv va samarali ta’lim muhitini yaratishda muhimdir. Quyida ba’zi asosiy jihatlar keltirilgan:

Til buzilishlarini aniqlash

• Til buzilish turlari: Disleksiya, nutq tovushlari buzilishlari yoki aniq til buzilishi kabi holatlar o‘quvchilarning yangi tilni o‘rganish qobiliyatiga ta’sir qilishi mumkin.

• Til buzilishini erta aniqlash: Ushbu buzilishlarni erta aniqlash orqali o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta’lim strategiyalarini ishlab chiqish mumkin.

O‘qitish strategiyalari

• Multisensor yondashuvlar: Vizual, eshitish va kinestetik o‘quv uslublarini qo‘llash til buzilishlari bo‘lgan o‘quvchilarga foyda keltiradi.

• Soddalashtirilgan til: O‘quvchilarda chalkashlik va xavotirni kamaytirish uchun aniq va sodda tilni qo‘llash muhimdir.

• Takrorlash va mashq: Doimiy ko‘rib chiqish va mashq til tushunchalarini mustahkamlashga yordam beradi.

Qo‘llab-quvvatlovchi vositalar va resurslar

• Qo‘shimcha texnologiyalar: Nutqni matnga aylantiruvchi dasturlar, til ilovalari va audiokitoblar til buzilishlari bo‘lgan o‘quvchilarga yordam beradi.

• Vizual Vositalar: Flashkartalar, diagrammalar va rasmlar ma’nolarni tushuntirish va lug‘atni o‘zlashtirishni qo‘llab-quvvatlaydi.

Inklyuziv muhitni yaratish

• Differensial o‘qitish: Har xil o‘quv ehtiyojlarini qondirishga moslashtirilgan darslar qo‘llab-quvvatlovchi sinf muhitini yaratadi.

• Bir xil yoshdagi talabalarning bir-birini qo‘llab quvvaqtlashi: O‘quvchilar o‘rtasida hamkorlikni rag‘batlantirish til buzilishlari bo‘lgan o‘quvchilarga o‘z ishonchini oshirish va ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Til mutaxassislar bilan hamkorlikda ishlash

• Defektologlar: defektologlar bilan hamkorlik qilish o‘ziga xos muammolar va samarali strategiyalar haqida tushunchalar beradi.

• Kasbiy Rivojlanish: O‘qituvchilarni til buzilishlari bo‘yicha doimiy o‘qitish barcha o‘quvchilarga yordam berish qobiliyatini oshiradi.

Motivatsiya va ishonchni mustahkamlash

• Yutuqlarni nishonlash: Kichik yutuqlarni ko‘ra olish va nishonlash til buzilishlari bo‘lgan o‘quvchilarda o‘ziga ishonch va motivatsiyani oshiradi.

• Ijobiy rag‘batlantirish: Harakat va chidamlilikni rag‘batlantirish o‘quvchilarning til o‘rganishda turli xil to‘siqlarga duch kelishdan qo‘rqmasligini ta’minlaydi.

Chet tillarini o‘qitish metodologiyalari

O‘qituvchilar va ta’lim bo‘limlari yangi darsliklarni qabul qilish yoki davlat dasturlariga shunchaki ergashmasligi kerak. Ular hozirgi vaziyatga qanday va nima uchun kelib qolganimizni tushunishi kerak. O‘z jamoasi va o‘quvchilari uchun metodologiya dolzarbligini baholash maqsadida oldingi usullardan xabardor bo‘lishlari zarur.

To‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima

Erasmus davridan boshlab “klassik” chet tili ta’limi Yunon va Lotin tillaridagi matnlarni ingliz tiliga to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilishdan iborat edi. 20-asr boshlarida Grammatika-Tarjima Metodi (GTM) fe’l paradigmalari, grammatika qoidalari va lug‘atni yodlashga e’tibor qaratdi.

Mazmunga asoslangan ta’lim

1960-yillarda paydo bo‘lgan bu usul bugungi kunda, ayniqsa ikki tilli boshlang‘ich maktablarda ishlatilmoqda. Ta’lim mazmuni grammatika yoki lug‘atdan ko‘ra mavzular yoki fanlar bo‘yicha tashkil etiladi.

Xulosa qilib aytganda, agar o‘qituvchilar chet tilini o‘rganishdagi qiyinchiliklarni tushunishsa va ularga samarali yondashishga tayyor bo‘lishsa, barcha o‘quvchilar boshlang‘ich darslarda muvaffaqiyatga erishishi, yuqori darajadagi kurslarni tamomlashi, universitet darajalarini olishga intilishi va bu jarayonda tillarni sevib qolishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bancroft, J. (1982). The Tomatis Method and Suggestopedia: A Comparative Study. Revised version of a paper presented at the International Conference of the Society for Accelerative Learning and Teaching. Colorado.

2. Bancroft, J. (1984). Three Methods for Language Acquisition: Total Physical Response; the Tomatis Program; Suggestopedia. Paper presented at the Annual Meeting of the American Council on the Teaching of Foreign Languages. Chicago, IL.

3. Barr, V. (1993). Foreign Language Requirements and Students with Learning Disabilities. ERIC Digest (Report No. EDO-FL-93-04) (ERIC Document Reproduction Service No. ED355834). Retrieved from the ERIC database.

Gulshan JOVLIYEVA,
Xushrud BOQIYEV,
SHDPI “Matematika va uni o‘qitish metodikasi” kafedrasi o‘qituvchilari

ANIQ FANLARGA IXTISOSLASHGAN MAKTABLARDA MATEMATIKA FANINI O‘QITISH TEXNOLOGIYASI

Annotatsiya

Maqolada aniq fanlarga ixtisoslashgan maktablarda matematika fanini o‘qitish texnologiyalarining samaradorligini oshirish usullari ko‘rib chiqiladi. Zamonaviy o‘qitish yondashuvlari, innovatsion texnologiyalar va amaliy masalalarga asoslangan o‘quv jarayonining afzalliklari tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish va ularda ilmiy tadqiqotga bo‘lgan qiziqishni shakllantirishga yo‘naltirilgan metodlar taklif etiladi.

Tayanch so‘zlar. Matematika, o‘qitish texnologiyasi, aniq fanlar, innovatsion metodlar, mantiqiy fikrlash.

В данной статье рассматриваются методы повышения эффективности преподавания математики в школах, специализирующихся на точных науках. Анализируются преимущества современных подходов к обучению, инновационных технологий и учебного процесса, основанного на практических задачах. Кроме того, предлагаются методы, направленные на развитие логического мышления учащихся и формирование у них интереса к научным исследованиям.

Ключевые слова. Математика, технологии обучения, точные науки, инновационные методы, логическое мышление.

This article examines methods to enhance the effectiveness of teaching mathematics in schools specialized in exact sciences. The advantages of modern teaching approaches, innovative technologies, and practical problem-solving-based learning processes are analyzed. Additionally, methods aimed at developing students’ logical thinking skills and fostering their interest in scientific research are proposed.

Key words. Mathematics, teaching technology, exact sciences, innovative methods, logical thinking.

Matematika fani aniq fanlar ichida alohida o‘rin egallaydi, chunki u nafaqat nazariy bilimlarning asosi, balki amaliy hayotda yechim topish ko‘nikmasini shakllantiruvchi asosiy fanlardan biridir. Aniq fanlarga ixtisoslashgan maktablarda matematika ta’limi sifatini oshirish o‘quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda, ularda mantiqiy va analitik fikrlashni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy o‘quv jarayonida ta’lim texnologiyalaridan samarali foydalanish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va amaliy masalalar orqali o‘quvchilarni ilmiy-tadqiqot faoliyatiga jalb etish – hozirgi ta’limning ustuvor vazifalaridandir. Ushbu maqolada matematika fanini o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llashning ahamiyati va aniq fanlarga ixtisoslashgan maktablarda dars samaradorligini oshirish yo‘llari o‘rganiladi.

Matematika fanini o‘qitish texnologiyasiga oid adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mazkur sohada samarali ta’lim usullari va innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqish ilmiy tadqiqotlarning dolzarb yo‘nalishidir. Xususan, quyidagi asosiy yo‘nalishlarda tadqiqotlar olib borilgan:

1. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar: Matematika o‘qitishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish va interaktiv metodlarni qo‘llash

bo‘yicha tadqiqotlar (Masalan, Komenskiy, Vygotskiy, va zamonaviy pedagoglarning ishlari). Bu texnologiyalar o‘quvchilarning bilim olish jarayoniga faol jalb etilishiga va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

2. Amaliy masalalar va tajribaviy yondashuvlar. Matematika darslarini hayotiy misollar va amaliy masalalar bilan boyitish bo‘yicha ishlanmalar o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishini oshirishi aniqlangan. D.B. Elkonin va P.Ya. Galperinning nazariy ishlari bunda asosiy ilmiy manbalardan biri hisoblanadi.

3. Dars samaradorligini oshirish metodlari. Maktab darslarida differensial yondashuv, individual ta’lim yo‘nalishlari va ko‘rgazmali materiallar bilan ishlashga oid ilmiy asarlar tahlil qilindi. Ushbu metodlar o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

4. Ixtisoslashgan maktablarning ta’lim uslublari: Aniq fanlarga ixtisoslashgan maktablarda ta’lim jarayonining o‘ziga xos xususiyatlari va boshqa maktablardan farqlovchi yondashuvlar bo‘yicha tadqiqotlar o‘rganildi (masalan, Xalqaro Bakalavriat tizimi yoki STEAM modeli).

Ushbu tadqiqotning metodologik asoslari zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlarga asoslangan. Matematika fanini aniq fanlarga ixtisoslashgan maktablarda samarali o‘qitish usullarini ishlab chiqish uchun quyidagi metodlar qo‘llanildi:

1. Nazariy tahlil: mavjud ilmiy adabiyotlar, darsliklar, metodik qo‘llanmalar va xalqaro tajribalar o‘rganildi. Xususan, matematika fanini o‘qitishda qo‘llanilayotgan zamonaviy pedagogik texnologiyalarning samaradorligi tahlil qilindi.

2. Eksperimental metod: o‘quv jarayonida yangi texnologiyalar va usullarni joriy qilish orqali dars samaradorligini aniqlash maqsadida eksperimental sinovlar o‘tkazildi. Natijalar o‘quvchilar bilimlarini mustahkamlash va ularning fanga bo‘lgan qiziqishini oshirish darajasi orqali baholandi.

3. Amaliy kuzatuv: aniq fanlarga ixtisoslashgan maktablarda matematika darslari kuzatilib, o‘qitish jarayonida yuzaga keladigan muammolar va muvaffaqiyatli yondashuvlar aniqlandi.

4. Sotsiologik so‘rov va intervyu: o‘quvchilar va o‘qituvchilar o‘rtasida so‘rovnomalar va intervyular o‘tkazilib, ularning zamonaviy ta’lim texnologiyalariga bo‘lgan munosabatlari va fikrlari tahlil qilindi.

5. Statistik tahlil: tadqiqot davomida yig‘ilgan ma’lumotlar statistika asosida qayta ishlanib, yangi metodlarning samaradorlik darajasi oshadi.

O‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi oshishi: eksperimental sinflarda zamonaviy pedagogik texnologiyalar (masalan, interaktiv usullar, amaliy masalalarga asoslangan darslar) qo‘llanilganda o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi nazorat sinfiga nisbatan 15-20% yuqori bo‘ldi. Bu yangi metodologiyalarning samaradorligini ko‘rsatadi.

1. Fanga bo‘lgan qiziqishning ortishi: amaliy masalalar va hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar dars jarayonida qo‘llanilganda, o‘quvchilarning matematika faniga bo‘lgan qiziqishi sezilarli darajada oshgani kuzatildi. Sotsiologik so‘rov natijalariga ko‘ra, respondentlarning 80% zamonaviy yondashuvlari fanga bo‘lgan qiziqishni oshirishini ta’kidlashdi.

2. Mantiqiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyati: Innovatsion metodlardan foydalanish o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali bo‘lib, bu ularning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishga ham yordam berdi.

3. O‘qituvchilar tajribasining boyishi: Yangi texnologiyalarni qo‘llagan o‘qituvchilar

dars jarayonini yanada qiziqarli va samarali tashkil qilish imkoniyatini his qilishgan. Bu esa dars sifatining oshishiga olib keldi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, aniq fanlarga ixtisoslashgan maktablarda matematika fanini o‘qitishda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa:

• Interaktiv ta’lim metodlari va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (masalan, raqamli platformalar, onlayn resurslar) o‘quvchilarning qiziqishini orttirishda samarali bo‘ldi.

• Amaliy masalalar va hayotiy muammolarga asoslangan topshiriqlar o‘quvchilarning matematik ko‘nikmalarini hayotda qo‘llash qobiliyatini rivojlantiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, aniq fanlarga ixtisoslashgan maktablarda matematika fanini o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlardan foydalanish o‘quv jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

1. O‘quvchilarning mantiqiy fikrlashi va ilmiy qiziqishi rivojlanadi: innovatsion metodlar o‘quvchilarning mantiqiy va analitik fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi, ularni nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llashga tayyorlaydi.

2. Fanga bo‘lgan motivatsiya va ishtirok oshadi: amaliy masalalarga asoslangan darslar, interaktiv yondashuvlar va raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali o‘quvchilarning matematikaga bo‘lgan qiziqishi ortadi.

3. O‘qitish jarayonining sifati yaxshilanadi: O‘qituvchilar tomonidan innovatsion yondashuvlarni qo‘llash dars samaradorligini oshiradi va pedagogik jarayonni boyitadi.

4. Ixtisoslashgan maktablar uchun mos yondashuvlar ishlab chiqildi: Ushbu tadqiqot asosida ta’lim jarayonida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan individual va guruhli yondashuvlar, shuningdek, real hayotga asoslangan masalalar va vazifalar taklif qilindi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Коменский Я.А. “Великое искусство учить”. Москва: Просвещение, 1986. (Pedagogikaning asosiy tamoyillarini belgilagan nazariy ishlanmalardan biri, o‘qitish texnologiyalarining klassik usullari haqida ma’lumot beradi.)

2. Выготский Л.С. “Мышление и речь”. Москва: Лабиринт, 1996. (Psixologik va pedagogik jarayonlarda o‘quvchilarning rivojlanishi va fikrlash qobiliyati haqida nazariy tahlil.)

3. (O‘quvchilarning mantiqiy va amaliy bilimlarini rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar.)

4. Левитас Г.Г. “Современные педагогические технологии”. Москва: Академия, 2008. (Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning nazariy va amaliy jihatlari bo‘yicha tavsiyalar.)

5. STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) ta’lim modeli bo‘yicha xalqaro metodik qo‘llanmalar. (Innovatsion ta’lim jarayonlari va ularning matematika fanida qo‘llanilishi haqida.)

6. Xalqaro Bakalavriat dasturi (IB). “Mathematics for the International Baccalaureate”. Cambridge University Press, 2020. (Matematikani o‘qitish uchun xalqaro amaliy tajribalar.)

7. Xalilova N. “Matematika ta’limida innovatsion yondashuvlar”. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2019. (O‘zbekiston ta’lim tizimida zamonaviy yondashuvlar haqida mahalliy tadqiqot.)

B. XAKIMOVA,
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi Milliy instituti, tayanch doktorant

GENDER KONTEKSTIDA O'SMIRLARNING O'Z-O'ZINI RIVOJLANTIRISHIDA IJTIMOIY-EMOTSIONAL O'QITISH (Social Emotional Learning "SEL") NING O'RNI

Annotatsiya

Ijtimoiy emotsional ta'lim (IEM) o'smirlarning o'zini o'zi rivojlantirishda asosiy rol o'ynaydi, ularga muloqot qilish, o'z-o'zini anglash va hissiy tartibga solish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Ushbu maqolada SEL tamoyillari, uning shaxs kamolotiga ta'siri, o'smirlarni psixologik va ijtimoiy rivojlantirishda qo'llab-quvvatlash uchun ta'lim muassasalarida bunday dasturlarni amalga oshirishning ahamiyati

Tayanch so'zlar. Ijtimoiy emotsional ta'lim (SEL), o'smirlar, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini anglash, hissiy tartibga solish, gender, qaror qabul qilish, muloqot qobiliyatlari.

Социально-эмоциональное обучение (SEL) играет ключевую роль в саморазвитии подростков, помогая им развивать навыки общения, самосознания и управления эмоциями. Эта статья исследует принципы SEL, его влияние на личностный рост и важность внедрения таких программ в образовательные учреждения для поддержки подростков в их психологическом и социальном развитии в гендерном контексте.

Ключевые слова. Социально-эмоциональное обучение (SEL), подростки, саморазвитие, самосознание, эмоциональная регуляция, гендер, принятие решений, навыки общения.

Social Emotional Learning (SEL) plays a key role in the self-development of adolescents, helping them cultivate communication skills, self-awareness, and emotional regulation. This article explores the principles of SEL, its impact on personal growth, and the importance of implementing such programs in educational institutions to support adolescents in their psychological and social development.

Key words. Social Emotional Learning (SEL), adolescents, self-development, self-awareness, emotional regulation, gender, decision making, communication skills.

So'nggi yillarda ijtimoiy-emotsional o'qitish (SEL) ta'lim tizimlarida dunyo bo'ylab muhim ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. O'smirlar o'smirlik davrining murakkab bosqichlaridan o'tar ekan, SEL ularning umumiy rivojlanishiga hissa qo'shadigan muhim ko'nikmalarni shakllantiradi. Ushbu maqola ijtimoiy-emotsional o'qitish konsepsiyasi, uning asosiy tarkibiy qismlari va o'smirlarning o'z-o'zini rivojlantirishga ta'sirini ko'rib chiqadi.

Ijtimoiy-emotsional o'qitish (SEL) bu insonlar, xususan, bolalar va o'smirlar o'z hissiyotlarini boshqarish, maqsad qo'yish, empatiya namoyon qilish, ijobiy munosabatlarni saqlash va mas'uliyatli qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini egallaydigan jarayonni anglatadi. Akademik, ijtimoiy va emotsional ta'lim bo'yicha hamkorlik (CASEL) ijtimoiy-emotsional o'qitish ning beshta asosiy kompetensiyasini belgilaydi:

O'zini anglash (Self-Awareness): o'z hissiyotlari, kuchli tomonlari va cheklovlarini anglash qobiliyati.

O'zini boshqarish (Self-Management): hissiyotlarni boshqarish, stressni yengish va maqsad qo'yish ko'nikmalari.

Ijtimoiy anglash (Social Awareness): boshqalarga empatiya bilan yondashish va

ijtimoiy me’yorlarni tushunish qobiliyati.

Muntazam aloqalarni shakllantirish (Relationship Skills): Sog‘lom munosabatlar o‘rnatish va saqlash ko‘nikmalari.

Mas’uliyatli qaror qabul qilish (Responsible Decision-Making): axloqli va konstruktiv qarorlar qabul qilish jarayoni.

Ushbu kompetensiyalar samarali ijtimoiy-emotsional o‘qitish dasturlarining asosini tashkil etadi va o‘smirlar o‘zlarining shakllanish davrida duch keladigan turli qiyinchiliklarga tayyor bo‘lishlari uchun muhim ahamiyatga ega.

O‘smirlarni rivojlantirishda ijtimoiy-emotsional o‘qitishning ahamiyati ularning hissiyotlarini boshqarishda katta rol o‘ynaydi. O‘smirlik davrida hissiyotlarning kuchayishi va kayfiyat o‘zgarishi ko‘p uchraydi. Ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) o‘smirlarni o‘z hissiyotlarini tushunish va ularni boshqarish uchun zarur vositalar bilan ta’minlaydi, bu esa yaxshi ruhiy sog‘likka olib keladi. Hissiyotlarni boshqarish strategiyalarini o‘rganish orqali o‘smirlar stress va xavotirni samarali yengishlari mumkin, bu esa ularning umumiy farovonligi uchun muhimdir.

Ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) o‘smirlarning muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Samarali muloqot sog‘lom munosabatlarning asosidir. Ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) o‘smirlarga o‘z fikrlarini aniq ifoda etish va faol tinglash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Bu faqat shaxsiy munosabatlarda yordam berib qolmay, balki kelajakdagi kasbiy muhitlarda jamoada ishlash va hamkorlik qilish uchun ham tayyorlaydi.

Keyingi muhim jihat empatiyani rivojlantirishdir. Empatiya ijtimoiy anglashning muhim tarkibiy qismidir. Ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) orqali o‘smirlar boshqalarning nuqtai nazarini tushunish va qadrlashni o‘rganadilar. Bu ko‘nikma turli xil jamiyatda, ayniqsa, har xillik ortgan jamiyatlarda inklyuziyani rivojlantirish va qo‘pol muomala yoki kamsitish holatlarini kamaytirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL)ning asosiy omillaridan biri bu o‘smirlarning qaror qabul qilish qobiliyatini mustahkamlashdir. O‘smirlar hayotlariga katta ta’sir ko‘rsatadigan ko‘plab qarorlar bilan to‘qnash keladilar. Ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) mas’uliyatli qaror qabul qilishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa tanqidiy fikrlash va axloqiy mulohazalarni rag‘batlantiradi. O‘z harakatlarining oqibatlarini tushungan holda, o‘smirlar o‘z qadriyatlari va uzoq muddatli maqsadlariga mos keladigan qarorlar qabul qilishga yaxshiroq tayyor bo‘ladilar.

So‘nggi, lekin kam ahamiyatli bo‘lmagan ko‘nikma – bu Ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) orqali o‘smirlarda barqarorlikni (resilience) rivojlantirishdir. Barqarorlik – bu qiyinchiliklardan keyin qayta tiklanish qobiliyatidir. Ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) dasturlari o‘smirlarga muammolarni hal etish ko‘nikmalari va qiyinchiliklarni yengib o‘tish uchun moslashuv strategiyalarini o‘rgatadi. Bu barqarorlik o‘smirlik davrida o‘ta muhim, chunki ular akademik bosimlar, ijtimoiy munosabatlar va shaxsiy masalalarga duch keladilar.

Ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) o‘quvchilarda emotsiyalarni boshqarish, o‘zini anglash, empatiya va mas’uliyatli qaror qabul qilish kabi zarur ko‘nikmalarni shakllantiruvchi muhim yondashuv sifatida rivojlanmoqda. Ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) ni ta’lim muassasalarida samarali joriy etish uchun uni kundalik amaliyotga va o‘quv dasturlariga integratsiya qilishga qaratilgan strategik yondashuv talab etiladi. Quyida ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) dasturlarini samarali amalga oshirish bo‘yicha asosiy jihatlar keltirilgan:

Fanlarga integratsiya – Ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL)ni mavjud o‘quv fanlariga qo‘shish uning ahamiyatini yanada oshirishi mumkin. Masalan, adabiyot darslarida personajlar hissiyotlari va axloqiy dilemmalarni muhokama qilish, yoki tabiatshunoslik darslarida guruhli loyihalar orqali jamoaviy ish ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin.

O‘qituvchilarning malakasini oshirish – O‘qituvchilar ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) rivojlanishida markaziy rol o‘ynaydilar. Ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) strategiyalariga qaratilgan kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini taqdim etish ularga emotsional va ijtimoiy o‘sishni ustuvor qiladigan qo‘llab-quvvatlovchi sinf muhiti yaratishga yordam beradi.

Xavfsiz va qo‘llab-quvvatlovchi maktab muhitini yaratish ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) ni ustuvor qiladigan maktab madaniyati ochiq muloqot va hurmatni rag‘batlantiradi. Inklyuzivlikni qo‘llab-quvvatlaydigan va zo‘ravonlik holatlarini kamaytiradigan siyosatlarni joriy etish o‘smirlar o‘zlarini erkin ifoda etishlari va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishlari uchun xavfsiz joy yaratishi mumkin.

Oila va jamoatlarni jalb etish – Oilalarni ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) tashabbuslariga jalb qilish maktabda o‘rganilgan ko‘nikmalarni mustahkamlaydi. Seminarlar va resurslar ota-onalarga o‘z o‘smirlarining ijtimoiy va emotsional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash uchun zarur vositalarni taqdim etishi mumkin.

Ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) muhim ko‘nikmalarni rivojlantiruvchi ta’limning transformatsiyaviy yondashuvidir. O‘smirlar uchun identifikatsiya shakllanishining hal qiluvchi bosqichida Ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) shaxsiy rivojlanishga hissa qo‘shadi. Gender nuqtai nazaridan tahlil qilinganda, Ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) gender dinamikasi o‘smirlarning o‘z-o‘zini rivojlantirish va ijtimoiy o‘zaro munosabatlariga qanday ta’sir qilishini o‘ziga xos tushuntirishlarni taklif etadi.

Ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) da genderni tushunish uchun diqqat qaratish lozim bo‘lgan jihatlar:

Hissiyotlarni ifoda etishdagi gender farqlari: normalar ko‘pincha o‘g‘il va qiz bolalarning hissiyotlarini ifoda etish va boshqarish usullarini shakllantiradi. Ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) stereotiplarga qarshi chiqadi, har ikki jinsni ham kengroq hissiyotlarni qabul qilishga undaydi.

Ijtimoiy kutuvlar: ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) o‘g‘il bolalarni o‘z zaifliklarini yashirishga yoki qiz bolalarni o‘z ehtiyojlaridan ko‘ra boshqalarning ehtiyojlarini ustuvor qo‘yishga undaydigan bosimlarni yengib o‘tishga yordam beradi. Bu sog‘lom o‘zini anglashga yordam beradi.

Tadqiqotchilar gender kontekstida o‘smirlarning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash uchun ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) ning asosiy yo‘nalishlarini ta’kidlab o‘tdilar: o‘zini anglash, o‘zini boshqarish, ijtimoiy anglash, munosabatlarni shakllantirish ko‘nikmalari va mas’uliyatli qaror qabul qilish. Endi ushbu yo‘nalishlar bo‘yicha bir necha misollarni ko‘rib chiqaylik.

O‘zini anglash: Bu yo‘nalishda o‘smirlar o‘zlarining shaxsiy qadriyatlari va emotsiyaviy o‘zgarishlarini tushunishni rivojlantiradilar. Ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) gender rollari ularning o‘z-o‘zini qabul qilish va tanlovlariga qanday ta’sir qilishini anglashga yo‘naltirilgan fikr yuritishni rag‘batlantiradi.

O‘zini boshqarish: o‘smirlarga o‘z hissiyotlari va xatti-harakatlarini boshqarishga yordam beradi, o‘g‘il bolalardagi g‘azab yoki qiz bolalardagi itoatkorlik kabi genderga xos stereotiplarga qarshi kurashadi.

Ijtimoiy anglash: turli gender tajribalariga empatiya va hurmatni rag‘batlantiradi,

nojo‘ya qarashlarni kamaytiradi va inklyuziyani rivojlantiradi.

Muntazam aloqalarni shakllantirish ko‘nikmalari: Muloqot va nizolarni hal qilish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi, genderdan qat’i nazar, teng va adolatli munosabatlarni rivojlantiradi.

Mas’uliyatli qaror qabul qilish:O‘smirlarga shaxsiy va ijtimoiy hayotlarida axloqiy, inklyuziv va genderga moyil bo‘lmagan qarorlar qabul qilish uchun zarur ko‘nikmalarni shakllantiradi.

Ijtimoiy-emotsional o‘qitishning (SEL) aniq foydalariga qaramay, uni ta’lim muhitlarida samarali joriy etishga to‘sqinlik qiladigan bir qator muammolar mavjud. Jumladan:

Madaniy va ijtimoiy to‘siqlar – ayrim kontekstlarda an’anaviy gender normalari Ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) strategiyalarini joriy etishga xalal berishi mumkin.

Resurslar yetishmasligi – ko‘pgina maktablarda gender sezgirlikka asoslangan Ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) bo‘yicha tayyorgarlik va vositalar yo‘q.

O‘zgarishlarga qarshilik – ota-onalar, o‘qituvchilar yoki jamoalar mavjud gender rollariga qarshi chiqishga qaratilgan sa’y-harakatlarga qarshilik ko‘rsatishi mumkin.

Ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) ni joriy etishdagi qiyinchiliklar sezilarli bo‘lsa-da, ularni yengib o‘tish mumkin. To‘g‘ri rejalashtirish, manfaatdor tomonlarni jalb qilish va ushbu to‘siqlarni hal qilishga qat’iylik orqali maktablar SEL rivojlanadigan muhit yaratishi mumkin. Muammolarni hal qilish uchun yechimlarga sarmoya kiritib, o‘qituvchilar o‘quvchilarning umrbod muvaffaqiyatga erishishi uchun zarur bo‘lgan ijtimoiy va emotsional ko‘nikmalarni rivojlantirishiga ishonch hosil qilishi mumkin. Bu kabi foydalarga:

Emotsional farovonlik – o‘smirlar barqarorroq, o‘zini anglaydigan va empatiyali bo‘lib, genderga bog‘liq emotsional qiyinchiliklarni kamaytiradi.

Ijtimoiy uyg‘unlik – gender tengligini qo‘llab-quvvatlaydi va nojo‘ya qarashlar va stereotiplardan kelib chiqadigan nizolarni kamaytiradi.

Qudratlilik (Empowerment) – o‘smirlarga chegaralovchi normalarga qarshi chiqish va o‘z maqsadlarini qo‘lga kiritish uchun ishonchni hadya etadi.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) ni gender nuqtai nazaridan integratsiya qilish o‘smirlarning o‘z-o‘zini rivojlantirish yo‘lida qo‘llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega. Gender dinamikasi tomonidan kelib chiqqan o‘ziga xos muammolar va imkoniyatlarni hal qilish orqali Ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) o‘smirlar orasida emotsional intellekt, empatiya va tenglikni rivojlantiradi. Bunday yondashuv nafaqat shaxsiy rivojlanishni oshiradi, balki inklyuziv va tushunuvchan jamiyatning shakllanishiga hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Raimova, N. A. (2023). O‘smirlar rivojlanishida gender muammolarining roli. Jahon ta’lim falsafasi, 2(3), 45-56.

2. Томас, Л. (2023). Teaching Gender in Schools: Challenges and Strategies. International Journal of Educational Research, 112, 102-113. DOI:10.1016/j.ijer.2023.101213.

3. CASEL (Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning). (2020). SEL Framework: What Are the Core Competencies? Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning. Retrieved from https://casel.org.

4. Durlak, J. A., Domitrovich, C. E., Weissberg, R. P., & Gullotta, T. P. (2015). Handbook of Social and Emotional Learning: Research and Practice. The Guilford Press.

Nozima ISMAILOVA,
"Toshkent Kimyo xalqaro universiteti" nodavlat oliy ta'lim muassasasi,
Namangan filiali o'qituvchisi

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI MULOQOTGA O'RGATISH JARAYONIDA BADIIY ASARLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada muloqotning odamlar o'rtasida birgalikdagi faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan bog'lanishlar rivojlanishining ko'p qirrali jarayon ekanligi, shuningdek, muloqotga o'rgatish jarayoni va ushbu jarayonda badiiy asarlarning tutgan o'rni xususida fikr yuritiladi.

Tayanch so'zlar. Muloqot, axborot, bolalar adabiyoti, badiiy asarlar, muloqotga kirishish ehtiyoji, O'qish va nutq o'stirish darslari.

В данной статье рассматривается тот факт, что общение представляет собой многогранный процесс развития связей, возникающий из потребностей совместной деятельности между людьми, а также процесс обучения общению и роль произведений искусства в этом процессе.

Ключевые слова. Общение, информация, детская литература, художественные произведения, потребность в общении, занятия по развитию чтения и речи.

This article discusses the fact that communication is a multifaceted process of development of connections arising from the needs of joint activity between people, as well as the process of teaching communication and the role of works of art in this process.

Key words. Communication, information, children's literature, artistic works, the need to communicate, reading and speech development classes.

Muloqot inson hayoti va faoliyatining muhim shartidir. Aynan muloqot yordamida insonlar tabiatni o'zlashtirish va o'z ehtiyojlarini qondirish uchun birgalikda harakat qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Muloqot jarayonida inson xulq-atvorining muayyan obraz va modellari shakllanib, keyinchalik ular interiorizatsiyalanadi. Muloqot davomida ijtimoiy va shaxsiy munosabatlar amalga oshadi, uning vositasida hamkorlikdagi faoliyat ro'yobga chiqariladi. Muloqot odamlar o'rtasida birgalikdagi faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan bog'lanishlar rivojlanishining ko'p qirrali jarayonidir. Muloqot (munosabat) birgalikda faoliyat ko'rsatuvchilar o'rtasida axborot ayirboshlashni o'z ichiga oladi. Bunda munosabatning kommunikativ (o'zaro aloqaga doir) jihati hisobga olinadi. Muloqot tushunchasini kommunikatsiyadan farqlash kerak. Kommunikatsiya – tirik va o'lik tabiatdagi tizimlar o'rtasida axborot almashinuvini anglatadi.

Ma'lumki, bolalarga bag'ishlangan asarlar mazmun jihatidan ham bir necha turkumlarga ajratiladi va bunday toifalashda tasvir uslubi asosiy o'rin tutadi. Zero, bolalarga mo'ljallangan asarlarning bir qismida ijodkorlar katta hayot tajribasiga ega bo'lgan yoshi ulug' kishi sifatida o'z qarashlarini yosh bolaning tasavvur va qarashlari bilan uyg'unlashtirib ifodalasalar,yana bir qismida bevosita bolalar nomidan hikoyalash uslubi ustuvor. O'tgan asrning 70-80-yillaridan boshlangan o'zbek bolalar adabiyotidagi

mutlaqo yangi evrilishlar ko‘plab olim va tadqiqotchilar e’tiborini tortgan.Bunday she’rlarning badiiy ko‘lami ham tadqiq etildi. Jumladan, R.Barakayev, M.Jumaboyev singari olimlarning tadqiqotlarida mazkur jihatlar atroflicha yoritilgan.

O‘qish va til inson hayotining ko‘plab sohalari bilan bog‘liq bo‘lib, unga bo‘lgan yuqori ehtiyojni va uning yuqori qiymatini obyektiv belgilaydi. Biroq, ularga bo‘lgan subyektiv ehtiyoj, uning qo‘llanilishining cheklangan ijtimoiy doirasi va unga qiziqish yo‘qligi tufayli juda kamayishi mumkin. Binobarin, bugungi kun maktabining eng jiddiy muammolaridan biri o‘quvchilarning o‘qish va ona tili darslariga qiziqishlarining keskin pasayishi va buning natijasida savodxonlik va muloqot qilish darajasining pasayishi, fikrni to‘g‘ri, mantiqiy ifoda eta olmaslikdir. M.M.Razumovskaya to‘g‘ri ta’kidlaganidek, “savodxonlikni pasaytirish muammosi ham ko‘p qoidalar mavjudligida va ularning barchasini xotirada saqlash oson emas”. Darslarini tashkil etishning ilmiy-metodik asoslari haqida S.Dolimov, A.Zunnunov, Q.Yo‘ldoshev, B.To‘xliyev, R.Niyozmetova, M.Mirqosimova va boshqalarning ilmiy tadqiqot ishlarida atroflicha fikr yuritilgan. Ammo badiiy asarlar vositasida kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarni muloqotga o‘rgatish masalalari yetarlicha tadqiq etilmagan.

Mazkur maqolada muammoga doir me’yoriy-huquqiy hujjatlar, pedagogik-psixologik va metodik adabiyotlarni o‘rganish, tizimli-struktur tahlil, kuzatish, suhbat, maxsus pedagogik-psixologik metodikalar usullaridan foydalanilgan.

Muloqot – shaxslararo munosabatlarning asosiy ko‘rinishi bo‘lib, uning yordamida odamlar bir-birlari bilan o‘zaro ruhiy jihatdan aloqaga kirishadilar, o‘zaro axborot almashadilar, bir-birlariga ta’sir o‘tkazadilar, bir-birlarini his qiladilar, tushunadilar. Shuning uchun muloqot ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida ijtimoiy turmushning barcha sohalarida ishtirok etib, hamkorlik faoliyatining moddiy, ma’naviy, madaniy, emotsional, motivatsion qirralarining ehtiyoji sifatida vujudga keladi. Insonda yuzaga keladigan har xil ehtiyojlarni maqsadga muvofiq ravishda qondirish muloqot maromiga bog‘liq bo‘lib, shaxslararo munosabat barkamol avlod, komil inson g‘oyalari qaror topishiga xizmat qiladi.

L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, A.R.Luriya, D.B.Elkonin tadqiqotlariga ko‘ra, bolaning dastlabki ijtimoiy ehtiyojlaridan biri bu – muloqotga nisbatan ehtiyojdir. A.V.Zaporojes va M.I.Lisina izlanishlarida ta’kidlanishicha, bolalarning kattalar bilan muloqotga kirishish ehtiyoji 7 yoshgacha bir nechta bosqichlarda rivojlanib boradi: 1) e’tibor va hayrixohlikka ehtiyoj paydo bo‘ladi; 2) kattalar bilan hamkorlik qilish ehtiyoji tug‘iladi; 3) avvalgi barcha ehtiyojlarning kattalar tomonidan hurmat qilinishiga ehtiyoj tug‘iladi; 4) maktabgacha tarbiya yoshidagi bolada atrofdagilar bilan o‘zaro bir-birini tushunish ehtiyoji vujudga keladi.

Bola yetti yoshga yetganida og‘zaki nutqning grammatikasini amaliy yo‘l bilan egallab oladi deyish mumkin. Bolaning nutqni ana shunday amaliy egallab olishi keyinchalik savod chiqarish va tilning grammatikasini o‘rganishga imkon beradi. Maktabga kelish arafasida bolaning so‘z boyligi o‘z fikrini bayon eta oladigan darajada ortadi. Agar bu yoshdagi normal rivojlanayotgan bola o‘z nutqida 500–600 so‘zni ishlatsa, olti–yoshli bola 3000–7000 so‘zni ishlatadi. Boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalar nutqi asosan ot, fe’l, sifat, son va bog‘lovchilardan iborat bo‘ladi. Bu yoshdagi bolalar o‘z nutqlarida qaysi so‘zlarni ishlatgani afzal-u, qaysilarini ishlatish mumkin emasligini farqlay oladilar. 6–7 yoshli bola o‘z jumlalarini murakkab grammatik tizimda tuza oladi.

Bola butun bolalik davrida nutqni jadal ravishda egallab boradilar va nutqni o‘zlashtirish ma’lum bir faoliyatga aylana boradi. 7–9 yoshli bolalarning o‘ziga xos yana bir xususiyati bola nutqida o‘z fikrini bayon etibgina qolmay, balki o‘z suhbatdoshining diqqatini o‘ziga jalb qilishini ham biladilar. Bu davrda yozma nutq ham shakllana boshlaydi. Yozma nutq jumlalarini to‘g‘ri tizimli va so‘zlarni to‘g‘ri yozilgan ma’lum talablar qo‘yilganligi bilan xarakterlanadi. Bola so‘zlarni qanday eshitgan bo‘lsa, shundayligicha yoza olmasligini bilishi, uchun to‘g‘ri talaffuz etishga va yozishga o‘rgatishi zarur.

Ma’lumki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ta’lim-tarbiya berishdagi muhim vazifalarning asosiy qismi, shuningdek, muloqotga o‘rgatish jarayonlari ham o‘qish darslari vositasida amalga oshiriladi. O‘qish va nutq o‘stirish darslari jarayonida dasturda belgilangan mavzular asosida o‘quvchilarga muayyan bilim beriladi. O‘qish ko‘nikmalarini takomillashtira borish bilan bir qatorda o‘quvchilarni ma’naviy barkamol inson ruhida tarbiyalash, ularda muloqotchanlik qobiliyatlarini shakllantirish vazifasi ham diqqat markazida bo‘ladi. Boshlang‘ich ta’limda o‘qish va nutq o‘stirish dasturining maqsad va vazifalariga ko‘ra o‘qish darslari orqali o‘quvchilar to‘g‘ri, ongli, ravon, tez va ifodali o‘qishga o‘rgatiladi. Bolalar bu jarayonda kitob bilan ishlash ko‘nikmasiga ega bo‘la boradilar va ularda kitobga muhabbat tuyg‘usi uyg‘otiladi. Mazkur jarayonning sifatli va samarali amalga oshirilishi bevosita o‘qish darslarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish o‘quv innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishga bog‘liqdir.

Boshlang‘ich sinflarning “O‘qish kitobi” darsligida berilgan materiallar orqali o‘quvchilarda DTS talablariga muvofiq bilim va ko‘nikmalar hosil qilish bolalarni komil inson ruhida tarbiyalash ona vatan va o‘zbek xalqiga muhabbat tuyg‘usini o‘stirish; o‘quv mashg‘ulotlarida dastur talab qilgan ilmni o‘quvchilarga yetkazish; ularda o‘qish va nutq ko‘nikmalarini takomillashtirish; berilgan badiiy asar obrazlarda tasavvur qila olish ko‘zda tutiladi.

O‘qish darslari o‘z mohiyati, maqsad va vazifalariga ko‘ra boshlang‘ich ta’lim tizimida alohida o‘rin tutadi. Barcha predmet darslarini o‘qish faoliyatisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Chunki matnni tushunib, bir maromda, to‘g‘ri va ifodali o‘qishni o‘rgatish bilan o‘qish darslari shug‘ullanadi. O‘qish darslari orqali o‘quvchilarning DTS bo‘yicha o‘zlashtirishlari ko‘zda tutilgan bilimlarni hamda o‘quv - biluv ko‘nikma va malakalarni egallashlariga yol ochiladi.

O‘quvchilar ongida tevarak-atrofdagi narsa va hodisalar haqidagi tasavvur va tushunchalarni to‘g‘ri shakllantirish uchun ularning yoshi va bilim saviyasi hisobga olinishi talab etiladi. O‘quvchilarni milliy istiqlol g‘oyasi ruhida, o‘z vataniga, xalqiga muhabbat,butun dunyo mehnatkashlariga nisbatan do‘stlik, birodarlik ruhida tarbiyalash, ularning bog‘lanishli nutqini o‘stirish va muloqotchanligini oshirish maqsadida vatan va uning istiqloli hamda ilg‘or kishilari, buyuk ajdodlari haqidagi badiy adabiyot namunalari o‘qitiladi.

Boshlang‘ich sinf, xususan, 4-sinf o‘qish darslarida o‘quvchilarga nisbatan to‘g‘ri munosabatda bo‘lish jamoada o‘z ma`suliyatini anglash, xislatlari tarkib topdirila boriladi. 4-sinfda esa o‘quvchilarning o‘qishga oid ko‘nikma va malakalari yanada takomillashtiriladi. Ya’ni, o‘qish materiallarini tushunish va matn ustida ishlashga e’tibor kuchaytiriladi. O‘qish darslarida badiiy asarni muntazam mutolaa qilib borish istagini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu juda murakkab bo‘lib, agar u amalga oshirilmasa, o‘quvchida o‘qish ko‘nikmasi va malakasi kam foydali bo‘ladi. O‘quvchilarda badiiy asarni mustaqil mutolaa qilishni shakllantirish badiiy asarlarga jozibali to-

monlarni ko‘ra olish, tushunish va his etishga bog‘liqdir. Bu o‘quvchi bilim va tajribasini kengligi badiiy mushohada qobiliyatlarini rivojlanishini talab etadi.

O‘sib kelayotgan yosh avlodda mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish, sog‘lom va barkamol naslni tarbiyalab yetishtirish murabbiylarning muhim burchidir. Chunki mustaqil fikrlovchi o‘quvchilargina kelajakda har tomonlama yetuk, barkamol insonlar bo‘lib yetishib, mustaqil respublikamizni ilg‘or jahon davlatlari qatoriga olib chiqadilar.

O‘quvchining ongi va tafakkuri endi shakllanib kelayotgan boshlang‘ich sinflarda o‘qituvchining mahorati, uning zamonaviy texnologiyalarni ta’lim jarayoniga mohirona tadbiq eta olishi, ta’limning yangi-yangi yo‘l va usullarini izlashi, ilg‘or pedagogik tajribalardan ijodiy foydalana olishi juda muhimdir. Shuning uchun ham bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kelgusi faoliyatga tayyorlashda, innovatsion pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etishga tayyorlash ta’lim oldiga qo‘yilgan muhim talablardan biridir. Chunki innovatsion ta’lim texnologiyalari birinchidan, o‘quvchilarni bilim, ko‘nikma va malakalarni oson va qiziqib o‘rganishlari uchun imkoniyat yaratsa, ikkinchidan, o‘qituvchining ham professional o‘sishiga, ham ma’naviy rivojlanishiga yordam beradi.

Muloqotning muvaffaqiyatli bo‘lishida shaxsning shakllangan sifatlari, fazilatlarining ahamiyati juda katta. Jumladan, shaxsda ijobiy fazilatlar yaxshi shakllangan bo‘lsa (xushmuomalalilik, kamtarlik, insonparvarlik, to‘g‘ri so‘zlilik, vijdonlilik kabilar) muloqot jarayoni ham yaxshi o‘tadi. Chunki shaxslar bir-birini to‘g‘ri tushunishlari uchun, muloqot muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun ular samimiy bo‘lishlari lozim. Samimiylik insonning eng ajoyib fazilatlaridan biri bo‘lib, voqea-hodisalarga oqilona munosabatda bo‘lish, turli ta’sirlarga berilmaslikdir. Bolalarni yoshlikdan ,avvalo, oilada so‘ngra ta’lim maskanlarida muloqotga o‘rgatib boriladi. Muloqotga o‘rgatishning usullaridan biri mashg‘ulotlar tarzida shakllantirishdir. Bolani bog‘cha sharoitida tarbiyachi turli mashg‘ulotlar o‘tkazib muloqotga o‘rgatadi. Avval elementar o‘zini tutish, kattalarga qanday gapirish, salom berish, minnatdorchilik bildirish kabi usullarni tarkib toptirishadi. Maktab yoshi davrida va keyinchalik shaxsga ijtimoiy - psixologik treninglar tashkil qilish orqali muloqotga o‘rgatiladi. Shaxsning o‘zi bu usullarga ijobiy munosabat bildirishi, faol harakat qilishi zarur. Chunki shaxs muloqotda bo‘lmasdan faoliyat subyekti sifatida ham, individual inson sifatida ham to‘laqonli rivojlana olmaydi.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, ma’lumki, muloqotchanlik sifatlarini to‘g‘ri shakllantirish va kamchiliklarini bartaraf etishda badiiy asarlarning ahamiyati juda katta. Chunki badiiy asarlar o‘quvchi shaxsini ichki psixologik imkoniyatlarini rivojlantirishga, muloqotchanlik uchun zarur bo‘lgan ko‘nikma va malakalarini hosil qilishga, talabalarni o‘zlariga, o‘z qobiliyatlariga ishonch hosil qilishga, o‘quv faoliyatidagi aktivlikni oshirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Barakayev R. Jonajonim she’riyat. – Toshkent: Cho‘lpon.1997.
2. Jumaboyev M. O‘zbek va jahon bolalar adabiyoti. – T.: O‘qituvchi, 1993
3. Dolimov S., Ubaydullaev S, Axmedov K, Adabiyot o‘qitish metodikasi. – T.: O‘qituvchi, 1967
4. Zunnunov A. Pedagogik tadqiqot metodikasi. –Toshkent, 2000.
5. Yo‘ldoshev Q. Adabiyot o‘qitishning ilmiy-nazariy asoslari. –T.: O‘qituvchi. 1996.
6. To‘xliyev B. Adabiyot o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2012.
7. Niyozmetova R. Adabiyot darslaridan mustaqil ishlar. –T.: O‘qituvchi. 1984.
8. Mirqosimova M. Badiiy tahlil usullari. – T.: RO‘MM. 1993

Muxayyo MO'MINOVA,
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

UMUMIY O'RTA TA'LIMDA LIBERAL BOSHQARUV TIZIMI (Mulohaza, taklif va tavsiyalar)

Annotatsiya

Maqolada ta'lim muassasasi direktori boshqaruv faoliyatining asosiy yo'nalishlari, maktab faoliyatini tashkil etish tamoyillari hamda umumiy o'rta ta'lim maktablarida boshqaruvni liberallikka asoslanib tashkil etish yuzasidan tavsiyalar bayon etilgan. Mavjud holat o'rganilib, o'qituvchilarga erkinlik berish, o'quvchilarning erkin fikr yuritishlari uchun yetarli shart-sharoit yaratish, ota-onalar bilan ishlashda erkinlik tamoyiliga asoslanish, har bir shaxsning fikrini tinglash va iliq munosabat o'rnatish yuzasidan, boshqaruvda shaffoflik va ochiqlik bo'yicha xulosalar va tavsiyalar bayon etilgan.

Tayanch so'zlar. Ta'lim tizimi, boshqaruv, strategik menejment, liberal boshqaruv, shaffoflik, ochiqlik prinsipi, professional rivojlanish, hamkorlik va jamoaviy ish.

В статье изложены основные направления управленческой деятельности директора образовательного учреждения, принципы организации работы школы, а также рекомендации по организации управления в общеобразовательных школах на основе либеральных принципов. Проанализировано текущее состояние, предложены рекомендации по обеспечению свободы для учителей, созданию условий для свободного выражения мнений учащихся, основанных на принципах свободы в работе с родителями, а также по выслушиванию мнений каждого человека и установлению теплых отношений. Также приведены выводы и рекомендации по обеспечению прозрачности и открытости в управлении.

Ключевые слова. Система образования, управление, стратегический менеджмент, либеральное управление, принцип прозрачности, открытость, профессиональное развитие, сотрудничество и командная работа.

The article outlines the main directions of the management activities of the head of an educational institution, the principles of organizing school activities, and recommendations for organizing management in general secondary schools based on liberal principles. The current situation is analyzed, and recommendations are provided on granting teachers freedom, creating sufficient conditions for students to express their opinions freely, basing work with parents on the principle of freedom, listening to each individual's opinion, and establishing warm relationships. Conclusions and recommendations on transparency and openness in management are also presented.

Key words. Education system, management, strategic management, liberal management, transparency, the principle of openness, professional development, collaboration, and teamwork.

Mamlakatimizda ta'lim tizimidagi islohotlar orqali sohani yanada mukammal va xalqaro standartlar darajasida rivojlantirish, ta'lim tizimi taraqqiyotining yangi strategiyasini ishlab chiqish va joriy etishni taqozo etmoqda. Yurtimiz ijtimoiy-iqtisodiy sohalarini rivojlantirishda zamonaviy rahbar kadrlar, yuqori ilmiy salohiyatli pedagog kadrlarga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Shuning uchun ham umumta'lim maktab direktorlarining boshqaruv faoliyati samaradorligini oshirish va baholashga qaratilgan bir qator amaliy ishlar olib borilmoqda.

Ta’lim muassasasi direktori boshqaruv faoliyatining asosiy vazifasi ta’lim jarayonini tashkil etishda ijobiy natijalarga erishish maqsadida jamoada qulay va liberal sharoitlarni yaratish, raqobatbardosh bitiruvchilarni tayyorlash va yaxlit ta’lim tizimini rivojlantirish sanaladi. Umumiy o‘rta ta’limda boshqaruvning liberalligi – bu o‘qituvchi va o‘quvchilar orasidagi qiyofa va tenglik darajasiga ega bo‘lgan boshqaruv usuli. Bu usulda o‘qituvchilar o‘zlarining o‘qitish usullarini va darslarni o‘z bilim saviyasi va pedagogik tajribasiga asoslanib o‘zgartirishlari mumkin, lekin umumiy yo‘nalish va maqsadlar ma’muriyat tomonidan umumiy ishlab chiqilgan bo‘lib, o‘qituvchilarga va o‘quvchilar uchun bir-biriga bo‘ysunish talab qilinadi. Bu usulda o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘zlarining ixtiyoriylik va ijodiy erkinligiga ega bo‘ladilar, lekin umumiy maqsadlar va yo‘nalishlar tasdiqlangan reja asosida amalga oshiriladi, ya’ni bajarish uchun bir o‘quv yili uchun oldindan rejalashtirilgan dastur hamda kompleks rejani bajarishni taqozo etadi.

Qator tadqiqotchilarning fikricha, boshqaruvning oldindan ko‘rish-rejalashtirish funksiyasi quyidagi uch asosiy vazifani bajarish bilan bog‘liq bo‘ladi:

Pedagogik tizimning erishgan darajasini (holatini) aniqlash va rivojlanishga harakat qilish davrini aniq belgilash;

Pedagogik tizimning kelajagini aniqlash, uni sotsium va ta’lim muassasasining imkoniyatlari va ehtiyojlariga mos ravishda tashkil etish va harakatlantirish;

Pedagogik tizimning faoliyatini rivojlantirish strategiyasi va taktikalarini aniqlash.

Umumiy o‘rta ta’lim maktab direktorlari liberallikka asoslangan boshqaruvni amalga oshirishda, albatta, xodimlarning salohiyatini hisobga olishi, ularning muntazam o‘z ustida ishlashi, ijodiy qobiliyatlarini yuzaga chiqarishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratishi zarur. Ta’lim muassasasi bilan ijobiy natijalarga erishishida faoliyat samaradorligiga ta’sir qiluvchi omillarni hisobga olish, muammolarni vaqtida aniqlash, tahlil qilish va bartaraf etishda o‘qituvchiga o‘z fikrini erkin bayon etishiga qulay sharoit yaratishi, uni tinglashi, zarur o‘rinda qaror qabul qilishda kasaba uyushma faoliyatiga tayanishi taqozo etiladi. Pedagogika fanlari doktori, professor S.Turg‘unov boshqaruv samaradorligiga ta’sir etuvchi omillar sifatida ta’lim muassasasi rahbarlari boshqaruv tamoyillari, strategik rejalashtirish, boshqaruv uslublari, faoliyatni loyihalashtirish, jamoaning integrativ faoliyati, innovatsion faoliyat, obyekt va subyekt munosabatlarini keltirib o‘tgan. Ya’ni ta’lim muassasasi rahbarlari boshqaruv tamoyillari, usullarini qo‘llagan holda kreativlikka asoslangan faoliyatni tashkil qilish, ta’lim muassasasi bilan istiqbolga erishishda strategik loyihalashtirish, jamoa ishtiroki bilan faoliyatni liberallashtirish, ularning kasbiy rivojlanish masalalari hamkorlikda olib borish orqali boshqaruv samaradorligini yuqori darajaga olib chiqishi mumkin. Umumiy o‘rta ta’lim maktab direktorlarining boshqaruv faoliyat samaradorligini baholash mexanizmini faoliyatning barcha yo‘nalishlarini chuqur tahlil qilish, samaradorlikka ta’sir etuvchi omillarni ilmiy nuqtayi nazardan ko‘rib chiqish shu bilan birga xalqaro tajribalar asosida ishlab chiqish kerak bo‘ladi. Maktab direktorlarining boshqaruv faoliyat samaradorligini baholash bo‘yicha samaradorlikka ta’sir qiluvchi omillar va muhim ko‘rsatkichlarini shakllantirishda umumiy o‘rta ta’lim maktablari jamoasi fikrini o‘rganish muhim hisoblanadi.

Ta’lim muassasalari rahbarlari muassasaning turmush tarzini ta’lim muhitining, hamkorlik va hamkorlikning sifati bilan bog‘liq holda rivojlantirishi kerak. Maktab hayotining mazmuni va tashkil etilishi, texnologik tayyorlash va boshqarish, o‘qituvchilar malakasini oshirish tizimining mazmuni maktab faoliyatini rivojlantirish shartlaridandir. Maktab faoliyatini samarali tashkil qilish va rivojlantirish bo‘yicha olib boriladigan tadqiqotlarning aksariyatida quyidagi tadqiqot usullari qo‘llanilgan:

– qiyosiy tarixiy, falsafiy, pedagogik, ijtimoiy, madaniy, adabiyotning kontseptual va terminologik tahlili;

– zamonaviy ta’lim amaliyotini tahlil qilish;

– modellashtirish (tizimni o‘rganish usuli sifatida ishlatiladi va natijada yaratilgan maktab tuzilmasi modeli turli davrlardagi maktab tuzilmalarini taqqoslash maqsadiga xizmat qiladi);

– empirik (maktab hayotining tajribasini tahlil qilish va sintez qilish, materiallarni o‘rganish va maktablarning ta’lim faoliyati natijalari, hujjatlarni tahlil qilish, maktabning me’yoriy-uslubiy asoslari, muntazam kuzatuvlar).

Zamonaviy ilm-fan va amaliyotda turli ilmiy makonlar yaratilmoqda, ularda maktab faoliyatini samarali tashki etishning maqsadli shakllanishi zarurligi to‘g‘risidagi g‘oyalar doirasi yaratilib, muayyan o‘quv yurtlarining tuzilmalarini yangilash uchun shart-sharoitlar yaratilmoqda. Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlarni, tadqiqotlarni, maktab amaliyotini, turli darajada me’yoriy hujjatlarni o‘ganish, ta’limni rivojlantirish istiqbollarini belgilash, milliy maktab hayotini zamonaviy usulda rivojlantirish bir qator qarama-qarshiliklar mavjudligini ko‘rsatmoqda. Jumladan:

– ijtimoiy va pedagogik hodisa sifatida maktablar faoliyatini rivojlantirishning hamkorlikdagi birlashtirilgan ilmiy nazariyaning yo‘qligi. (Jamiyatning va davlatning talablari o‘rtasida shaxsning ma’naviy-axloqiy taraqqiyotini va tarbiyalanishini ta’minlaydigan bunday tuzilmani shakllantirishni taqozo qilmoqda);

– maktablarning faoliyatini samarali shakllantirish va rivojlantirish nazariyasi hamda tarixiy-pedagogik amaliyotini o‘rganishda ichki ta’limning obyektiv ehtiyojlari va tadqiqot ma’lumotlarining yetishmasligi;

– milliy pedagogika tarixida maktablarning samarali faoliyatini shakllantirishdagi muvaffaqiyatli tajriba va zamonaviy pedagogik amaliyotda yuqori ko‘rsatkichlardagi maktab namunalarini yaratishga yetarlicha e’tibor berilmasligi;

– maktab tuzilmalarining bunday o‘zgarishida jamiyatning ko‘p tarkibli hayotiga mos keladigan zamonaviy ijtimoiy dasturlar va maktab tuzilmalari rivojlanishidagi tendensiyalarning nazariy rivojlanmaganligi va hokazo. Ushbu qarama-qarshiliklarni bartaraf etish bu yo‘nalishda ilmiy-nazariy va amaliy tadqiqotlarning hajmini orttirishni va ularni o‘rganishni talab qiladi. Bundan tashqari, maktab hayotining rivojlanishidagi yetakchi tendensiyani amalga oshiradigan integratsiya jarayonlarining o‘zaro bog‘liq ko‘p tuzilmaviyligini ta’kidlab o‘tishimiz kerak. Maktab hayotining demokratik usuli – bu davlat siyosati va fuqarolik jamiyati shakllanishining shartidir, unda bitiruvchi ko‘proq hayotga kirib, demokratiya va ma’naviy-axloqiy madaniyatni, birinchi navbatda oilada, hayotning iqtisodiy va siyosiy sohalarida o‘z fikrlarini kiritadi. Maktab hayotini demokratlashtirish maktabni ijtimoiy hayotga jalb qilishni nazarda tutadi. Bu vazifa maktab boshqaruvini demokratiyalash, ta’lim muassasasining erkin boshqaruvini kengaytirish ta’lim sohasidagi barcha a’zolarning hamkorlik shartlari, birgalikdagi harakatlar uchun indikativ asosni tashkil etish shartlari, shuningdek, o‘z-o‘zini boshqarish, o‘z-o‘zini baholash kabi shart-sharoitlarni birgalikda amalga oshirish uchun rag‘batlantiruvchi shart-sharoitlarni yaratish orqali hal etiladi. Maktab faoliyatini demokratlashtirishning yana bir sharti - yangi o‘quv standartlariga o‘tish bo‘yicha vakolatlarga asoslangan yondashuvni va ta’limni hududiylashtirish tamoyilini, ya’ni kichik Vatan hissi shakllanishini nazarda tutuvchi o‘z-o‘zini tashkil etish tamoyilini amalga oshirishdir. Ushbu shartlarni klaster modelida amalga oshirish mumkin. Maktab hayotida zamonaviy milliy ma’naviyat va ma’naviy an’analarga asoslangan zamonaviy ma’naviy-axloqiy tarbiyani

hisobga olgan holda ta’lim muassasasida demokratik tamoyillarni rivojlantirishda eng istiqbolli yondashuv hisoblanadi.

Maktabda liberal boshqaruv tizimi – bu o‘qituvchilarga va o‘quvchilarga ta’lim jarayonida erkinlik, ijodiy yondashuv va o‘zaro ishonchni ta’minlaydigan boshqaruv usulidir. Bu boshqaruv usulida rahbarlar va xodimlar o‘rtasida samarali kommunikatsiya va o‘zaro hurmat muhim o‘rin tutadi. Liberal boshqaruv tizimini amalga oshirishda quyidagi asosiy xulosalar va tavsiyalarni taqdim etishimiz mumkin:

O‘qituvchilarga erkinlik berish

Liberal boshqaruv tizimi o‘qituvchilarga o‘z pedagogik yondashuvlarini ishlab chiqishda erkinlik beradi. O‘qituvchilar darslarni o‘z tajribasi va malakasiga asoslanib o‘zgartirishlari mumkin, bu esa ta’lim sifatini oshiradi. Bunday yondashuv o‘qituvchilarni yanada kreativ fikrlashiga hamda motivatsiya olishiga zamin hozirlaydi, shuningdek, o‘qitish usullarini innovatsion ravishda takomillashtirishga yordam beradi.

O‘quvchilarni erkin fikr bildirishga undash

Liberal boshqaruvda o‘quvchilarning fikrlarini erkin ifoda etishi va ta’lim jarayonida faol ishtirok etishi rag‘batlantiriladi. O‘quvchilar o‘zlarining fikrlarini bildirish va muammolarni hal qilishda ishtirok etishga chaqiriladi. Bu, ularning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi va ta’lim jarayonida faol bo‘lishlariga xizmat qiladi.

Jamoaviy ish va hamkorlik

Maktabda liberal boshqaruv jamoaviy ishni va hamkorlikni rivojlantiradi. Boshqaruv rahbariyati o‘qituvchilar va boshqa xodimlar bilan birgalikda ishlashga va umumiy maqsadlarga erishish uchun birgalikda strategiyalar ishlab chiqishga undaydi. Jamoaviy yondashuv o‘qituvchilarga o‘z tajribalari bilan o‘rtoqlashishga va bir-biridan o‘rganishga imkon beradi.

Boshqaruvda shaffoflik va ochiqlik

Liberal boshqaruv tizimi shaffoflikni ta’minlaydi. Maktab rahbariyati barcha qarorlarni xodimlar bilan muhokama qilish, ular bilan o‘zaro fikr almashish va qarorlar qabul qilishda ularning fikrlarini inobatga olishga intiladi. Bu o‘qituvchilar va boshqaruv o‘rtasida ishonchni mustahkamlaydi va jamoaning samarali ishlashiga xizmat qiladi.

Xodimlarning professional rivojlanishi

Liberal boshqaruv tizimi o‘qituvchilarni doimiy ravishda malakasini oshirishga undaydi. Boshqaruv jamoasi, o’qituvchilarni yangi pedagogik texnologiyalar va metodlarga o‘rgatish uchun zarur resurslarni taqdim etadi. Bu o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishini ta’minlaydi va ta’limning sifatini yaxshilaydi.

Innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash

Liberal boshqaruv tizimi innovatsion fikrlash va yangi yondashuvlarga ochiq bo‘lishni ta’minlaydi. Maktab rahbariyati yangi texnologiyalar, o‘quv materiallari va pedagogik metodlarni joriy etishda faol ishtirok etadi. Bu esa ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi va o‘quvchilarga sifatli ta’lim berishga yordam beradi.

Demokratik boshqaruvni rivojlantirish

Liberal boshqaruvda maktab boshqaruvi demokratiyaga asoslanadi. Maktab rahbariyati o‘qituvchilar va o‘quvchilarni qarorlar qabul qilish jarayonlariga jalb qilishga, ularning fikrlarini eshitishga va ularning ehtiyojlariga javob berishga intiladi. Bu boshqaruv usuli maktabda o‘zaro hurmat va adolatli munosabatlarni o‘rnatadi.

Ta’limdagi o‘zgarishlarga tayyor bo‘lish: maktab rahbariyatiga ta’lim jarayonidagi o‘zgarishlarga moslashish va yangiliklarni joriy etish uchun kerakli resurslarni yaratish zarur.

O‘qituvchilarni qo‘llab-quvvatlash: o‘qituvchilarni innovatsion usullarni qo‘llashda rag‘batlantirish va ularga doimiy malaka oshirish imkoniyatlarini yaratish.

Ijtimoiy va madaniy integratsiya: maktabda ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni rivojlantirish, o‘quvchilarni o‘zaro hurmat va hamkorlikka o‘rgatish.

Ochiq fikr almashish: boshqaruv jamoasi bilan doimiy ravishda fikr almashish, o‘quvchilar, o‘qituvchilar va ota-onalar o‘rtasida samarali kommunikatsiyani ta’minlash.

Liberal boshqaruv tizimi maktabda ta’lim sifatini oshirishga, o‘qituvchilarni va o‘quvchilarni rivojlantirishga hamda jamiyatda yangicha pedagogik yondashuvlarni amalga oshirishga imkon beradi. Bu usul maktabdagi boshqaruvni yanada samarali va demokratik tarzda amalga oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, maktab boshqaruvida liberal muhitni yaratish — bu o‘qituvchilar, o‘quvchilar va boshqaruv tizimi o‘rtasida erkin va tenglik asosida ijtimoiy, pedagogik hamda professionallik darajasida o‘zaro munosabatlarni rivojlantirishni taqozo etadi. Liberal boshqaruv modeli, o‘qituvchilarga o‘z bilim va pedagogik tajribalariga asoslanib darslarni o‘zgartirish va o‘quv jarayonini samarali tashkil etish imkoniyatini beradi, shu bilan birga, o‘quvchilarga ta’limning yuqori darajasini ta’minlash uchun o‘z fikrlarini erkin ifoda etish imkoniyati yaratiladi. Liberal boshqaruvda eng muhim jihatlardan biri bu rahbariyatning ishonchga asoslangan yondashuvi va o‘qituvchilarga pedagogik erkinlikni taqdim etishdir. Bunda maktab direktori o‘qituvchilarning ijodiy va pedagogik salohiyatini rivojlantirish uchun mos shart-sharoitlar yaratadi, ularga o‘z usullarini qo‘llashda mustaqillik beradi, shu bilan birga umumiy maqsadlar va yo‘nalishlar boshqaruv tomonidan belgilangan dastur asosida amalga oshiriladi. Bu, o‘qituvchilarning motivatsiyasini oshirishga, o‘z ustida ishlashga va yangi metodlarni qo‘llashga undaydi. Bundan tashqari, liberal muhitda boshqaruvni amalga oshirishda o‘qituvchilar va o‘quvchilarning o‘zaro fikr almashishi va qarorlar qabul qilish jarayonlariga jalb etilishi muhimdir. O‘qituvchilar o‘z fikrlarini erkin ifoda etishlari, maktab faoliyatida yuzaga kelgan muammolarni hal qilishda ishtirok etishlari kerak. Maktab rahbariyatining esa bu fikrlarni tinglash, ularga e’tibor berish va zarur o‘rinda qarorlar qabul qilishdagi roli beqiyosdir. Liberal boshqaruvni yaratish uchun, shuningdek, ta’lim muassasasi ichidagi kommunikatsiyani yaxshilash, barcha xodimlarni kasbiy rivojlanish uchun kerakli resurslar bilan ta’minlash, innovatsion pedagogik yondashuvlarni qo‘llab-quvvatlash lozim. Maktab rahbariyati xodimlarning shaxsiy va professional rivojlanishiga yordam berish, ularning ijodiy qobiliyatlarini yuzaga chiqarish uchun qulay muhit yaratishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdeev R.F. Boshqaruv mexanizmi, uning genezisi va tizimni tashkil etuvchi roli // Falsafiy fanlar. -1990. -No 4. -S. 105-113.

2. Davydov V.V. Rivojlantirish ta’lim nazariyasi; RAO, psixo. in-t, xalqarodots. “Rivojlanish trening”. – M.: Intor, 1996. – 544 b.

3. Лазарев В. С. Системное развитие школы. – М., 2002. – С. 51

4. Qurbonov SH.E., Seytxalilov E. va boshqalar. Milliy istiqlol g‘oyasini shakllantirishda tashkiliy-uslubiy yondashuvlar. – Toshkent: Akademiya, 2002. –237-b.

5. Turg‘unov S.T. Umumiy o‘rta ta’lim muassasalari direktorlari boshqaruv faoliyatining nazariy asoslari: Monografiya. - T.: Fan, 2006. - 196-b.

6. “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish” konsepsiyasi. 3-bob.

N.R. MAXAMADJANOVA,
A.Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbga yo‘naltirish va yangi metodikalarga o‘rgatish milliy-tadqiqot institutining doktoranti

RAQAMLASHTIRISH DAVRIDA UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARIDA BOSHQARUV TRANSFORMATSIYASI

Annotatsiya

Maqolada maktab boshqaruvi transformatsiyasining muhim jihatlarini o‘rganish, ta’lim natijalarini yaxshilash uchun tizimli yondashuv muhimligini ta’kidlash, maktabni boshqarish tizimining samaradorligini ta’minlash uchun doimiy baholash va moslashish, hamda manfaatdor tomonlarni jalb qilish, texnologiya integratsiyasi, resurslarni optimallashtirish kerakligi tavsiflanadi. Bundan tashqari, texnologiya integratsiyasi, raqamli savodxonlik va ushbu o‘zgarishlar bilan bog‘liq muammolar va imkoniyatlarga e’tibor qaratib, raqamli davrda maktab boshqaruvining o‘zgarishini o‘rganadi.

Tayanch so‘zlar. Raqamlashtirish davri, maktab boshqaruvi transformasiyasi, samaradorlikni oshirish, ta’lim sifati.

В данной статье освещается исследование важных аспектов трансформации управления школой, подчеркивается важность системного подхода для улучшения образовательных результатов; описано, что для обеспечения эффективности системы управления школой необходимо постоянно проводить оценку и адаптацию, а также учитывать привлечение заинтересованных сторон, интеграцию технологий и оптимизацию ресурсов. В нем также исследуется трансформация управления школами в цифровую эпоху с акцентом на технологическую интеграцию, цифровую грамотность, а также проблемы и возможности, связанные с этими изменениями.

Ключевые слова. Цифровая эра, трансформация управления школой, повышение эффективности, качество образования.

This article highlights the study of the important aspects of school management transformation, emphasizes the importance of a systematic approach to improve educational results; it is described that in order to ensure the effectiveness of the school management system, it is necessary to constantly evaluate and adapt, as well as consider the involvement of interested parties, the integration of technology, and the optimization of resources. It also explores the transformation of school management in the digital age, focusing on technology integration, digital literacy, and the challenges and opportunities associated with these changes.

Key words. Digital era, school management transformation, efficiency improvement, quality of education.

Hozirgi davrda respublikamizda demokratlashtirilgan boshqaruv, elektron boshqaruv, innovatsion dasturlar va loyihalar orqali amalga oshirilib, menejment tizimidagi o‘zgarishlar juda ahamiyatli hisoblanadi. Ushbu o‘zgarishlar ta’lim samaradorligini oshirish, o‘qituvchilar, ota-onalar va o‘quvchilar o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish va yangi texnologiyalarni joriy etish maqsadida qo‘llaniladi. Maktablarda boshqaruv tizimining o‘zgarishlari o‘z o‘rnida ta’lim tizimining sifatini oshirishga va o‘quvchilarning tajribalarini yaxshilashga qaratilgan muhim ishlar bo‘lib qoladi.

Maktab boshqaruvining transformasiyasi – bu ta’lim muassasasining umumiy faoliyatini yaxshilashga qaratilgan keng qamrovli jarayon. Ushbu transformatsiya akademik natijalarni yaxshilashga, samaradorlikni oshirishga va manfaatdor tomonlarning qoniqishini oshirishga yordam beradi. Maktab boshqaruvining muvaffaqiyatli o‘zgarti-

rishning asosiy komponentlari quyidagilar:

– Manfaatdor tomonlarning ishtiroki: muvaffaqiyatli transformatsiya uchun barcha manfaatdor tomonlarni, jumladan o‘qituvchilar, ma’muriyat xodimlari, ota-onalar va o‘quvchilarni jalb qilish kerak. Ijtimoiy tarmoqlardagi ochiq aloqa va qayta aloqa mexanizmlari manfaatdor tomonlar o‘rtasida umumiy mas’uliyatni rivojlantirish uchun qaratilgan.

– Texnologiya integratsiyasi: maktab boshqaruv tizimlariga texnologiyaning kiritilish jarayonlarini soddalashtirish va samaradorlikni oshirishi mumkin. Onlayn platformalar orqali individual ta’limni rivojlantirishni, ma’lumotlarga asoslangan qarorlarni qabul qilishni va manfaatdor tomonlar o‘rtasida samarali muloqot o‘rnatishni osonlashtiradi.

– Resurslarni optimallashtirish: xodimlar, infratuzilma va moliya kabi resurslardan samarali foydalanish yanada barqaror va yuqori samarali maktabga hissa qo‘shadi. Shaffof byudjetlashtirish va resurslarni taqsimlash jarayonlari resurslardan samarali va adolatli foydalanishni ta’minlaydi.

– Amaliyotda qo‘llash: yangi o‘qitish metodologiyalarini qabul qilishni, ijobiy maktab madaniyatini rivojlantirishni yoki XXI asr ehtiyojlariga yaxshiroq moslashish uchun o‘quv dasturlarini yangilashni o‘z ichiga olishi mumkin.

– Baholash va moslashtirish: maktab boshqaruv tizimini doimiy ravishda baholash va takomillashtirish yo‘nalishlarini aniqlash zarur o‘zgartirishlar kiritish uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lib, asosiy samaradorlik ko‘rsatkichlarini muntazam ravishda baholash rivojlanish ko‘rsatkichlarini o‘lchashga va kelajakdagi qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida boshqaruv tizimidagi o‘zgarishlar, ta’lim tizimining rivojlanishiga, O‘zbekiston ta’lim tizimining sifatini oshirish va kelajak avlodlar uchun imkoniyatlar yaratishda katta hissa qo‘shadi. Bu o‘zgarishlar maktablar uchun an’anaviy boshqaruv tizimlaridan farqli, o‘ziga xos, amaliy va samarali yondashuvlarni taklif etadi.

Yurtimiz maktablarida menejment tizimining transformasiyasini tahlil qilish va ularni samarali ravishda amalga oshirish, ma’naviy-ma’rifiy yangilanish va ta’lim sifatini oshirishning muhim jihati hisoblanadi. Bu jarayonlar, yurtimiz kelajagi uchun zamonaviy, bilimli va ma’naviy jihatdan mustahkamlangan avlodni tarbiyalash maqsadida amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, barqaror rivojlanishni ta’minlovchi, o‘quvchilarning potentsialini maksimal darajada ishga tushiruvchi va ta’limiy muassasalarning xizmat sifatini oshiruvchi muhim vositalardan biridir.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida boshqaruv tizimi o‘zgarishlarining asosiy sabablari, ta’lim tizimining xalqaro standartlarga moslashtirilishi, zamonaviy texnologiyalar va innovatsiyalar jamiyatning barcha sohalariga keng kiritilishi, o‘qituvchilar, ota-onalar va o‘quvchilar o‘rtasidagi hamkorlikning kuchaytirilishi va ularning qaror qabul qilishda ishtirokini oshirish, ta’lim muassasalarining moliyaviy va huquqiy mustaqilligini shakllantirishdan iboratdir. Bu jarayonlar maktablar uchun avvalgilariga nisbatan kengroq imkoniyatlar yaratish, o‘qituvchilar va ota-onalar bilan o‘quvchilar o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish, ta’lim tizimini avtomatlashtirish va moliyaviy resurslar menejmentini yaxshilash orqali amalga oshiriladi.

Raqamlashtirish davrida maktab boshqaruvining muhim vazifasi o‘quvchilar, o‘qituvchilar va ota-onalar o‘rtasida elektron muloqotni o‘rnatishdir. Bu muloqot, o‘quvchilarning o‘qish natijalarini kuzatish, o‘qituvchilarga qo‘shimcha resurslar taklif etish va ta’lim jarayonining sifatini oshirishga, o‘quvchilarning o‘zaro hamkorlikda ishlashini

rag‘batlantirish va o‘quvchilarning bilimlarini mustahkamlash imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beradi.

Raqamlashtirish davri maktab boshqaruvining yana bir muhim yo‘nalishi – o‘qituvchilar va maktab xodimlarining kasbiy malakalarini oshirishda kompyuter texnologiyalari va internetdan foydalanish o‘qituvchilarning o‘z kasbiy kompetentsiyalarini oshirish, yangi texnologiyalar va uslublar bilan tanishish va ularni o‘qitish jarayonida samarali qo‘llashga imkon beradi. Bundan tashqari, ta’lim tizimi o‘quvchilarining bilim saviyalarini oshirish, o‘qituvchilarning kasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirish, hamda maktablar va ta’lim muassasalari orasida hamkorlikni kuchaytirish maqsadida qo‘llaniladi.

Shu bilan birga, maktab boshqaruvining yangi yondashuvlarini qo‘llash, maktablar va ta’lim muassasalarining tashqi hamkorlar bilan hamkorlikni kuchaytirishga, resurslarni kengaytirishga, hamda o‘qituvchilar va o‘quvchilar orasida o‘zaro ishlash samaradorligini oshirishga yordam beradi. Raqamlashtirish davrida maktab menejmentining muhim jihatlaridan biri – o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda o‘qitishga qaratiladi. Bu jihat, o‘quvchilarning o‘zaro farqlari va shaxsiy qiziqishlarini inobatga olgan holda o‘qitish uslublarining moslashuvchanligini ta’minlaydi. Bu, maktablar va ta’lim muassasalarining ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy hayotda muvaffaqiyatli shaxs bo‘lib yetishish uchun zamin yaratadi, o‘quvchilarni dunyodagi yangi kasbiy imkoniyatlarga va ish bozoridagi talablariga javob beradigan bilim va ko‘nikmalar bilan ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Dunyo raqamli aloqaga ega bo‘lganligi, tashkilotlar geografik chegaralar bo‘ylab tobora ko‘proq faoliyat ko‘rsatayotganligi sababli, masofaviy boshqaruv kontseptsiyasiga katta e’tibor qaratilmoqda. Masofaviy yoki virtual boshqaruv ish jarayonlarini osonlashtirish uchun raqamli aloqa vositalaridan foydalangan holda guruhlarni nazorat qilish, muvofiqlashtirish va boshqarishni o‘z ichiga oladi. Masofaviy boshqaruvga bo‘lgan ehtiyoj COVID-19 pandemiyasi kabi global hodisalar tufayli kuchaydi, bu esa an’anaviy ofis sozlamalaridan masofaviy ish muhitiga keskin o‘tishni, ishni bajarish va boshqarish usullarini qayta belgilashni talab qildi. Masofaviy boshqaruv har kuni jismoniy aloqada bo‘lmaydigan jamoani boshqarishning murakkabliklarini hal qilish uchun noyob yetakchilik qobiliyatlari, strategiyalari va vositalarini talab qiladi. Bu ishonchni mustahkamlash, aloqani kuchaytirish, texnologiyadan foydalanish, masofadan turib ishlashni boshqarish va jamoaning hamjihatligini mustahkamlashni talab qiladi. Masofaviy ish sharoitida samarali muloqot juda muhimdir. Masofadagi menejerlar o‘zlarining jamoa a’zolarining tashkilot maqsadlari va o‘ziga xos rollarini tushunishlarini ta’minlab, aniq aloqa yo‘nalishlarini yaratishlari kerak. Bundan tashqari, raqamli vositalardan malakali foydalanish samarali masofaviy boshqaruv uchun zaruratdir. Bunga Zoom va Microsoft Teams kabi aloqa vositalari, Asana kabi loyihalarni boshqarish vositalari va hatto masofaviy hamkorlik uchun virtual haqiqat texnologiyasi kiradi.

Nihoyat, ma’muriyat xodimlari ish jarayonlarini nazorat qilish bilan birga pedagoglar faoliyati natijalariga e’tibor qaratishlari kerak. Jismoniy ishtirok etishning yetishmasligi bilan, rahbarlar natijalarga yo‘naltirilgan ish muhitini yaratishi va jamoa a’zolarining o‘z vazifalari va kutilayotgan ish sifatini yaxshi tushunishlarini ta’minlashi kerak.

Masofaviy boshqaruv tizimlarini qo‘llash texnologik taraqqiyot, madaniy dinamika va qonunchilik asoslari kabi omillar ta’sirida turli mamlakatlarda farqlanadi.

Raqamlashtirish davrida umumta’lim maktablarida masofaviy ta’lim va monitoring texnologiyasi keng qo‘llanilishi menejment transformasiyasi bilan uzviy bog‘liq bo‘lsa-da, uning har tomonlama to‘liq amalga oshirilishini aytib bo‘lmaydi. Ta’lim jarayoni ishtirokchilari hali masofaviy ta’limdan foydalanishga tayyor emasliklari, o‘quvchi

va ularning ota-onalari an’anaviy ta’lim shakliga qaraganda ko‘proq mas’uliyatni o‘z zimmalariga olishga tayyor emasliklari, o‘qituvchilar va maktab ma’muriyat xodimlari ko‘pincha masofaviy o‘qitishni qo‘llash va uning imkoniyatlarini tushunish uchun malakalari yetishmasligi asosiy sabablar sifatida ko‘rsatilishi mumkin.

Masofaviy ta’lim texnologiyasining samaradorligini o‘rganish va ta’limni boshqaruv tizimiga singdirish 2006-yilda Leningrad viloyatining Gatchina munitsipal okrugi ta’lim tizimida BlackBoard platformasi orqali joriy etilgan. Masofaviy boshqaruv orqali ta’lim samaradorligini, natijadorligini, maqsadga muvofiqligini aniqlash; uning rivojlanishini prognozlash va tuzatishni ta’minlovchi pedagogik jarayonning holat ko‘rsatkichlarini to‘plash va qayta ishlash uchun pedagogik monitoring o‘tkazish zarur.

A.S. Belkin pedagogik monitoringning quyidagi turlarini sanab o‘tadi:

1. Didaktik – ta’lim jarayonining turli tomonlarini kuzatish;

2. Tarbiyaviy – munosabatlarning aloqa tizimi, ta’lim jarayoni ishtirokchilarining o‘zaro munosabatlari xarakterini hisobga oladigan ta’lim jarayonining turli jihatlarini kuzatish;

3. Boshqaruv – tizimlaridagi turli boshqaruv darajalaridagi o‘zaro ta’sir xarakterini kuzatish;

4. ijtimoiy-psixologik – jamoaviy-guruh, shaxsiy munosabatlar tizimini, jamoa, guruhlarning psixologik muhitining tabiatini kuzatish.

Masofaviy ta’lim texnologiyasidan foydalanish sharoitida tanlangan pedagogik texnologiyadan zamonaviy maktabda foydalanish samaradorligi va dolzarbligi haqida xulosalar didaktik va boshqaruv nazoratini amalga oshirishga yordam beradi.

Didaktik monitoring – bu ta’lim, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi ta’lim maqsadlarining amalga oshirilishini kuzatishdir. Didaktik monitoring o‘quv jarayonining ichki tomonini tashqi ko‘rinishlari nuqtai nazaridan tahlil qilishga qaratilgan. Bu holda o‘qituvchi tomonidan bilimlarni taqdim etish masofaviy resurs orqali amalga oshiriladi. Demak, bu bosqichda masofaviy darslarni tartibga solish maqsadida repetitor tomonidan tuzilgan elektron o‘quv qo‘llanmalarining turli materiallari va dars jadvali, jumladan, o‘quvchilar tomonidan ma’lumotlar qabul qilinishi didaktik monitoring obyektiga aylanadi.

Boshqaruv monitoringi – tizimlarda turli xil boshqaruv darajalarida masofaviy ta’limdan foydalangan holda o‘quv jarayoni ishtirokchilarining o‘zaro munosabatlarining tabiatini kuzatish. Bunday monitoringning maqsadi ta’lim sifatini ta’minlash nuqtai nazaridan masofaviy ta’lim texnologiyasidan foydalanish samaradorligini baholash va boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun materiallar to‘plashdan iborat.

Raqamli vositalar va texnologiyalarning mavjudligi va ulardan foydalanish ortib borishi tufayli maktab boshqaruvi sezilarli o‘zgarishlarga duch keldi. Maktab boshqaruvida texnologiya integratsiyasi raqamli davrda transformatsiyaning asosiy omili bo‘ldi. Maktablar ma’muriy vazifalarni soddalashtirish, muloqotni yaxshilash va umumiy o‘rganish tajribasini yaxshilash uchun turli xil raqamli vositalarni qabul qildilar. Bunday vositalarga misol sifatida LMS boshqaruv tizimlari, ma’lumotlarni boshqarish platformalari va onlayn aloqa kanallari (masalan, elektron pochta, ijtimoiy media) kiradi. Ushbu texnologiyalar maktablarga yanada samaraliroq, qulayroq va o‘quvchilar va xodimlarning ehtiyojlariga javob berishga imkon berdi.

Raqamli savodxonlik raqamli davrda maktab boshqaruvini o‘zgartirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. O‘qituvchilar va ma’murlar o‘z maktablarini samarali boshqarish va talabalarning o‘qishini qo‘llab-quvvatlash uchun raqamli vositalar va resurslardan foydalanishda malakali bo‘lishlari kerak. Bundan tashqari, talabalar o‘rtasida raqamli savodxonlikni rivojlantirish ularni 21-asrning muhim ko‘nikmalari bilan jihozlaydi va

ularga texnologiyaga asoslangan jamiyatda to‘liq ishtirok etish imkonini beradi.

Maktab boshqaruvida texnologiyaning integratsiyalashuvida nafaqat imkoniyatlar, balki muammolarga ham duch kelish ehtimolligi mavjud. Muammolardan biri raqamli resurslardan teng foydalanish va barcha talabalar va xodimlar uchun ulanishni ta’minlashdir. Yana bir qiyinchilik – o‘qituvchilar va ma’murlarning raqamli vositalardan samarali foydalanish uchun yaxshi jihozlanganligini ta’minlash uchun doimiy kasbiy rivojlanish zarurati. Boshqa tomondan, imkoniyatlar samaradorlikni oshirish, aloqani yaxshilash va shaxsiylashtirilgan ta’lim tajribasi uchun potentsialni o‘z ichiga oladi.

Xulosa qilib aytganda, raqamlashtirish davrida ta’lim muassasasida ta’lim holatini samarali axborot orqali aks ettirish, natijalarni tahliliy umumlashtirish, ta’lim sifatining rivojlantirish prognozini ishlab chiqish va shu orqali maktab boshqaruvining o‘zgarishlari, yangi yondashuvlar, ta’lim tizimining barqaror rivojlanishi, ta’lim oluvchilarning, o‘qituvchilarning va ota-onalar orasidagi muloqotning samaradorligi zamonaviy texnologiyalar va innovatsiyalar bilan integratsiyalashishi katta ahamiyatga ega. Masofaviy boshqaruv esa samaradorlikni ta’minlash uchun noyob yetakchilik qobiliyatlari va strategiyalarini talab qiladi. Masofaviy ish tendensiyasi kuchayishda davom etar ekan, masofaviy boshqaruv tashkilot boshqaruvining muhim qismi bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Гальмукова, И.А.. Педагогический мониторинг в контексте педагогики и дидактики. Журнал: Фундаментальные исследования, (3). 2005.С. 84 – 85.

2. Ismatullayev, B., & Rakhmonov, I. Raqamlashtirish davrda ta’lim tizimining rivojlanish yo‘nalishlari va asosiy vazifalari. International Journal of Education and Science, 5(1), 2020. 90-96 b.

3. Karimov, A., & Hasanov, F. Raqamlashtirish davrda ta’lim tizimida yangi yondashuvlar va ularning amaliyoti. O‘zbekiston Respublikasi Ilmiy-pedagogika jurnali, 3(1), 2019. 50-55b.

4. Mamatkulov, O. O‘zbekiston maktablarida boshqaruv tizimining o‘zgarishlari: yangi yondashuvlar va amaliyot. Pedagogika va psixologiya, 1(1). 2020. 45-52b.

5. Oripov, A., Akhmedov, B., & Rasulov, T. Raqamlashtirish davrda maktablar boshqaruvining asosiy yo‘nalishlari va muammolari. O‘zbekiston Respublikasi Ilmiy-pedagogika jurnali, 4(2). 75-80 b.

6. Toshpulatov, M., & Umarov, R. Elektron boshqaruv tizimining O‘zbekiston maktablarida tatbiqi. O‘zbekiston Ta’limi, 22(4). 82-89 b.

7. Belshaw, D. (2012). What is “digital literacy”? A pragmatic investigation. Durham University.

8. Dede, C. (2014). The role of digital technologies in deeper learning. Students at the Center: Deeper Learning Research Series. Boston, MA: Jobs for the Future.

9. Ertmer, P. A., & Ottenbreit-Leftwich, A. T. (2010). Teacher technology change: How knowledge, confidence, beliefs, and culture intersect. Journal of Research on Technology in Education, 42(3), 255-284.

10. Harwood, T. (2020). Managing remote teams: Challenges, strategies, and tools. Industrial and Commercial Training.

11. Jones, R. H., & Hafner, C. A. (2012). Understanding digital literacies: A practical introduction. Routledge.

12. Makarius, E. E., & Larson, B. Z. (2020). Changing the perspective of virtual work: Building virtual intelligence at the individual level. Academy of Management Perspectives, 34(2), 208-230.

Abbos SAYFULLAEV,
O`zbekiston Respublikasi bank-moliya akademiyasi magistri

BANKLARDA ASOSIY VOSITALAR HISOBI VA AUDITINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya

Maqolada banklarda asosiy vositalar hisobi va auditini takomillashtirish hamda Asosiy vositalarni baholashning to'g'riligini tekshirishda ularning tarixiy qiymati bo'yicha buxgalteriya hisobida aks ettirilishi kerakligi haqida fikr yuritilgan.

Tayanch so'zlar. Banklarda asosiy vositalar, kapital xarajatlar, lizing, funksiya, konstruktiv izolyatsiyalangan obyekt, mustaqil inventar.

В статье рассматривается совершенствование учета и аудита основных средств в банках, а также необходимость их отражения в бухгалтерском учете по их исторической стоимости при проверке правильности оценки основных средств.

Ключевые слова. Основные средства в банках, капитальные затраты, лизинг, функция, конструктивно обособленный объект, самостоятельный инвентарь.

The article reflects on the improvement of accounting and auditing of fixed assets in banks and the correctness of the assessment of fixed assets should be reflected in accounting for their historical value.

Key words. Fixed assets in banks, capital costs, leasing, function, constructively isolated object, independent inventory.

Banklarda asosiy vositalar hisobi bu –foydalanish muddati 12 oydan ortiq bo'lgan mulkning bir qismi asosiy vositalar deb tushuniladi. Mulkning ushbu qismi xizmatlar ko'rsatish, tashkilotni boshqarish uchun, shuningdek, sanitariya-gigiena, texnik-ekspluatatsiya va boshqa maxsus normalar va talablarda nazarda tutilgan hollarda belgilangan chegaradan yuqori narxda mehnat vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Asosiy vositalarga, shuningdek, tannarxidan qat'iy nazar, qurol-yarog' va ijaraga olingan asosiy vositalarga kapital qo'yilmalar kiradi.

Asosiy vositalarni tekshirishda quyidagilar zarur:

1. Bankning buxgalteriya siyosatida mulkni baholash tizimining mavjudligini, shu jumladan ularni asosiy vositalarning bir qismi sifatida buxgalteriya hisobiga qabul qilish uchun obyektlar qiymatining chegarasini tekshiring.

2. Kapital qo'yilmalar va boshqa mulklar bo'yicha operatsiyalarni ruxsat berish tizimini baholash; ko'p tarmoqli banklarda hisob-kitoblar, hujjat aylanish tizimi va operatsiyalarni hisobga olish metodologiyasining mavjudligi.

3. Asosiy vositalarni qabul qilish to'g'risidagi birlamchi hujjatlar, texnik pasportlar (ularning noto'g'ri bo'linishi natijasida bankning moddiy boyliklarini asosiy vositalarga, ularni mulkchilik shakllariga, ishlab chiqarish faoliyatida ishtirok etish xususiyatiga ko'ra guruhlash) to'g'riligini tekshirish. ijara va amortizatsiya to'lovlarining noto'g'ri hisob-kitoblari).

4. Buxgalteriya hisobida asosiy vositalarni baholashning to'g'riligini tekshiring.

Asosiy vositalarni baholashning to'g'riligini tekshirishda ularning tarixiy qiymati bo'yicha buxgalteriya hisobida aks ettirilishi kerakligini hisobga olish kerak. To'lov evaziga sotib olingan (yangi va foydalanilgan) asosiy vositalarning dastlabki qiymati sotib olish, qurish va ishlab chiqarish uchun haqiqiy xarajatlar summasi sifatida tan

olinadi, qo‘shilgan qiymat solig’i va boshqa qaytariladigan soliqlar bundan mustasno.

Agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib nazarda tutilgan bo‘lmasa, bankning ustav kapitaliga qo‘shilgan badalga kiritilgan asosiy vositalarning boshlang’ich qiymati uning tashkilot ta’sischilari (ishtirokchilari) tomonidan kelishilgan pul qiymati sifatida e’tirof etiladi. Ta’kidlash joizki, obyektning kelishilgan qiymatining aksiyalarning nominal qiymatidan oshib ketishi bankning qo‘shimcha kapitalida aks ettiriladi.

Bank tomonidan sovg‘a shartnomasi bo‘yicha (bepul) olingan asosiy vositalarning dastlabki qiymati ularning buxgalteriya hisobiga qabul qilingan sanadagi joriy bozor qiymati sifatida e’tirof etiladi.

Sotib olingandan keyin qiymati xorijiy valyutada ko‘rsatilgan asosiy vositalarni baholash Markaziy bankning asosiy vositalarni qabul qilish sanasidagi valyuta kursi bo‘yicha xorijiy valyutadagi summalarni qayta hisoblash yo‘li bilan rublda amalga oshiriladi.

Agar asosiy vositalar kreditga sotib olinsa, u holda boshlang’ich qiymatga kredit bo‘yicha foizlar ham kiradi.

Asosiy vositalarni sotib olayotganda siz bankning buxgalteriya siyosati asosida soliqni hisobga olish tartibiga e’tibor berishingiz kerak, chunki soliq asosiy vositalarning qiymatida hisobga olinishi yoki daromadlarni hisoblashda chegirib tashlash uchun olinadigan xarajatlarga kiritilishi mumkin.

Ijaraga oluvchi tomonidan ijaraga olingan asosiy vositalarga qilingan kapital xarajatlar lizing oluvchi tomonidan alohida asosiy vositalar sifatida hisobga olinadi.

5. Asosiy vositalarning inventar hisobini to‘g’ri tashkil etish, ularning mavjudligi va saqlanishi ustidan nazoratni ta’minlashni baholash.

Asosiy vositalarni inventarizatsiya qilish obyekti – bu barcha jihozlar va aksessuarlarga ega bo‘lgan obyekt yoki muayyan mustaqil funksiyalarni bajarish uchun mo‘ljallangan alohida konstruktiv izolyatsiyalangan obyekt yoki bir butunlikni tashkil etuvchi va muayyan ishni bajarish uchun mo‘ljallangan alohida konstruktiv bo‘g’inli obyektlar majmuasi. Agar bitta obyekt turli xil foydali xizmat muddatiga ega bo‘lgan bir nechta qismlarga ega bo‘lsa, har bir bunday qism mustaqil inventar obyekti sifatida hisobga olinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Миловидов Д.А. Современное банковское дело. - М.: ИНФРА-М, 1995. - 335 с.

Минина Т.Н. Электронные банковские услуги // Банковские услуги. -2002 г. №7. - с. 31-35.

2. Молчанов И.В. Коммерческий банк в современной России. - М.: Финансы и статистика, 2002. - 259 с.

3. Яковлев Н.П. Кассовая работа в коммерческом банке. - М.: ЮНИТИ, 2003. -422 с. .Черкасов В.Е. Финансовый анализ в коммерческом банке. - М.: ИНФРА-М,2002. - 446 с.

4. Усоскин В.М. Современный коммерческий банк. Управление и операции. - М.:АНТИДОР, 2002. - 268 с.

5. Усатова Л.В., Сероштан М.С., Арская Е.В. Бухгалтерский учёт в коммерческих банках: Учебное пособие. - М.: Издательско-торговая корпорация "Дашков и К", 2005. - 380с.

6. Суйц В.П., Ахметбеков А.Н., Дубровина Т.А. Аудит: общий, банковский,страховой. - ИНФРА-М, 2001 г.

7. Саркисянц А. Новые технологии в расчетно-платежной системе коммерческого банка // Планета Интернет. - 2002. - № 5-6.

Xusen KAMOLOV,
O‘zbekiston Respublikasi bank-moliya akademiyasi

MUDDATI O‘TGAN DEBITOR VA KREDITOR QARZLAR AUDITI

Annotatsiya

Maqolada ishda debitorlik qarzlarining mavjudligi xo‘jalik faoliyatining obyektiv ehtiyoji ekanligi xususida so‘z yuritilib, hech bir korxona busiz ishlamasligi, ammo qarzlarni o‘z vaqtida to‘lash har doim ham kuzatilmaydi: to‘lanmaslik xavfi ko‘plab operatsiyalarga hamroh bo‘lishi qayd etiladi.

Tayanch so`zlar. Debitorlik qarz, bank, mijoz, shartnoma, moliya, tijorat, iqtisod.

При этом обсуждались методы анализа результатов применения Международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) в коммерческих банках и методы его совершенствования, а также разработка учетной политики на основе международных стандартов финансовой отчетности. (МСФО) в действующих коммерческих банках нашей Республики с учетом внесенных в него изменений и устранения принципиальных ошибок. уровня.

Ключевые слова. Коммерческий банк, финансовая отчетность, международные стандарты, банковская деятельность, Банковская система.

In this, the methods of analyzing the results of the application of the International Financial Reporting Standards (IFRS) in commercial banks and the methods of its improvement were discussed, as well as the development of the accounting policy based on the international standards of financial statements (IFRS) in the existing commercial banks in our Republic, taking into account the changes in it and eliminating fundamental errors.

Key words. Commercial bank, financial reporting, international standards, banking activity, Banking system

Debitorlik qarzlarining mavjudligi xo‘jalik faoliyatining obyektiv ehtiyojidir. Hech bir korxona busiz ishlamaydi. Ammo qarzlarni o‘z vaqtida to‘lash har doim ham kuzatilmaydi: to‘lanmaslik xavfi ko‘plab operatsiyalarga hamroh bo‘ladi. Shartnomalarni tuzishda tomonlar barcha shartlarga rioya qilishlari shart, ammo ba’zida "nimadir noto‘g‘ri ketgan" va joriy debitorlik qarzlari muddati o‘tib ketgan holatlar yuzaga keladi.

Muddati o‘tgan debitorlik qarzlari - tuzilgan shartnomalarga muvofiq majburiy to‘lov muddati tugaganidan keyin 30-kuni yoki to‘lov sanasi to‘lov uchun schyot-faktura berilgandan keyin belgilanmagan bo‘lsa, yuzaga keladigan debitorlik qarzlaridir.

"Muddati o‘tgan debitorlik qarzlari" ning bir ma’noli talqini faqat byudjet muassasalari uchun mavjud bo‘lganligi sababli, korxonalar mustaqil ravishda uni tan olish mezonlarini belgilashlari va ularni buxgalteriya siyosati tartibida birlashtirishlari mumkin.

Bunday mezon jo‘natilgan mahsulotlar (tovarlar, xizmatlar) uchun qarzni kunlarda to‘lamaslik muddati yoki bitta qarzdor tomonidan o‘z vaqtida to‘lanmagan schyot-fakturalar soni bo‘lishi mumkin.

Har qanday korxona faoliyatini amalga oshirish jarayonida qarzdorlar va kreditorlar bilan o‘zaro hisob-kitoblarni hisobga olish zarurati tug‘iladi, chunki kontragentlar bilan o‘zaro hisob-kitoblarni to‘g‘ri aks ettirish muhim ahamiyatga ega, chunki debitorlik va kreditorlik qarzlari bo‘yicha balans qoldiqlari summalari korxonaning to‘lov qobiliyatiga ta’sir qiladi. Har qanday korxona faoliyati moddiy boyliklarning uzluksiz harakatini

ifodalaganligi sababli, hisob-kitob operatsiyalari natijasida debitorlik va kreditorlik qarzlari shakllanadi. Biznesning pul oqimining ajralmas elementi sifatida debitorlik qarzlari buxgalteriya hisobining bir qancha boshqa sohalariga, jumladan kreditorlik qarzlari, moliyaviy hisobotlar, byudjetlashtirish va yig‘imlarga ta’sir qilishi mumkin.

Kreditorlik qarzlarini samarali qayta ishlash pul oqimiga, kredit reytingiga, kreditlar qiymatiga va tashkilotning investitsion jozibadorligiga ta’sir qiladi. Boshqa har qanday aktiv yoki majburiyat singari, kreditorlik qarzlari ham tashkilotning rentabelligiga katta ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bu korxonaning rentabelligini oshirishi yoki unga jiddiy zarar yetkazishi mumkin.

Kreditorlik qarzlarni to‘g‘ri qayta ishlashda kechiktirilgan kreditorlik qarzlarini hisobga olish jami majburiyatlarni kamaytirib ko‘rsatishi mumkin. Bu moliyaviy hisobotlarda sof daromadning oshirib ko‘rsatilishiga olib keladi. To‘g‘ri ishlab chiqilgan va joriy qilingan debitorlik va kreditorlik qarzlarini boshqarish tizimi tashkilotning rentabelligiga ijobiy ta’sir qiladi. Debitorlik va kreditorlik qarzlarining o‘zgarishlar dinamikasi, ularning tarkibi, tuzilishi va sifati, shuningdek, o‘sish yoki pasayish intensivligi joriy investitsiya kapitalining aylanmasiga katta ta’sir ko‘rsatadi.

Har qanday tashkilot o‘z faoliyati davomida ko‘plab kontragentlar bilan hisob-kitoblarni amalga oshiradi. Natijada, debitorlik va kreditorlik qarzlari shakllanadi. Bu tashkilot faoliyatining barcha jabhalariga ta’sir ko‘rsatadigan eng muhim moliyaviy ko‘rsatkichlardir. Shunga ko‘ra, debitorlik va kreditorlik qarzlari ko‘rsatkichlari tekshirilishi kerak.

Debitorlik va kreditorlik qarzlari nafaqat oldi-sotdi operatsiyalari, balki ayirboshlash natijasida ham shakllanadi.

Debitorlik qarzlari qachon o‘tib ketadi?

Bu quyidagicha sodir bo‘ladi:

kompaniya mahsulot/tovar (ko‘rsatilgan xizmatlar) jo‘natilgan va xaridor o‘z vaqtida to‘lamagan taqdirda;

kompaniya yetkazib beruvchiga oldindan to‘lovni amalga oshirgan va tovarlar/mahsulotlar yoki xizmatlarni yetkazib berish muddati buzilgan taqdirda.

Korxonada qarzni o‘z vaqtida to‘lamaslik eng xavfli hisoblanadi, chunki oldindan aytish deyarli mumkin emas. Uning paydo bo‘lishining sabablari boshqacha bo‘lishi mumkin:

Omillar

Oqibatlari

Obyektiv holatlar – to‘lov kunida qarzdordan vaqtinchalik mablag‘ yetishmasligi.

Mablag‘larni vaqtincha kechiktirish.

Qarzdorlarning to‘lov qobiliyatining pastligi.

Pul muomalasining sekinlashishi.

Fors-major holatlari.

Qarzni to‘lamaslik tahdidi.

Qarzdorlarning firibgarlik harakatlari.

Muddati o‘tgan debitorlik qarzlari haqidagi ma’lumotlar qayerda va qanday ishlatiladi?

Muddati o‘tgan debitorlik qarzlari paydo bo‘lishining oldini olish uchun korxona qarzdorni kuzatish va jo‘natishga cheklovlar o‘rnatish kabi vositalardan foydalanishi mumkin. Misol uchun, oxirgi yetkazib berish to‘lanmaguncha jo‘natilmaydi.

Bir qarashda, bularning barchasi menejerlarning ishi, chunki muddati o‘tgan debitorlik qarzlari buxgalteriya hisobi obyekti emas. Ammo bu kontragentlar bilan hisob-kitoblarni

monitoring qilish uchun ma’lumot manbai, shuningdek, shubhali qarzlar uchun zaxirani shakllantirishda qarzdorning to‘lov qobiliyatini tahlil qilish vositasidir.

Ma'lumki, shubhali qarzlar uchun zaxirani shakllantirishning ikkita usulidan foydalanishni tavsiya qiladi:

shubhali qarzning mutlaq miqdorini hisoblash;

koeffitsient usulini qo‘llash, ya’ni shubha koeffitsientini hisoblash.

Va agar ikkinchi variant uchun hisob-kitob ma’lum formulalar bo‘yicha amalga oshirilsa, birinchi variant uchun muddati o‘tgan debitorlik qarzlarini kuzatish juda zarur.

Muddati o‘tgan debitorlik qarzlarini hisobdan chiqarish shartlari

Da’vo muddati o‘tgan (muddati o‘tgan va undirish umidsiz) debitorlik qarzi, agar:

u aktiv uchun mezonlarga javob bermasa;

muddati o‘tgan qarzni to‘lash ehtimoli minimal yoki nolga teng, ya’ni kompaniyaning naqd pul yoki boshqa iqtisodiy foyda olishi dargumon bo`lsa, buxgalteriya hisobi va soliq hisobi standartlariga muvofiq, u hisobdan chiqarilishi kerak.

Shunday qilib, da’vo muddati o‘tgan debitorlik qarzlari balansda aks ettirilmaydi va ular xarajatlar yoki zaxiraga hisobdan chiqarilishi, shuningdek, u soliq hisobiga yozilishi kerak.

Umidsiz debitorlik qarzlarining ta’rifi juda qisqa va ikkita omilni o‘z ichiga oladi:

maqsad - da’vo muddati tugagan;

subyektiv – uning qaytarilmasligiga ishonch bor, ya’ni bu masala bo‘yicha menejerning hukmi sodir bo‘ladi.

Soliq kodeksi debitorlik qarzlarini undirib bo‘lmaydigan deb hisoblash mumkin bo‘lgan holatlarning yetarlicha to‘liq ro‘yxatini taqdim etadi.

Ikkala hujjatda ham umumiy va deyarli asosiy mezon da’vo muddati tugagan holdir.

Muddati o‘tgan qarz shubhali deb tan olinadi va buxgalteriya balansida aks ettirilmaydi, buxgalteriya hisobida, to‘lanmagan va ta’minlanmagan qarz majburiy rezervga qo‘yiladi.

Yaratilgan zaxira debitorlik qarzlarini kamaytiradi, bu esa balansda aks ettiriladi.

Foydalanilganadabiyatlar

1. Блей Е.И., Галицкая Ю.Н. Использование методов экономического анализа в аудите // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2020. – № 12-1 (70). – С. 159–161. – DOI 10.24411/2411-0450-2020-11038.

2. Касимова Д.Ф., Касимов Т.С. Финансовый анализ в аудите // Евразийский юридический журнал. – 2017. – № 12 (115). – С. 397–400.

3. Юнусова Д.А. Финансовый анализ в аудите результатов деятельности организации // Экономика и предпринимательство. – 2019. – № 12 (113). – С. 1000–1003.

4. Изварина Н.Ю., Колесникова Е.Н. Использование коэффициентного анализа в аналитических процедурах в ходе аудита // Экономическая безопасность, учет и право в Российской Федерации: реалии и перспективы: сборник трудов конференции (г. Ростов-на-Дону, 05 мая – 05 июня 2019 г.). – Ростов н/Д, 2019. – Т. 2. – С. 31–35.

5. Шаповал Е.В. Актуальные вопросы аналитических процедур финансового анализа показателей бухгалтерской отчетности // Вестник университета. – 2016. – № 2. – С. 141–143.

Pardaboy XOLMATOV,
Toshkent Gumanitar fanlar universiteti. “Pedagogika va tillar” kafedra dotsenti p.f.n.
Mohigul CHORIYEVA,
“Pedagogika va tillar” kafedra o‘qituvchisi

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARIDA O‘QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO‘NALTIRISHNI SAMARALI TASHKIL ETISH VA TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishni takomillashtirishga oid mulohazalar keltirilgan.

Tayanch so‘zlar. Kasb-hunar, o‘quvchi o‘z qiziqishi, qobiliyat, bilim, amalda tadbiq.

Вданной статье рассматривается вопрос совершенствания профессиональной ориентации учащихся общеобразовательрых школ.

Ключевые слова. Профессия, интересы и склонности, умение, знание.

This article discusses the issue of improving the proessional orientation of studens in secondary schools.

Key words. Profession, interests and inclinations, skill, knovvledge, practical application.

Hurmatli Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning “Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz”, deb nomlangan asarida fazandlarimiz uchun zamonaviy ish joylari yaratish, ularning hayotda munosib o‘rin egallashini ta’minlashga qaratilgan ishlarimizni yangi bosqichga ko‘tarishni davrning o‘zi taqozo etmoqda. “Biz yoshlarga doir davlat siyosatini hech og‘ishmasdan, qat’iyat bilan davom ettiramiz. Nafaqat davom ettiramiz, balki bu siyosatni eng ustuvor vazifamiz sifatida bugun zamon talab qilayotgan yuksak darajaga ko‘taramiz” deb takidladilar[1].

Maktablarda o‘quvchilarning o‘quv jarayonida kasb-hunar qiziqishlarini orttirish, ularning mustaqilligi va faolligini ta’minlash, tanqidiy tafakkurni shakllantirishga qaratilgan bilish jarayonini tarkib toptirish muhim ahamiyatga ega. Mustaqil kasb-hunar qiziqishini ijodiy tafakkurining rivojlanishi o‘quv jarayonida o‘quvchini kasblarga oid malumotlar izlanishga undaydi. Bunda shaxs fikrlash faoliyatining eng muhim jihatlari namoyon bo‘ladi. Bu jarayonda o‘quvchi o‘qituvchi bilan birgalikda faol izlanishda bo‘ladilar. Maktab o‘quvchilarining ijodiy-tanqidiy fikrlash darajasini o‘rganish uchun ularning muloqotga kirishish jarayonlarini kuzatish muhim ahamiyat kasb etadi. Kuzatish metodidan o‘quvchilarning fikrlash va muloqotga kirishish ko‘nikmalarini qiyoslashda keng foydalaniladi.

O‘quvchilarda ijodiy-tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik tizimni vujudga keltirishda quyidagilarga alohida e’tibor qaratish lozim:

– o‘quvchilarda ijodiy-tanqidiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik-psixologik sharoitlarini yaratish;

[1] Mirziyoyev Sh.M. "Erkin va farovon, demokratik O’zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz" mavzusidagi O’zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag’ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo’shma majlisidagi nutqi. - T.: "O’zbekiston", 2016.-56 b.

– o‘quvchilarning ijodiy-tanqidiy fikrlashiga qo‘yilgan talablarni aniqlash;

– o‘quvchilarda ijodiy-tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish jarayonining o‘ziga xos pedagogik texnologiya jihatlarini aniqlash.

Respublikamizda ta’lim tizimi rivojlanishining hozirgi bosqichi ta’lim mazmuni va metodikasiga, uning samaradorligini oshirishga sifat jihatdan yangi talablar qo‘ymoqda. Hozirgi adabiyotlarda “Kasb tanlashga yo‘llash” termini-yo‘naltirish, ajrata bilish, belgilash, hayotda to‘g‘ri yo‘lni tanlash degan ma’noni bildiradi. “Kasb tanlashga yo‘llash” tushunchasi umumiy o‘rta ta’lim maktablari amaliyotda o‘quvchi yoshlarni ongli ravishda kasb tanlashga, mehnat yo‘lini to‘g‘ri belgilashga qaratilgan muayyan pedagogika jarayonini ifoda etadi. Murakkab yuqori unumli ishlab chiqarish texnikasi raqamli texnologiyalar va ilg‘or texnologiya bilan qurollangan hozirgi zamon sanoati va qishloq xo‘jalik korxonalari uchun maxsus bilimlarga ega bo‘lgan yoshlar bilan birga amaliy mehnat turi bo‘yicha amaliy tayyorgarlikka ega bo‘lgan ishchilar zarurdir. Maktabdagi kasb tanlashga yo‘llash ishlari quyidagi maqsadlarini ko‘zda tutadi:

1.O‘quvchilarni boshlang‘ich sinflaridan boshlab xalq xo‘jaligining turli tarmoqlari bilan tanishtirib borish istiqbolli kasblar bilan tanishtirish. Bunda axborot ma’lumotlarining mazmuniga, ham uni tushuntirishda foydalaniladigan metodlarga qo‘yiladigan muayyan didaktik talablariga rioya qilish, o‘quvchilarning aqliy va jismoniy rivojlanishini hisobga olish muhimdir.

2. O‘quvchilarni xalq xo‘jaligining turli tarmoqlari bilan tanishtirish jarayonida ancha keng tarqalgan yangi kasblarning mazmuni va xususiyatini yoritib berishi. Kasb tanlashga yo‘llash ishining bu turi umumiy o‘rta ta’lim fanini o‘qitish metodikasi ham, sinfdan tashqari o‘tkaziladigan tadbirlariga ham amalga oshirilishi.

3. Kasb tanlashga yo‘llash ishlarini olib borishda o‘qituvchi o‘quvchilarni xalqaro dunyo talabi ehtiyoji uchun zarur bo‘lgan kasb va mutaxasisliklarga yo‘llash kerak bo‘ladi.

4. Har bir o‘quvchining bo‘lajak kasbini tanlashda ongli munosabatlarga ega bo‘lishi o‘zi mustaqil tanlash imkoniyati mavjuddir.

Insoniyat jamoalari rivojlangan sari asta-sekin mehnat qilishni o‘rganish amalga osha boshladi – oldin dehqonchilik va chorvachilikda, keyinchalik hunarmandchilik va savdo-sotiq sohalari paydo bo‘ldi. Moddiy va ma’naviy hayotni rivojlanishi bilan odamlarni faoliyat olib borishlarida qiyinchiliklar kelib chiqa boshladi. Shu tariqa kasb tushunchasi paydo bo‘ldi.

“Kasb” yoki “kasb qilmoq” kabi so‘z va tushunchalar arab tilidan kirib kelgan bo‘lib, (kasaba) fe’lining o‘zagi hisoblanadi. Arab tilidagi “Kasaba” so‘zi qo‘lga kiritmoq, ishlab topmoq, qozonmoq, biror ishni bajarmoq, qandaydir foyda-manfaatga erishmoq, yutuqqa ega bo‘lmoq kabi ma’nolarni anglatadi.

O‘zbek tilida kasb deb kishining rizq talabida muayyan ish, faoliyat turi bilan davomli tarzda shug‘ullanishga aytiladi.

Lug‘at kitoblarda “Kasb – (lot. professio — rasmiy ko‘rsatilgan mashg‘ulot, ixtisoslik) – maxsus nazariy bilimlar va amaliy ko‘nikmalar majmuiga ega tajribali shaxsning mehnat faoliyati turi hisoblanadi” deb keltiriladi.

Hozirda 70 mingdan ortiq kasb-hunar va mutaxassislik turlari mavjud. Kasb va mutaxassislik degan tushunchalarni bir-biridan farqini anglash zarur.

Kasb – bu ma’lum bir maxsus bilim, malakalarga ega bo‘lishni talab etuvchi va insonning yashash sharoitlarini ta’minlovchi faoliyat turidir.

Mutaxassislik – inson o‘zini jismoniy va ma’naviy kuchlaridan kelib chiqib o‘sha sohani bir muncha tor doirasida o‘zini namoyon etishi tushuniladi.

Kasb bir biriga yaqin bo‘lgan mutaxassislik guruhlarini o‘zida biriktiradi. Masalan, o‘qituvchilik kasbi o‘ziga tarix fani o‘qituvchisi, texnologiya fani o‘qituvchisi matematika fani o‘qituvchisi, texnologiya fani o‘qituvchisi, biologiya fani o‘qituvchisi kabi mutaxassisliklarni qamrab oladi.

Kasb tanlashda inson salomatligining o‘rni muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Kishining salomatligi ma`lum bir kasb talablariga muvofiq kelish yoki kelmasligini aniqlash – shifokorning vazifasidir. Shuning uchun ham ishga yoki o‘qishga kirayotgan har bir kishi, albatta, tibbiy ko`rikdan o‘tadi. Lekin ko‘pincha shunday bo`ladiki, kishi o‘zining nazarida kasb tanlab bo‘lganidan keyin bunday tibbiy ko‘rik amalga oshiriladi. Keyin afsuslanib yoki iztirob chekib yurmaslik uchun o‘z vaqtida shifokor bilan maslahatlashib olish muhim ahamiyatga egadir.

Kasb to‘g‘ri tanlash nafaqat kelajakdagi muvaffaqiyatlarni asosiy garovi, balki uni to‘liq o‘zlashtirish, kelgusidagi faoliyatga garmonik singib ketish, sohaga xos yangi izlanishlarni boshlash, oilaviy muvaffaqiyat demakdir.

Texnologiya fani mazmuniga asosan 1-7-sinflar o‘quv dasturiga kiritilgan barcha mavzular mazmuniga oid kasb-hunarlar haqidagi bilimlar o‘quvchilarga o‘rgatilsa, 8-9-sinflarda asosan quyi sinflarda o‘rganilgan kasblar tasnifi va bo‘lajak kasbni to‘g‘ri tanlash uchun kerakli tavsiyalarga oid kompetensiyalar o‘rgatiladi.

Davlat tomonidan ta’limning mazmuni va sifatiga nisbatan belgilanadigan talablar mavjud bo‘lib, ularni Davlat ta’lim standarti deb ataladi. Shunga ko‘ra, yo‘nalishlar va mutaxassisliklarning klassifikatori ham mavjud.

Klassifikator – oliy ma’lumotli kadrlar tayyorlash yo‘nalishlari va mutaxassisliklarining tizimlashtirilgan ro‘yxatidir. Unda quyidagi o‘nta bilim sohasi nazarda tutiladi. Shu bilimlar sohasini Texnologiya fani darslarida o‘rgatiladigan kasblarni hisobga olgan holda tahlil qilnadigan bo‘lsa, natija 70% bilim sohalarini (bilim sohalari turli ranglarda ajratib ko‘rsatilgan) qamrab olganligini ko‘rish mumkin (1-shakl).

1-shakl

Bilim sohalari bo‘yicha o‘quvchilarni kasb tanlashga o‘rgatish modeli

Kasb tanlash – har bir inson hayotidagi eng muhim tanlovlardan biridir.

Kasb tanlash uchun quyidagi mashqlarni bajarish tavsiya etiladi

1-mashq. Quyidagi so‘zlar ro‘yxatidan mutaxassisliklarni belgilaydiganlarni tanlang:

o‘qituvchi, duradgor, montajchi, sinovchi uchuvchi, hakam, jarroh, maktab direktori, adabiy tanqidchi, pianinachi, nazariy kimyogar, rassom, dizayner, to‘quvchi.

2-mashq. Quyidagi so‘zlar ro‘yxatidan kasbni belgilaydiganlarni tanlang:

veterinariya shifokori, o‘qituvchi, tosh kesuvchi, kitob sotuvchisi, buldozer, fermer xo‘jaligi direktori, muhandis, dizayner rassom, sartarosh, haydovchi, tikuvchi, oshpaz, rasm o‘qituvchisi.

3-mashq. Quyidagi barcha kasblarni va ixtisoslikni ularda aqliy yoki jismoniy mehnatning ustunligiga nisbatan taqsimlang:

konstruktor muhandis, mashinist, duradgor, bolalar bog‘chasi tarbiyachisi, hamshira, agronom, tikuvchi, poezd mashinisti, suvoqchi, hisobchi, kitob sotuvchisi, elektromontajchi, mashina operatori va boshqalar.

4-mashq. Xalq xo‘jaligi sohasi asosida quyidagi kasblarni, mutaxassisliklarni taqsimlang:

mikrosxemalar, agronom, stansiya vagonlari, inspektor, tosh kesuvchi, qandolatchi, bog‘bon, hamshira, tergovchi, traktor haydovchisi-keng yo‘nalishli mashinist, po‘lat ishlab chiqaruvchi, tikuvchi-motorist, kitob sotuvchisi, rassom, iqtisodchi va boshqalar

5-mashq. Quyidagi kasblar ro‘yxatidan ishlab chiqarish sohasiga kiradiganlarni tanlang:

sabzavot ishlab chiqaruvchisi, oshpaz, o‘qituvchi, duradgor, hamshira, chizmachi, qurilish muhandisi, trolleybus haydovchisi, trikotajchi, traktor haydovchisi, keng profilli sartarosh.

6-mashq. Ko‘rsatilgan ish kasblarining har biriga mos keladigan malaka darajasini aniqlang:

muhandis, moda uslubchisi, texnologik uskunalar sozlagichi, tikuvchi, taksi haydovchisi, duradgor, dasturiy ta’minot bilan ishlaydigan dastgohlar operatori, bolalar bog‘chasida yordamchi, o‘qituvchi, kotiba, avtomobil mexanigi, temir yo‘l vagonlarini tekshiruvchi, o‘t o‘chiruvchi.

7-mashq. Quyidagi mutaxassisliklarning har biri qaysi turdagi kasblarga tegishli ekanligini aniqlang:

bolalar bog‘chasi tarbiyachisi, veterinariya shifokori, farmatsevt, rassom, badiiy bezakchi, o‘t o‘chiruvchi, fotosuratchi, hamshira, tosh kesuvchi, kitob sotuvchisi, poezd mashinisti, radio asboblarini yig‘uvchi mexanik.

8-mashq. Quyidagi mutaxassisliklarning har biri qaysi kasb sinfiga tegishli ekanligini aniqlang:

pazandalik, avtomobil mexanigi, modelyer, taksi haydovchisi, sifat nazoratchisi, kompyuter uchun berilgan tayyorlash operatori, operator, chilangar-kollektor, radio uskunalari, tergovchi, agronom, yozuvchi, sartarosh.

9-mashq. Quyidagi vositalarni uning bo‘limlari bo‘yicha taqsimlang:

traktor, belkurak, telefon, razm, tarozi, kir yuvish mashinasi, kamera, rulet, mikrokalkulyator (elektron hisoblovchi ruler), yig‘ilish raisi, avtomobil, oyna, shprits, kompyuter.

10-mashq. Mehnat sharoitlarining o‘ziga xos xususiyatlariga asoslanadi:

o‘qituvchi, hisobchi, geolog, avtobus haydovchisi, chilangar-kollektor, dala qo‘riqchisi, sanoat mahsulotlari sotuvchisi, yuqori balandlikdagi montajchi, rassom, tergovchi, chorva mollarini yetishtirish va oziqlantirish bo‘yicha operator, chizmachi.

11-mashq.Quyidagi kasblarning har bir jufti uchun qanday farqlovchi xususiyatlar keng tarqalgan:

a) hamshira-trener;
b) ofitsiant-taksi haydovchisi;
C) matematika o‘qituvchisi - sport murabbiyi;
D) hisobchi-chilangar;
e) dala ekinlari-agronom;
e) muhandis-dizayner — bastakor.
12-mashq. Quyidagi kasblarning umumiy belgilari, mutaxassisligi-yangiliklar:
a) chorvachilik, bog‘bon;
b) muhandis-konstruktor, bastakor, nazariy kimyogar;
s) hamshira, trener, hisobchi;
d) trener, minora krani haydovchisi, buldozer, haydovchi;
e) sotuvchi, sut mashinasi, minora krani haydovchisi, chilangar;
f) sotuvchi, ofitsiant, kutubxonachi, hamshira, sport murabbiyi.2

Xulosa nuqtai nazardan aytganda kasb tanlashda xatoliklarga yo‘l qo‘ymaslik uchun o‘quvchining kasbiy imkoniyatlari darajasi yana ham keng va rang-barang bo‘lishini taqozo etadi. Bundan tashqari, umumiy o‘rta ta’lim maktablarini bitirib chiquvchilarga ijtimoiy ishlab chiqarish tashkilotlariga malakali ishchi kuchlariga bo‘lgan aniq ehtiyoj haqida ma’lumot berish zarur bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. - T.: “O‘zbekiston”, 2017. -102 b.

2.Xolmatov P.Q, va boshq.Darsdan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishni takomillashtirish metodikasi (metodik qo‘llanma) Poytaht. Inklyuziv. 2021 112 b.

3. Xolmatov P.Q, va boshq.O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishni takomillashtirish metodikasi (Oquv qo‘llanma) Poytaht.Inklyuziv. 2022 130 b.

4.Xolmatov P.Q. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishni takomillashtirish.Maktab va hayot.4. 2023.

5.Xolmatov P.Q. Monografiya. O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish asoslari. Chirchiq. Zebo-Prints.2024.148-bet.

6.www.tdpu.uz.

7.www.pedagog.uz.

[2] Xolmatov P.Q.. va boshq.Oquv qo'llanma.Kasb tanlash hususiatlari.Poytaht-inksklyuziv.-T.2022.

Azizbek IZZATULLAYEV,
Toshkent Gumanitar fanlar universiteti nodavlat oliy ta'lim muassasasi
Sitora ALIMJONOVA,
Toshkent gumanitar fanlar universiteti nodavlat oliy ta'lim muassasasi

YOSH DZYUDOCHILAR ORGANIZMIGA GORMONLARNING TA'SIRLARINI O'RGANISH AHAMIYATI (Pisixofizologik va biyoximik tajribalar)

Annotatsiya

Maqolada O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimida 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasining qabul qilinishi, prezidentimizning Oliy Majlisga yo'llayotgan murojaatlarida, muhim urg'u qaratilayotganini bilib olsa bo'ladi. 2020-2025-yillar uchun zamonaviy dzyudo maktablarini, yo'nalishlarini namunaviy loyihalari asosida yangi sport zallarini qurishning asosiy parametrlarini ishlab chiqish boshlandi. Biz yoshlar bu imkoniyatlardan unumli foydalanishimiz lozim. Shu jumladan yurtimizda dzyudo sportini yanada ommaviylashtirish, keng tadbiq etish va o'sib kelayotgan yosh avlodning bo'sh vaqtini samarali o'tkazishga e`tibor qaratish kerak. Yoshlarni sog'lom turmush tarzini shakllantirish, ommaviy sportga jalb qilishdek ulkan vazifani oldimizdagi dolzarb masala deb bilishimiz zarur.

Tayanch so'zlar. Sportchilar, dzyudochi, jismoniy tarbiya, metodlar, gormonlar, tajribalar, kurashchi.

Видно, что принятие Концепции развития Республики Узбекистон до 2030 года подчеркивается в посланиях нашего президента Олий Мажлисую На 2020-2025 годы начата разроботка основных параметров строительства новых спортивных залов на основе типовых проектов современных школ и направлений дзюдо. Мы молодые люди, должны эффективно использовать эти возможности. В том числе необходимо популяризировать в нашей стране вид спорта дзюдо, широко его применять, уделять внимание эффективному необходимо популяризировать в нашей стране вид спорта дзюдо, широко его применять, уделять внимание эффективному проведнию свободного времени подрастающего молодого поколения. Нам необходимо рассматривать огромную задачу па формированию здорового образа жизни и привлечению молодежи к массовому спорту как актуальную задачу.

Ключевые слова. Спортсмены, дзюдоист, физкультура, методы, гормоны, опыт, борец.

It can be seen that the adaption of the concept of development in the public education system of the Republic of Uzbekistan until 2030 is emphasized in the addresses of our president to the Oliy Majlis. For 2020-2025, the development of the main parameters for the construction of new sports halls on the basis of model projects of modern judo schools and directions has begun. We young people should use these opportunities effectively. Lncluding, it is necessary to popularize the sport of judo in our country, to apply it widely andto poy attention to the effecteve spending of free time of the growing young generation. We need to consider the huge task of forming a healthy lifestyle and attraction young people to mass sports as an urgent issue.

Key words. Athletes, judo player, physical culture, methods, hormones, experiments, wrestler.

O'zbekiston Respublikasining mustaqillik yillari va istiqbolining 31 yillik ravnaqi hamda rivojlanishi mobaynida jismoniy tarbiya va sportga katta e'tibor qaratilib kelinmoqda. Ijtimoiy yo'nalishda qabul qilingan barcha

dasturlardan tortib, oila va mahalla instituti haqida g‘amxo‘rlik, sportchilarimizning jamiyat hayotidagi nufuzini oshirishga ko‘maklashadigan chora-tadbirlargacha barchasining zamirida yagona maqsad, ya’ni yurtimizda barkamol avlodni voyaga yetkazish masalasini hal etish yo‘lidagi sa’y-harakatlar aks etgan.

O‘zbekiston Respublikasining 2015-yil 4-sentabrdagi “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi O‘RQ-394-son Qonuni, 2018-yil 5-martdagi “Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5368-sonli Farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2017-yil 7-fevraldagi “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risidagi PF-4947-sonli Farmoni, 2017-yil 9-martdagi “O‘zbekiston sportchilarini 2020-yil Tokio shahri (Yaponiya)da bo‘lib o‘tadigan XXXII yozgi Olimpiya va XVI Paraolimpiya o‘yinlariga tayyorlash to‘g‘risidagi PQ-2821-sonli Qarori, 2017-yil 3-iyundagi “Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3031-sonli Qarori, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “2015-2020-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasi aholisining sog‘lom ovqatlanishini ta’minlash kontseptsiyasini va chora - tadbirlar kompleksini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarori hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu dissertatsiya doirasida olib borilgan tadqiqot muayyan darajada xizmat qiladi.

Shu bilan birga, bugungi kunda aholining barcha qatlamlarini jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan qamrab olish, mamlakatimizning barcha hududlarida jismoniy tarbiya va ommaviy sportning inson va oila hayotidagi muhim ahamiyati, uning jismoniy va ma’naviy sog‘lomlik hamda yetuklikning asosiy shartlaridan biri ekanligini faol targ‘ib etish, yoshlarga o‘z qobiliyat va iste’dodlarini ro‘yobga chiqarishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, ular orasidan sport sohasida alohida iqtidor egalarini saralab olish va maqsadli tayyorlash tizimini takomillashtirish kabi masalalar tizimli o‘z yechimini kutmoqda. Qator sport muassasalarining moddiy-texnik bazasi zamon talablariga javob bermaydi, sport inshootlaridan samarali foydalanish darajasi pastligicha qolmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi. Ushbu qaror bilan O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish dasturi tasdiqlanib, unga muvofiq keng ko‘lamli, aniq maqsadli ishlar amalga oshirilishi ko‘zda tutilgan. Jumladan, dasturga muvofiq:

– jismoniy tarbiya va sport sohasini tashkil etish va boshqarish tizimini rivojlantirishga yo‘naltirilgan qonunchilikni yanada takomillashtirish;

– jismoniy tarbiya va sport sohasining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, zamonaviy sport komplekslarini qurish, ularni zamonaviy sport uskunalari va anjomlari bilan jihozlash, mazkur sohada xususiy sektorni rivojlantirish;

– jismoniy tarbiya va sport sohasida kadrlar tayyorlash, ularni qayta tayyorlash va malakasini oshirish muassasalarini ilmiy-uslubiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash, sport maktablarini yuqori malakali murabbiylar va tibbiyot xodimlari bilan ta’minlash;

– ta’lim muassasalari o‘quvchi va talabalari, aholining keng qatlamlari o‘rtasida sog‘lomlashtirish, jismoniy tarbiya, ommaviy sport ishlarini tashkil etish, kompleks sport musobaqalarini o‘tkazish, yoshlar orasidan iqtidorli sportchilarni saralab olish va ularni maqsadli tayyorlash kabi yo‘nalishlarda kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish nazarda tutilgan.

“Dastur doirasida 2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya

va ommaviy sportni yanada rivojlantirish maqsadida jami 995,2 mlrd so‘mdan ziyod mablag‘ sarflanishi ko‘zda tutilgan bo‘lib, shundan 706,2 mlrd so‘mdan ortiq qismi ushbu yillarda jami 167 ta sport inshootlari, jumladan, 90 ta sport majmuasi va 77 ta suzish havzasini qurish, rekonstruksiya qilish va kapital ta’mirlash hamda jihozlash va qayta jihozlashga yo‘naltiradi.

Qaror va dastur doirasida belgilangan chora-tadbirlarning amalga oshirilishi jismoniy tarbiya va ommaviy sportning jamiyatimiz hayotidagi rolini yanada kuchaytirish, aholining barcha qatlamlari orasida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, yoshlarga o‘z qobiliyat va iste’dodlarini ro‘yobga chiqarishlari uchun barcha shart-sharoitlarni yaratish orqali ularni ommaviy tarzda sportga, sog‘lom turmush tarziga oshno qilish, qolaversa, nufuzli xalqaro maydonlarda Vatanimiz bayrog‘ini baland ko‘tarib kelayotgan mashhur sportchilarimiz saflarini tobora kengaytirishga xizmat qilishi nazarda tutilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 2-oktabrdagi “kurash” milliy sport turini yanada rivojlantirish chora tadbirlari to‘g‘risidagi PQ-3306- sonli qarori, 2018-yil 5-martdagi jismoniy tarbiya va sport sohasidagi davlat boshqaruv tizimini tubdan takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risidagi PF-5368-sonli farmoni hamda shu sohaga tegishli bo‘lgan me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu desertatsiya tadqiqot manbai darajasida xizmat qiladi.

Ushbu qaror bilan O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish dasturi tasdiqlanib, unga muvofiq keng ko‘lamli, aniq maqsadli ishlar amalga oshirilishi ko‘zda tutilgan.

Jumladan, dasturga muvofiq: “jismoniy tarbiya va sport sohasini tashkil etish va boshqarish tizimini rivojlantirishga yo‘naltirilgan qonunchilikni yanada takomillashtirish;

jismoniy tarbiya va sport sohasining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, zamonaviy sport komplekslarini qurish, ularni zamonaviy sport uskunalari va anjomlari bilan jihozlash, mazkur sohada xususiy sektorni rivojlantirish;

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 18-fevraldagi “Turizm, madaniy meros va sport sohasida davlat boshqaruvi takomillashtirishga doir tashkiliy chora tadbirlar to‘g‘risidagi 75-sonli president farmoni.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 18-fevraldagi “Sportni rivojlantirish vazirligi faolyatini tashkil etish to‘g‘risidagi’ 136-sonli Prezident qarori.

Qaror va dastur doirasida belgilangan chora-tadbirlarning amalga oshirilishi jismoniy tarbiya va ommaviy sportning jamiyatimiz hayotidagi rolini yanada kuchaytirish, aholining barcha qatlamlari orasida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, yoshlarga o‘z qobiliyat va iste’dodlarini ro‘yobga chiqarishlari uchun barcha shart-sharoitlarni yaratish orqali ularni ommaviy tarzda sportga, sog‘lom turmush tarziga oshno qilish, qolaversa, nufuzli xalqaro maydonlarda Vatanimiz bayrog‘ini baland ko‘tarib kelayotgan mashhur sportchilarimiz saflarini tobora kengaytirishga xizmat qilishi nazarda tutilgan.

Dzyudo sporti haqida so‘z yuritilganda, ular organizmida sodir bo‘ladigan gormonal elementlar o‘zgarishlar haqida alohida to‘xtalish lozim. Ushbu sport turi bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarda jadal taraqqiy topib, ommalashib borayotgan sport turlari hisoblanadi. Mazkur sport turi bilan shug‘illanish natijasida bolalarda mustahkam sog‘liq, harakatlarining tezkorligi hamda ko‘rkam qaddi–qomat shakllanadi. Mashqlanish mashg‘ulotlarining og‘irligi natijasida sodir bo‘ladigan tananing zo‘riqish holatini va mashg‘ulotlar oralig‘idagi dam olish davrining yetarliligini aniqlash uchun

asosan biogen elementlarining miqdori sportchi faoliyati uchun muhim hisoblanadi.

Yosh dzyudochilar organizmiga gormonlarning ijobiy hamda salbiy ta'sirlarini o'rganish. Dzyudochilarning musobaqalarda yuqori natijalarni egallashiga zamin yaratadigan va ularnini ish qobilyatini oshirish uchun zarur bo'lgan pisixofizologik va biyoximik tajribalar va ma'lumotlardan foydalanish.

Gormonlarni sportchi jismoniy tayyorgarlik darajasiga ta'sirini o'rganish.

Yosh sportchilarning moddalar almashinuvida gormonlarning ahamiyatini aniqlash;

Dzyudochilarni jismoniy tayyorgarlik jarayonida gormonlar ta'sirida ish qobiliyatini oshirishini va bu gormonlarning konsentiratsiya (miqdorini)aniqlash va qo'llash.

Yosh dzyudochilarning ovqatlanish statusida garmonlarning gigienik talablariga rioya qilish.

Garmonlarning sportchilar organizmiga ta'sirini aniqlash.

Dzyudochilarning jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish uchun gormonal o'zgarishini o'rganish hisobiga ish qobiliyatini oshirish va jismoniy yo'llanmalarni optimalashtirish maqsadli foydalanishga imkon beradigan tavsiyalar ishlab chiqish. So'ngra faraz qilaylik, 16-20 yoshli dzyudochilarning organizmiga gormonlarning ijobiy hamda salbiy ta'sirlarini o'rganib chiqish natijasida ularning sport faoliyatini yaxshilash.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, 16-20 yoshli dzyudochilarning jismoniy rivojlanish xususiyatlari, gormonal ko'rsatkichlari va harakat tayyorgarligi ustidan o'tkazilgan katta hajmdagi statistik va dinamik kuzatuvlarga asoslangan birinchi magistirlik ishi hisoblanadi. Ushbu magistrlik ishida bolalarni gormonal holatidan kelib chiqib, mashg'ulot va musobaqa oldi tayyorgarlik tuzilishi va mazmuni tavsiya etiladi.

Sportchi organizmida gormonlar juda muhim ahamiyatga ega. Sababi gormonlarning organizmga tarqalishiga qarab ish faoliyatidagi samaradorligi oshib boradi. Bu holat ayniqsa sportchi faolyatida yuqori natijalarga erishish uchun juda muhim hisoblanadi. Shu tufayli bu soha hali ham murakkablik va dolzarblik darajasini saqlab kelmoqda. Bu sohada juda ko'p olimlar ilmiy izlanishlar olib borishgan. Endokrinologiya darsliklarida, ko'plab olimlar gormonlar va ularning ahamiyati haqida chuqur ma'lumotlar bergan. Masalan William J. Kovacsning "Endocrinology and Hormone Action" kitobi.

Gregory A.Brentning " Hormones and Their Receptors in Endocrine Regulation" nomli kitobi, Britaniya endokrinologiya jamiyati tomonidan nashr etilgan "Endocrine Disruption and Human Health" maqolalar to'plami, Bruce White tomonidan yozilgan "The Endocrine Sestem" nomli kitoblarda gormonlar va ularning o'zaro aloqalari, shakllanishi va o'zaro ta'sir ko'rsatish samaradorligiga oid ma'lumotlar jamlangan.

Gormonlar hujayraning gnetik apparatini stimullash, fermentlarini faollashtirish va fermentativ reaksiyalar tezligini o'zgartirish yo'li bilan moddalar almashinuviga ta'sir ko'rsatadi. Ular oqsilning tuzilishini belgilab beradigan informatsion ribonuklein kislotasining hosil bo'lishini kuchaytirib, oqsillar biosinteziga ta'sir etadi. O'sish va jinsiy gormonlar organizmning o'sishini, balog'atga yetishini boshqaradi. Zarur paytda organizm imkoniyatlari gormonlar ishtirokida safarbar qilinadi. Masalan xaf –xatar tahdid qilganda va shu munosabat bilan muskullarga zo'r kelganda adrenalin kuproq chiqib qondagi gulikozani ko'paytiradi. Yurak va miyaga qon borishini kuchaytiradi. Organizmga zararli ta'sir ortganda AKTG kuproq chiqadi. Nerv gumoral va gormonal omillar ta'sir etib organizm barqaroqligini ta'minlaydi. Shunday qilib, gormonlarning roli va funksiyalari haqida ko'proq tushunchalar faqat 20-asr boshidan boshlab rivojlanishni boshlagan. Gormonlarning tavsifi va gormonlar to'plamlarining bir qismi Endkrinologiya markazida bo'lishi mumkin bo'lguncha , endokrinologiya kabi ilm-fan

yo‘nalishlari ham kasb-hunarli ma’lumotlaring uzoq muddatli saqlanishini tashkil etdi.

Gormonlar kimyoviy tarkibiga ko‘ra 4 guruhga bo‘linadi.

1) pepted gormonlar; ushbu gormonlar amenokislotalar, polepeptedlar yoki olegopeptedlar zanjirlaridan iborat. Ushbu turdagi gormonlarning aksariyati maqsadli hujayralarning plazma menbranasiga kira olmaydi. Shuning uchun bu gormonlar sinfining retseptorlari hujayra yuzasida joylashgan. Pepted gormonlari orasida biz quyidagilarni topamiz. Insulin, o‘sish gormonlari yoki vazopressin.

2) aminakislata hosilalari; ushbu gormonlar triptofan yoki tirozin kabi turli xil aminakislotalardan chiqadi. Masalan adrenalin va boshqalar.

3) lipid gormonlar; ushbu turdagi gormonlar eikosanoidlar yoki steroidlardir. Agar ular plazma membranalarini kesib o‘tishga muvaffaq bo‘ladi.

4) protein gormonlar: ular aminokislota va piptedlar zanjiridan tashkil topgan gormonlar.

Ichki sekretsiya bezlarining turlari.

Gormonlar tanadagi ichki sekretsiya bezlarida ishlab chiqariladi. Ko‘p jihatdan bizning asab tizimimiz tanadagi sodir bo‘lgan jarayonlarni muvofiqlashtirish va ma’lum bir muvozanatni saqlashni ta’minlash uchun tananing boshqa qismlari hamkorligiga muhtoj. Ushbu muvofiqlashtirish darajasiga erishish uchun bizning miyyamiz turli funksiyalarni bajarishga ma’sul bo‘lgan har xil turdagi gormonlar chiqarishni tartibga soladi. Bundan tashqari ushbu toifadagi moddalar ularni ajratadigan bez turiga va joylashishiga qarab o‘zgaradi.

Asosiy ichki sekretsiya bezlari: gipofiz bezi indokrin tizimining eng muhim bezi hisoblanadi, chunki u boshqa ichki sekretsiya bezlarining faoliyatini tartibga solib turuvchi gormonlar ishlab chiqaradi. Bunga hissiyotlar va mavsumiy o‘zgarishlar ta’sir qilishi mumkin.

Qalqonsimon bez: ushbu ichki sekretsiya bezi tiroksinni va triodotironini ishlab chiqaradi, bu gormonlar organizmni iste’mol qilingan oziq-ovqat mahsulotlaridan hosil bo‘ladigan energiyaning ajralishini va yonib energiya hosil bo‘lishini nazorat qiladigan bir qancha gormonlar hosil qiladi va bu gormonlar tana uchun uning hayot faoliyati uchun muhim bo‘lgan jarayonlarni amalga oshirish uchun xizmat qiladi.

Tiroksin – yana bir muhim gormon hisoblangan tiroksin qaddi qomat go‘zalligi va aql idrokning shakllanishiga javobgar hisoblanadi. Qalqonsimon bezdan ishlab chiqariluvchi ushbu gormon organizmda moddalar almashinuvi harakat koordinatsiyasi va tana tuzilishini boshqarishda ishtirok etadi. Uning ortiqchasi mushaklar vaznining kamayishiga olib kelsa, yetishmovchiligi tana vaznining ortishiga ya’ni semirishga sabab bo‘ladi. Hamda aqliy zaiflikka sabab bo‘lishi mumkin.

Endokrinologiya, immunologiya, fiziologiya, zootoksikologiya, epigenetika va boshqa ilm-fan yo‘nalishlari ham kasbiy bilimlarni ifoda qilishda gormonlar roli haqida ko‘p ehtiyojli ma’lumotlar to‘playdilar.

Gormonlarga oid kashfiyotlar nafaqat tibbiyot sohasida, balki sport sohasida ham juda katta imkoniyatlar eshigining ochilishiga xizmat qiladi. Dzyudo sport turi o‘zining shiddatliligi va aniqligi jihatida ommoviy sport turlaridan biriga aylanib ulgurgan. Boks sport turinngi kelib chiqish davri jamiyat rivojlanishining ilk davrlaridan paydo bo‘lgan bo‘lib, turli xil xalqlar orasida turlicha tarqalgan.

Yosh bilan bog‘liq dzyudochi o‘g‘il bolalar va qiz bolalar tana uzunligi va og‘irligi (%) jadal o‘sish davrlari:

o‘g‘il bolalar	qiz bolalar
Yoshi-o‘sishi %	
Tana uzunligi	
6 dan 7 yoshgacha – 4.6% 7 dan 8 yoshgacha – 4.1% 14 dan 15 yoshgacha – 4.4%	7 dan 8 yoshgacha – 5.0% 10 dan 11 yoshgacha – 4.1% 11 dan 12 yoshgacha – 2.9
Tana og‘irligi	
6 dan 7 yoshgacha – 8.9% 11 dan 12 yoshgacha – 10.8% 14 dan 15 yoshgacha – 15.4% 15 dan 16 yoshgacha – 12.0%	5 dan 6 yoshgacha – 13.3% 7 dan 8 yoshgacha – 11.4% 10 dan 11 yoshgacha – 10.5% 14 dan 15 yoshgacha – 9.6%

Sport mashg‘ulotlariga jalb etilgan 6 yoshli bolalarning tana uzunligi (bo‘yi), 117-120 sm chegarasida tebranadi, vazni esa 18-21. Shuni aytish joizki, tanlangan kontenget minus (manfiy) belgi bilan ketmoqda. Bir qator mualliflari tanlashda tana uzunligi 115-118 sm, vazni 16-18 kg 6 yoshli bolalarni mo‘ljallashini tavsiya etadilar. Kichik maktab yoshidagi bolalarda yurak qon-tomir tizimlarining rivojlanishi nisbatan bir maromda o‘tadi. 7 yoshga kelib bolalar yuragining chiziqli o‘lchamlari ikki barobar oshadi. Yurak hajmi qon-tomirlarining summar prosvetiga nisbatan bir muncha past tempda oshadi. Ammo yurakning tana vazniga nisbatdan og‘irligi, kattalar uchun tavsifli kattalikga yaqinlashadi.

Bu yoshdagi bolalar uchun kattalarga nisbatdan katta nafas chastotasi tavsifligidir (tinch holatda 1 daqiqada 20-22 marta); 9 yoshgacha O‘TX muntazam o‘sib borishiga qaramay (qiz bolalarda – 1100 dan 1450 sm gacha, o‘g‘il bolalarda – 1200 dan 1700sm gacha) kattalar ko‘rsatkichidan ikki barobar orqada qoladi.

Gormonlar bu biologik tizim deb hisoblanadi, faol moddalar va ularga xos retseptorlar hatto hujayra uchun ham xarakterlidir. Biroq ”gormon” va ”BAS” tushunchalari bir xil emas. Gormon BAS deb ataladi, u uzoqdagi hujayralar guruhidan ajralib chiqadi va ularga ta’sir qiladi. Gormonga o‘xshash moddalar deb ham ataladigan faol moddalarga kalonlar misol bo‘la oladi.

Turli xil gormonlar moddalar biologik to‘qimalarga turli xil ta’sir ko‘rsatadi. Ular quyidagi guruhlarga bo‘lingan.

Metabalik regulyatorlar (glyukagon, triiodotironin, tetraiodotironin, kortizol, insulin);

Boshqa endokrin bezlarining funktsiyalarini regulyatorlari (gipotalamusning ajralish omillari, gipofiz bezlarining tropik gormonlari.)

Kalsiy va fosfor almashinuvining regulyatorlari (paratiroid va kalsitriol);

Suv – tuz balansining regulyatorlari (jinsiy gormonlar);

Stress gormonlari (norepinefrin, adrenalin, koetizol);

O‘sish chegaralari va tezligi, hujayra bo‘linishi (somatotropin, insulin, tetraiodotironin) regulyatorlari;

Markaziy asab funksiyalarining regulyatorlari (kortizol, adrenokortikotropik gormon, testosteron

Dzyudochilar jismoniy mashqlar ta’sirida butun tana tizimiga, shu jumladan endokrin tizimga ta’sir qiladi. Intensiv mashqlar ta’sirida gormonlar miqdorining oshishi va faollashiga olib keladi. Jismoniy mashqlar paytida faolligi gormon miqdorining o‘zgarishini aniqlash asosida mashqlar paytida shikastlangan mushak oqsillarini qayta sintez qilish va tiklash jarayoni bo‘yicha ma’lumotlarni olish mumkin. Kuch bilan bog‘liq jismoniy mashqlari ta’sirida kortizol gormoni faollashi hisobiga to‘qimalarning parchalanishi ortadi. Bundan tashqari, u ruhiy holatga va qondagi shakar miqdorini pastaytirishga ta’sir ko‘rsatadi. Mushak to‘qimalarining regenerativ jarayonlari va anabolizmi ko‘p jihatdan qon plazmasidagi o‘sish gormoni, insulin va testosteron darajasiga bog‘liq. Jismoniy faollik mashqlar ta’siridan faqat to‘g‘ridan-to‘g‘ri, balki qon plazmasida ko‘plab gormonlar kontsentratsiyasini sezilarli darajada oshiradi. Mashqning boshidan boshlab (masalan, maksimal quvvatga yaqin), dastlabki 4-10 daqiqada turli gormonlar va metabolik mahsulotlarning konsentratsiyasi o‘z-o‘zidan o‘zgaradi. Gormonal tizimlarning o‘zgarishi yuklama hajmiga (katta yoki o‘rtacha quvvat) qarab juda farq qiladi.

Endokrin tizim metabolizmning barcha turlarini nazorat qiladi va vaziyatga qarab, tananing zaxira kuchlarini faollashtirishi mumkin. Shuningdek, u og‘ir jismoniy mashqlardan keyin tiklanishni nazorat qiladi. O‘rtacha quvvat yuki va uzoq jismoniy mashqlar bilan o‘sish gormoni va kortizol darajasi oshadi, insulin darajasi pasayadi va triiodotironin darajasi oshadi. Muayyan sportchining endokrin tizimini tekshirish uning imkoniyatlarini va eng yaxshi ko‘rsatkichlar bilan jismoniy faoliyatga dosh berishga tayyorligini aniqlash imkonini beradi. Kortizol miqdorining ko‘payishi sportchining jismoniy faolligi va yuklamalar hajmiga bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Вайнер Э.Н. “Валеология: учибнек для вузов”, М.Флинта: Наука: 2001г.

2. Дубровский В.И. Валеология. Здоровкий образь жизни. – М.: Риторика, 2002.

3. Дубровский В.И. Спортивная медицина. – М.:Владое, 2002.

4. В.А.Заборовой.Энергообеспечение и питание в спорте: учебно-методическое пособие: под ред.. - М.: Физическая культура, 2011.

5. Sodiqov B.A., Qo`chqorova A.S., Qurbonov Sh. “Bolalar va o‘smirlar fiziologiyasi va gigiyenasi” Toshkent.2006 y.

6. Saidov T.M., Normurorov A.S. “Gigiyena va sport gigiyenasi” O’quv-uslubiy qo’llanma. Toshkent 2014 y.

7. Шайхова Г.Л.Овқатланиш гигиенаси.Тошкент “Янги аср авлоди” 2011 й.

8. Шайхова Г.Л.Болалар ва ўсмирлар гигиенаси.Тошкент “Тафаккур бустони” Тошкент 2011 й.

9. Tilovov M.R., Turdiyev S.O., Bozorov A.M. Ovqatlanish gigiyenasi. Toshkent-2007.

10. Карпищенко, А.И. Медицинские лабораторные технологии / Справочник под ред. А.И. Карпищенко.- Спб: Интермедика, 2002.

Umid XALMONOV,
O'zbekiston Respublikasi Ta'limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi bosh mutaxassisi

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI RAHBARLARINING BOSHQARUV TIZIMIDA ZAMONAVIY YONDASHUV MEXANIZMLARI

Maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbarlarining boshqaruv tizimida zamonaviy yondashuv mexanizmlarini rivojlantirish bo'yicha ishlab chiqilgan metodika mazmuni bayon etilgan.

Tayanch so'zlar. Intellektual, boshqaruv ko'nikmalari, ijtimoiy-pedagogik, pedagogik boshqaruv, kompetent, elektron hujjat.

В стате изложено содержание разработанной методики формирования механизмов современного подхода в системе управления руководителями дошколных образовательных организатсий.

Ключевые слова. Интеллектуалный, управленческие навыки, сотсиально-педагогический, педагогический менеджмент, компетентный, электронный документ.

The article describes the content of the methodology developed for the development of modern approach mechanisms in the management system of heads of preschool educational organizations.

Key words. Intellectual, management skills, socio-pedagogical, pedagogical management, competency, electronic document.

Yangi O'zbekiston taraqqiyotining asosi bo'lgan islohotlarni amalga oshiruvchi rahbar kadrlar boshqaruv kompetensiyalarini yuksaltirish raqobatbardosh ustunliklarning asosi hisoblanadi. Rahbar kadrlarda boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirishda ikki muhim vazifa, ya'ni strategik jihatdan inson kapitalini rivojlantirish, taktik jihatdan bozor iqtisodiyoti talablariga mos bilim va malakalarni shakllantirishga e'tibor qaratish lozim.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbarlari o'z faoliyatida zamonaviy boshqaruv usullaridan foydalanishga katta e'tibor qaratmoqda. Ta'lim tizimining ushbu bosqichi bolalarning intellektual, ijtimoiy va jismoniy rivojlanishi uchun mustahkam asos bo'lib, rahbarlarning boshqaruv ko'nikmalari bu jarayonning samaradorligini belgilaydi.

Pedagogik nazariyada ijtimoiy-pedagogik tizimning asosiy maqsadi – shaxsni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan pedagogik jarayonni shakllantirishdan iborat. Ijtimoiy-pedagogik tizimlarning funksional xususiyatlariga maqsadlarning mavjudligi, o'zaro ta'sirchanligi, ochiqlik, o'z-o'zini tashkil etish va rivojlantirish kiradi. Yuqorida sanab o'tilgan xususiyatlar esa maktabgacha ta'lim tashkiloti uchun ham dolzarb ekanligini qayd etib o'tish kerak. Shunga asoslanib, maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarishda yetakchi yondashuvlar murakkab ta'limni tizim sifatida ko'rishga, uni o'zaro bog'liq elementlar to'plami sifatida talqin qilishga va ajralmas obyektning asosiy xususiyatlarini aniqlashga imkon beradi.

Pedagogik boshqaruv ijtimoiy boshqaruvning muhim qismi hisoblanib, o'z

maqsadi, predmeti, manbalari va tarkiblariga egadir.

Ayrim tadqiqotlarda maktabgacha ta’lim tashkiloti direktorining boshqaruv kompetensiyasi – bu maktabgacha ta’lim tashkilotlarida direktorning boshqaruv funksiyalarini professional ravishda bajarishga tayyorligi va qobiliyatini belgilab beruvchi, bilimlarni, qadriyatlarni, kommunikativ va tashkiliy-uslubiy faoliyat tarkibiy qismlarining yig‘indisidagi ajralmas shaxsiy-kasbiy tavsif bo‘lib, bu boshqaruv vazifalarini samarali olib borishni ta’minlashligi ko‘rsatib o‘tilgan.

Boshqarish ma’lum bir obyektga tashkiliy, rejali, tizimli ta’sir ko‘rsatish demakdir. Ta’lim muassasasining pedagogik faoliyatini boshqarish deb esa pedagogik jarayonini rejalashtirish, tashkil etish, rag‘batlantirish, natijalami nazorat va tahlil qilishga aytiladi. Ta’lim tashkilotlarini boshqarish tushunchasi ta’lim tashkilotlarining menejmenti nazariyasi bilan boyitildi. Menejment nazariyasi xodimlarga nisbatan ishonch, ularning unumli mehnat qilishlari uchun sharoit yaratish hamda o‘zaro hurmat bilan tavsiflanadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotining kompetentli rahbari kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarini yuqorida darajada amalda qo‘llashi, muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatiga ega hamda boshqaruvning zamonaviy usullarini o‘zlashtirganganligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarini pedagogik boshqaruvni uchta asosiy turini ajratish mumkin:

- ta’lim-tarbiyaning konseptual rejadagi masalalari (ta’lim-tarbiyani uzoq muddatli rejalashtirish, istiqboli bilan bog‘liq strategik vazifalar);

- ta’lim tarbiya jarayonini texnik va texnologik ta’minoti bilan bog‘liq masalalar (yangi ta’lim texnikasi va texnologiyalarni yaratish hamda amliyotga keng joriy qilish);

- pedagogik faoliyatni ta’minlash bilan bog‘liq masalalar (kadrlar masalasi, pedagogik jamoalardagi ijtimoiy-pedagogik muhitni hisobga olish va boshqalar).

Zamonaviy boshqaruv tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish muhim ahamiyatga ega. Jumladan, elektron hujjat almashinuvi, masofaviy monitoring tizimlari va onlayn platformalar orqali tarbiyalanuvchilar va ota-onalar haqidagi ma’lumotlarni boshqarish, xodimlarning faoliyatini kuzatish, baholash, ta’lim dasturlarini yanada interaktiv qilish imkoniyati yaratiladi.

Rahbarlar zamonaviy boshqaruvda uzoq va qisqa muddatli strategik rejalashtirishni amalga oshirish orqali tashkilot faoliyatini rivojlantirishi zarur bo‘lgan quyidagi jarayonlarni inobatga olish maqsadga muvofiq:

– ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan maqsadlar belgilash;
– resurslarni samarali taqsimlash;
– o‘qituvchilar va tarbiyachilar malakasini oshirish dasturlarini ishlab chiqish.

Ta’lim tashkilotlarini boshqarish sohasidagi bir qator nazariy ishlarda, pedagogik boshqaruv global aloqa tamoyillariga asoslangan, jamiyat maqsadlari erishishiga olib keladigan shakllar va texnologiyalar, maxsus tashkiliy xususiyatlar to‘plami bilan tavsiflangan boshqaruv faoliyat turi sifatida belgilanadi.

Muvaffaqiyatli rahbar zamonaviy boshqaruv usullarida liderlik ko‘nikmalariga ega bo‘lishi zarur. Bunda jamoani birlashtirishi va maqsad sari yetaklashini talab etadi. Samarali liderlik uchun jamoa bilan samarali muloqot o‘rnatish, xodimlar o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish, innovatsion fikrlarni rag‘batlantirish alohida e’tiborga olinadi.

Zamonaviy boshqaruv tizimida bolalarga qaratilgan yondashuv muhim ustuvorlik kasb etadi. Har bir bolaning individualligini inobatga olish va ularga qulay o‘quv muhiti yaratish maqsadida yangi pedagogik metodlardan foydalanish, rivojlanish

imkoniyatlarini kengaytirish, psixologik xizmatlarni takomillashtirishga muhim ahamiyat kasb etishi zarur.

Rahbarlarning faoliyatida tahlil va monitoring jarayonlarini yo‘lga qo‘yish zamonaviy boshqaruv tizimining ajralmas qismidir. Bu orqali tashkilot faoliyatining kuchli va zaif tomonlarini aniqlashi, ta’lim sifatini doimiy ravishda baholab borilishi, o‘zgarishlar kiritish uchun kerakli qarorlarni qabul qilish imkoniyati yaratiladi.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti rahbarlari zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini qo‘llash orqali tashkilotning samaradorligini oshirishi, bolalar uchun sifatli ta’lim muhitini yaratishi va ota-onalarning ishonchini qozonishi mumkin. Zamonaviy boshqaruv mexanizmlarining qo‘llanilishi nafaqat ta’lim sifatini oshirish, balki jamiyatda kelajak avlodni yetuk shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Maktabgacha ta’lim tashkiloti rahbariga boshqaruv usullarini qo‘llash uchun ham ta’lim muassasasini boshqarish fanining asosiy nazariy tamoyillari va pedagogik boshqaruv g‘oyalari, pedagogik jamoaning har bir a’zosini bilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Djurayev R.H, Turg‘unov S.T. Ta’lim menejmenti “Voris-nashriyot”. T:. – 2006-yil.

2. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. – T.: “Sano-standart” nashriyoti, 2017-yil.

3. Xamdamova M.T. Malaka oshirish jarayonida maktabgacha ta’lim tashkiloti direktorining boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish mexanizmini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (phd) dissertatsiya avtoreferati. 2020-yil.

4. Atamuratov M.U. “Rahbar va boshqaruv kadrlari institutsional tizimining yangilanish mexanizmlari” // Buxoro davlat universiteti “Ilmiy axboroti”, 2020-yil №2 son.

5. Esanova S. “Ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarni qo‘llash”, T:. 2021.

Shuxrat NAMAZOV,
Qori Niyoziy nomidagi tarbiya pedagogikasi Milliy instituti, tayanch doktorant

TA'LIM OLUVCHILARNING HUQUQIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA OTA-ONALARNING O'RNI

Annotatsiya

Maqolada bugungi kunda ta'lim oluvchilar, xususan, maktab o'quvchilarida sog'lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirish, ularning huquqiy madaniyatini rivojlantirishda ota-onalarning muhim roli, farzand tarbiyasida ularning mahalla hamda ta'lim muassasalari bilan hamkorligi zarurati, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalash uchun zarur sharoit va imkoniyatlarni yaratish lozimligi haqida fikrlar ilgari surilgan. Shuningdek, ta'lim oluvchilarning huquqiy madaniyatini rivojlantirish ta'lim tizimiga va jamiyat hayotiga ta'siri atroflicha tahlil etilgan.

Tayanch so'zlar. Sog'lom turmush tarzi, huquqiy madaniyat, ota-onalar mas'uliyati, fuqarolik jamiyati, xorijiy tajriba, qonunchilik.

В этой статье выдвигаются мнения о важной роли родителей в формировании культуры здорового образа жизни у учащихся, в частности, школьников, в развитии их правовой культуры, необходимости их сотрудничества с махаллями и образовательными учреждениями в воспитании детей, необходимости создания необходимых условий и возможностей для воспитания молодежи с активной гражданской позицией. Также подробно проанализировано влияние развития правовой культуры обучающихся на систему образования и жизнь общества.

Ключевые слова. Здоровый образ жизни, правовая культура, ответственность родителей, гражданское общество, зарубежный опыт, законодательство.

This article puts forward ideas about the important role of parents in shaping a culture of a healthy lifestyle among students today, especially schoolchildren, in developing their legal culture, the need for their cooperation with mahalla and educational institutions in raising children, and the need to create the necessary conditions and opportunities for educating young people with an active civic stance. The influence of the development of legal culture among students on the education system and the life of society.

Key words. Healthy lifestyle, legal culture, parental responsibility, civil society, foreign experience, legislation.

Globallashib borayotgan dunyoda ta'lim oluvchilarda, xususan, maktab o'quvchilarida sog'lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirish, ularning huquqiy madaniyatini rivojlantirish hamda yoshlarni milliy an'analarimizga hurmat ruhida tarbiyalash juda dolzarb bo'lib bormoqda. Chunki so'nggi o'n yillikda zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalarida, jumladan, internet, ijtimoiy tarmoqlar, onlayn o'yinlar yaratish borasida jahonda erishilgan bir qancha yutuqlar jamiyat hayotini yengillashtirishi bilan bir qatorda yosh oilalarda bolalarning ham tarbiyasiga, ham jismonan rivojlanishlariga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatmoqda. Xususan, yosh ota-onalar bola rivojlangan sari harakatli o'yinlardan ko'ra ko'proq telefon, planshet va shunga o'xshash gadjetlarga bog'lanib qolayotgani va buning natijasida bolalarning sog'lig'iga jiddiy xavf solayotganligi muammosiga duch kelishmoqda. Shuningdek, ta'lim muassasalarida yoshlarning dars jarayonlarida telefonlardan ruxsatsiz foydalanishlari dars samarodorligini pasaytirib, o'qituvchi va boshqa o'quvchilarga xalaqit qilmoqda. Bundan tashqari, hozirgi kunda ba'zi ota-onalar, ayniqsa, yuqori sinflarda tahsil olayotgan

farzandlarining tarbiyasi bilan ko‘proq shug‘ullanish o‘rniga bu jarayonlarda ta’lim muassasalari xodimlarini ayblamoqda. Natijada, ijtimoiy tarmoqlarda ayrim maktab o‘qituvchilari hamda o‘quvchilarining o‘zaro tortishuvlari ko‘plab muhokamalarga sabab bo‘lmoqda. Shunga o‘xshash hodisalarning oldini olish uchun, birinchi navbatda, mavjud qonunchilikda farzand tarbiyasida ota-onalar javobgarligini kuchaytirish, bolalarda sog‘lom turmush tarzini to‘g‘ri shakllantirish, qolaversa, ta’lim oluvchilarning huquqiy madaniyatni rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratish darkor. Bu nafaqat o‘sib kelayotgan yosh avlodni sog‘lom va aqliy jihatdan yetuk qilib tarbiyalaydi, balki jamiyatning ertangi kunini kafolatlab, kelajakda vatan taraqqiyoti uchun har tomonlama raqobatbardosh kadrlar yetkazib berish ehtimolini oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2022-yil 29-dekabrda ta’lim sifatida oshirishga bag‘ishlangan uchrashuvda so‘zlagan nutqida “Biz ota-onalar bilan yetarlicha ishlay olmayapmiz. Toki ularning maktabga, ustozga munosabati o‘zgarsin. Biz ham mahalla bilan hamkorlikda ana shunday ishlashimiz zarur. Farzand ta’limi ota-onaga kerak bo‘lmasa, biz qanday yordam berishimiz mumkin? Ota-onaga daromad kerakdir, lekin farzand ta’limi, tarbiyasi birinchi navbatda bo‘lishi shart” deb alohida ta’kidlagani ham bejiz emas.

Ma’lumki, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 77-moddasida “Ota-onalar va ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar o‘z farzandlarini voyaga yetguniga qadar boqishi, ularning tarbiyasi, ta’lim olishi, sog‘lom, to‘laqonli va har tomonlama kamol topishi xususida g‘amxo‘rlik qilishga majburdirlar” deb belgilab qo‘yilgan. Milliy qonunchiligimiz bu bilan ota-onalarga o‘z farzandlari tarbiyasida, birinchi navbatda, o‘zlari mas’ul ekanliklarini belgilab beradi. Konstitutsiyamizning keyingi moddalarida davlat yoshlarning intellektual, ijodiy, jismoniy va axloqiy jihatdan shakllanishi hamda rivojlanishi uchun, ularning ta’lim olishga, sog‘lig‘ini saqlashga, uy-joyga, ishga joylashishga, bandlik va dam olishga bo‘lgan huquqlarini amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratishi ham ta’kidlab o‘tilgan. Demak, ota-onalar farzand tarbiyasida davlat va jamiyat bilan o‘zaro hamkorlikda ishlashi, ularning kamol topishida astoydil harakat qilishlari zarur.

Bugungi kunda internet olami shu qadar kerak-keraksiz ma’lumotlar bilan to‘laki, yuqorida ta’kidlanganidek, zamonaviy AKT vositalari, onlayn platformalar orqali bolalar, maktab o‘quvchilari, hatto katta yoshli insonlar ham turli xil noto‘g‘ri ma’lumotlarga aldanib qolmoqda, buning ortidan turli huquqbuzarliklar sodir etilmoqda. Ayniqsa, turli xil multfilmlar, onlayn o‘yinlar orqali ayrim tashkilotlar o‘zlarining g‘arazli g‘oyalarini butun dunyoga tarqatmoqda. Natijada farzand tarbiyasida ota-onalarning e’tiborsizligi izidan jiddiy muammolar yuzaga kelmoqda.

Tarixga nazar soladigan bo‘lsak, ajdodlarimiz farzand tarbiyasiga juda katta e’tibor berishgani hech kimga sir emas. Masalan, “Avesto”da, “Alpomish”, “Qirqqiz” kabi xalq dostonlarida, “Amir Temur tuzuklari”, “Boburnoma” kabi nodir durdonalarda, shuningdek, Alisher Navoiyning “Xamsa”sida farzand tarbiyasi yoki komil inson tushunchalari haqida batafsil to‘xtalib o‘tilgan.

Bu xususda buyuk ma’rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniy “Tarbiyaga doir” asarida “Tarbiyani tug‘ilgan kundan boshlamoq, vujudimizni quvvatlantirmoq, axloqimizni kuchlantirmoq, zehnimizni rivojlantirmoq lozim” deb uqtirganlari ham bejiz emas. Bu asarda u, shuningdek, tarbiya, ta’lim va yoshlar tarbiyasining ahamiyatini yoritib, insonni har tomonlama mukammal rivojlantirish zarurligini ta’kidlaydi.

Farzand tarbiyasida naqadar e’tiborli bo‘lish zarurligi haqida o‘tgan asrning buyuk matematigi, pedagogi, akademik Qori Niyoziy o‘z asaridan birida “Hayot shuni ko‘rsatadiki, bola tarbiyasining dastlabki davrida yo‘l qo‘yilgan xatoni keyincha tuzatish mushkuldir, chunki u yosh organizmning qon-qoniga, suyak-suyagiga singib, hatto, “xronik kasal” holatiga aylanishi mumkin” deb alohida ta’kidlab o‘tgan. Abdurauf Fitrat

esa “Rahbari najot” asarida shunday yozgan edi: “Suv qaysi rangdagi idishda bo‘lsa, o‘sha rangda tovlangani kabi bolalar ham shunday muhitda bo‘lsalar, o‘sha muhitning har qanday odat va axloqini qabul qiladilar”.

Maktabgacha yoshdagi bo‘lgan bolalarning huquqiy madaniyatini rivojlantirishda ota-onalarning o‘rni juda muhimdir. Shu kunga qadar ota-onalar farzandlariga u yoki bu masalada “yaxshi” va “yomon” degan tushunchalar bilan dunyoqarshini shakllantirishadi. Bolaga biror bir odatni singdirishda xalq maqollaridan, pand-nasihatlardan, o‘gitlardan foydalanishadi. Misol uchun, ekologik tarbiyada suvni asrash haqida “Suvga narsa tashlama, unga tuflama, bu yomon odat” deb o‘rgatishadi. Lekin suvni bila turib isrof qilish, unga chiqindi uloqtirish huquqbuzarlikka olib kelishi mumkinligi haqidagi masalaning boshqa tomoni haqida hayotda kamdan-kam gapiriladi. Natijada, bolalar “hech kim bilmasa, ko‘rmasa bo‘ldi” qabilida ish tutib, tabiatga zarar keltirishda davom etishadi. Bu kabi salbiy illatlarning oldini olish uchun ota-onalar farzandlariga huquqiy tushunchalar, qonunlar va ularning ahamiyati haqida tushuntirishi kerak. Bu bolalarga o‘z huquqlarini bilish va ulardan foydalanish imkonini beribgina qolmay, huquqiy profilaktika vazifasini ham bajaradi. Xalqimizda “Qush uyasida ko‘rganini qiladi” degan hikmatli so‘z bor. Oila ichidagi muhit sog‘lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar o‘zaro hurmat, adolat va muvozanatni saqlab, farzandlariga milliy qadriyatlar haqida o‘rgatishlari, farzand tarbiyasida, birinchi navbatda, o‘zlari yaxshi namuna bo‘lishlari zarur. Shuningdek, milliy an’analimizga hurmatni davom ettirgan holda yuqorida ta’kidlanganidek, “yaxshi yoki yomon” tushunchalarni “qonuniy yoki noqonuniy” tomonlarini ham o‘rgatishlari foydadan holi emas. Natijada ta’lim oluvchilar nafaqat o‘z huquqlarini bilishadi, balki kelajakda jamiyatda faol va mas’uliyatli fuqarolar bo‘lib yetishadilar.

Xulosa qilib aytganda, farzandlarni milliy an’analar ruhida tarbiyalashda, ularning huquqiy madaniyatini rivojlantirishda, ularda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda ota-onalarning o‘rni ta’lim muassasalaridan ko‘ra samaraliroqdir. Buning uchun esa ota-onalar o‘z farzandlariga o‘zlari namuna bo‘lishlari, mahalla, ta’lim muassasalari bilan hamkorlikda ishlab, darsdan bo‘sh vaqtlarini mazmunli o‘tkazishlari uchun yetarli sharoit yaratib berishlari zarur. Bu orqali ota-onalar farzandlarida kuchli madaniy o‘ziga xoslik uchun zamin yaratadilar hamda kelajakda nafaqat o‘zlari, balki davlat va jamiyat uchun kerakli faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lgan yoshlarni tarbiyalashda o‘z hissalarini qo‘shadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi - 2023-yil. Toshkent.
2. Prezidenti Shavkat Mirziyoyev, ta’lim sifatida oshirishga bag‘ishlangan uchrashuvda so‘zlagan nutqi,- 29.12.2022. Toshkent.
3. Abdulla Avloniy “Tarbiyaga doir” asari.
4. Abdurauf Fitrat “Rahbari najot” asari.
5. https://ziyonet.uz.
6. https://lex.uz/.
7. https://hikmatlar.uz/author/269.
8. https://gov.uz.
9. https://parliament.gov.uz/.

Shaxzod MAVLONOV,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti, o‘qituvchi

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA TABIIY-IQTISODIY RESURSLARDAN SAMARALI FOYDALANISH BO‘YICHA TA’LIM-TARBIYA TIZIMINI SAMARALI TASHKIL ETISHNING IJTIMOIY-PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Annotatsiya

Maqola boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ekologik va iqtisodiy tarbiya berish, tabiiy va iqtisodiy manbaalardan oqilona foydalanishni o‘rgatish, yashil iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy tarbiya berishning pedagogik shart-sharoitlari haqida fikrlar bayon etilgan.

Tayanch so‘zlar. Yashil iqtisodiyot, ekologik va iqtisodiy tarbiya, pedagogik shart-sharoit, iqtisodiy zarar.

В данной статье описаны педагогические условия эколого-экономического образования учащихся начальной школы, обучения их разумному использованию природных и экономических ресурсов, а также обеспечения экономического образования учащихся в условиях зеленой экономики.

Ключевые слова. Зеленая экономика, эколого-экономическое образование, педагогические условия, экономический ущерб.

This article describes the pedagogical conditions of providing environmental and economic education to elementary school students, teaching them to use natural and economic resources wisely, and providing economic education to students in the context of a green economy.

Key words. Green economy, ecological and economic education, pedagogical conditions, economic damage.

Yashil iqtisodiyot muhitini mamlakatda rivojlantirishning eng ustuvor vazifalaridan biri bu atrof-muhit muhofazasi bo‘yicha ekologik va iqtisodiy g‘oyani ya’ni kishilik jamiyatining tabiatni muhofaza qilish faoliyatini iqtisodiy rivojlanish o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikning maqsadlarga mosligini topish hisoblanadi. Tabiatni muhofaza qilish xarajatlari va iqtisodiy zarar kabi ekologik xarajatlar nisbatlarini mikroiqtisodiy va makroiqtisodiy jihatdan ko‘rsatkichlar asosida tahlil etish natijasida ular o‘rtasidagi asosiy farqning mavjudligi ayon bo‘ladi. Bu jarayonda atrof-muhit ifloslanishining iqtisodiy yashilligi deb nomlanib, u tabiatdan foydalanish tadbirlarini amalga oshirishning iqtisodiy xarajatlarining muayyan zararning mos kelishini ko‘rsatadi. Tabiatdan foydalanish tadbirlarini amalga oshirishning iqtisodiy mohiyati anglab yetishda tabiatni muhofaza qilish xarajatlarini ijtimoiy zaruriy miqdorining baholash muhit sifatini saqlash uchun ketgan xarajatlarga nisbatan munosabatlarni belgilashda ko‘rinadi.

Belgilangan tadbirlar davomida tabiatga yetkazilgan zararlar miqdori ham 2023-yilning 11-dekabrdan boshlab O‘zbekiston Qizil kitobiga kiritilgan hayvonlarni yo‘q qilganlik uchun undiriladigan jarimalar miqdori 10 baravarga oshirilganligi ham tabiatdan foydalanish tadbirlarini amalga oshirishning iqtisodiy mohiyatidan biri hisoblanadi. Xususan, bitta qor qoplonini yo‘q qilganlik uchun O‘zbekiston fuqarosidan BHMning 3000 baravari (1 mlrd 20

mln so‘m), xorijiy fuqarolar va yuridik shaxslardan esa 400 ming AQSh dollari undiriladi. Bundan tashqari, o‘simliklarni o‘sishdan to‘xtash darajasida shikastlantirish yoki yo‘q qilish bilan ularga yetkazilgan zarar uchun undiriladigan jarima miqdori ham 5 baravar oshirildi. Qizil kitobga kiritilgan o‘simliklarga zarar yetkazilganlik uchun undiriladigan pul miqdori toifasiga ko‘ra bitta o‘simlik uchun quyidagicha hisoblanadi yo‘qolib ketayotgan BHMning 10 baravari (3,4 mln so‘m); kamyob BHMning 4 baravari (1 mln 360 ming so‘m); kamayib borayotgan BHMning 2,5 baravari (850 ming so‘m) . O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasini transformatsiya qilish va vakolatli davlat organi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2023-yil 31-maydagi PF-81 son Farmoni hamda “Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2023-yil 31-maydagi PQ-171-son qarori ijrosini ta’minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasi qarori mazmun mohiyatidan kelib chiqqan holda quyidagi jadvallar orqali tanishib chiqamiz.

Toifasiga ko‘ra bitta o‘simlik uchun Undiriladigan zarar miqdori, belgilangan bazaviy hisoblash miqdoriga nisbatan koeffitsiyentlarda (bitta o‘simlik uchun)

Toifasiga ko‘ra bitta o‘simlik uchun	**Undiriladigan zarar miqdori, belgilangan bazaviy hisoblash miqdoriga nisbatan koeffitsiyentlarda (bitta o‘simlik uchun)**
1. yo‘qolib ketayotgan	10
2. kamyob	4
3. kamayayotgan	2,5

Ўзбекистон Республикасининг Қизил китобига киритилганлар		
Қоплон, тарғил сиртлон (Дўлта), илвирс (қор қоплони)	3 000	400 000
Бурама шохли эчки (морхўр)	2 000	300 000
Ўрта Осиё қундузи, Туркистон силовсини, қоракўлоқ, асалхўр, Бухоро буғуси (хонгул)	1 500	250 000
Қизилқум архари (Северцов қўйи), Тянь-Шань тоғ қўйи, Устюрт қўйи, Бухоро тоғ қўйи, Тянь-Шань қўнғир айиғи	1 000	200 000
Сайғоқ, жайрон, мензбир суғури	500	50 000
Манул (ёввойи мушук), саҳро мушуги, қарсоқ, сариқ сассиққузан, олакўзан	200	20 000
халқаро Қизил китобга ёки Ўзбекистон Республикасининг Қизил китобига киритилган сут эмизувчиларнинг бошқа турлари	100	10 000

Қизил бўри	20	2000
Тоғ эчкиси, тўнғиз	15	1500
Елик (буғу)	10	1200
Тоғ сувсари, қоракўзан (норка), қизил суғур, оқсувсар, олакўзан, тулки, корсак, чиябўри, нутрия, ёввойи мушуклар, сариқ сассиққузан, ондатра, латча	5	800
Бўри	-	200
Бўрсиқ, жайра	2	400
Қуён	1	200
Типратикан, кўршапалак, ўрмон сояси	0,5	100
Ўрмон, қишлоқ ва овчилик хўжалиги зараркунандаларига, хавфли инфекцияларни тарқатувчиларга кирмайдиган бошқа сут эмизувчилар	0,3	50
Сайғоқ, кийик, жайрон, буғу, эчки, қўчқор шохлари	бир жуфт шох ва жуфт бўлмаган ҳар бир алохида шох мазкур ҳайвоннинг биттасига мувофиқ келади	
Мўйна буюмлар	мазкур буюмдаги терилар сони бўйича	
Айиқ ёғи (100 г учун)	1	250
Бўрсиқ, суғур, жайра ёғи (100 г учун)	0,25	200
Айиқ сафроси (хомашё ҳолида 1 г учун)	1	200

Маллабош лочин (шахин), итолғи, лочин (сапсан)	1 500	150 000
Тўхта тувалоқ (дудак), йўрға тувалоқ	1 000	100 000
Вишилдоқ ва қийқирдоқ оққушлар, соқақушлар, қумой, қора лайлак, сувқийғир (скопа), кичик бургут, қиронқора, чўл бургути, болтаютар, бургут, қирғий бургут, илонхўр бургут, узун думли ва оқ думли сувбургутлари, катта олачипор бургут, оқбош ўрдак, қошиқбурун, кичик оққўтон, сариқ қўтон, қизилтомоқ ғоз, қизилғоз (фламинго), оқ пешанали кичик ғоз, бизғалдоқ, оқ турна	500	50 000
Оқ лайлак, оққўз (ола қанотли ўрдак), мармар чуррак, қоравой, Зарафшон қирғовули, оқбовур, қорабузов, қора кабутар, оддий ғуррак, тасқара, чўл бўктаргиси, чўл миққийси, қорабош балиқчи, чўл жиқтоғи, тарғоқ кичик узунбурун (ингичка тумшуқли балиқчи), Осиё моки лойхўраги, оқбовур	100	30 000
Қушларнинг тухумлари (бир дона тухум учун)	Мазкур турдаги қушларни ноқонуний овлангани учун етказилган зарарнинг 40 фоизи	
халқаро Қизил китобга киритилган ёки Ўзбекистон Республикасининг Қизил китобига киритилган қушларнинг бошқа турлари	100	20 000

Yuqoridagi jadvallar bo‘yicha statistik ma’lumotlarimizda ko‘rinib turibdiki, tabiatga yetkazilgan zararlar miqdorlarini jadvallar orqali bilib olishimiz mumkin bo‘ladi.

Iqtisodiy rivojlanish tarafdorlari tabiatni muhofaza qilish tadbirlari xarajatlarini belgilangan me’yorlarni joriy etish asosida iqtisodiy natijalar bilan cheklaydi. Chunki bunday natijadorlikka erishishda tabiatni muhofaza qilish iqtisodiyotning real rivojlanishi imkoniyatlariga mos ravishda uncha katta bo‘lmagan xarajatlarni nazariy jihatdan asoslanishida va uning mohiyati esa uncha mukammal bo‘lmagan, juda uzoq davrlarda samara beradigan ekologik me’yorlarning ishlab chiqilishida ko‘rinadi va iqtisodiy baholanadi.

Ekologik noqulaylik natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy zararga yetarlicha e’tibor berilmaydi. Aynan shu yondashuv doirasida ifloslantirish natijasida keladigan iqtisodiy zararni hisoblash usuli, tabiiy zaxiralardan foydalanganlik va atrof-muhitga yetkazilgan zarar uchun to‘lovlarni hisoblash usullari va tabiatni muhofaza qilish faoliyati mezonlari ishlab chiqilgan.

Tabiatdan foydalanish tadbirlarini amalga oshirishning iqtisodiy mohiyatidan yana biri tabiatga yetayotgon zarar qanchaga tushayotganligini aniqlashdadir.

– Iqlim o‘zgarishi natijasida yuzaga kelgan suv toshqini, yong‘in va qurg‘oqchilik asr oxiriga borib yiliga qanchaga tushushi ochiqlandi.

– O‘tgan yili AQShning g‘arbiy qismida rekord darajadagi issiqlik to‘lqini va qurg‘oqchilik Kaliforniya va Oregon shtatlarini qamrab olgan va har 2 shtat ham tarixidagi eng yirik yong‘inlarga sabab bo‘lgan.

–AQSH uchun $2 trillionga tushadi. Tabiatni muhofaza etish bo‘yicha mablag‘larning kam ajratilishi iqtisodiy rivojlanishning ekologik muammolarini yetarlicha bartaraf etmaydi va bu esa albatta o‘zining salbiy oqibatlarini ko‘rsatishi tabiiy. Rivojlangan mamlakatlarning ko‘p yillik tajribalari shuni ko‘rsatmoqdaki, tabiatni muhofaza etish va yashil iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha sarflanadigan xarajatlarning yetarligi atrof-muhitning ekologik jihatdan barqarorligini, biosferadagi jarayonlarning ijobiy kechishini va ustuvor iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashini ham tabiatdan foydalanish tadbirlarini amalga oshirishning iqtisodiy mohiyatini ko‘rsatmoqda.

Tabiatni muhofaza qilish xarajatlari tabiatni muhofaza qilish tavsifidagi tadbirlar: atmosferani, suvni ifloslanishdan saqlash, yerlarni chiqindilardan tozalash va rekultivatsiya qilish, o‘rmon xo‘jaliklarini yuritish va boshqalarga ketadigan sarflardan iboratdir. Bunday jarayonlarni baholashda Qizil kitobga kiritilgan jonivorni ovlash narxi qanchaga tushishini birgalikda ko‘rib chiqamiz.

O‘zbekistonda Qizil kitobga kiritilgan hayvonlarni ovlash, ayniqsa, xorijlik ovchilar tomonidan ovlash oxirgi vaqtlarda sezilarli ko‘paygan. O‘zFAning 2022-yil 5-dekabrdagi xulosasida 8 bosh (4 ta ovlashga, 4 ta ko‘paytirishga) burama shoxli echki (morxo‘r) va 4 bosh Buxoro tog‘ qo‘yi (Urial)ga kvota ajratilgan.

Chet ellik jismoniy va yuridik shaxslar mahalliy ovchilardan ko‘proq to‘laydi. Masalan, rus ovchilari otgan morxo‘r uchun $25 ming, Buxoro tog‘ qo‘yi uchun esa $10 ming miqdorda to‘lashi ko‘rsatilgan. Agar yovvoyi hayvon turlari vaqti-vaqti bilan ov qilinmasa, tabiiy yashash arealiga sig‘may, aholi yashash punktlariga kelib, insonlar hayotiga va sog‘lig‘iga xavf soladi. Shuningdek, boshqa hayvonlar arealining qisqarishiga olib keladi. Tabiatni muhofaza qilish tadbirlari xarajatlarining iqtisodiy samaradorligi ularni amalga oshirishga ketgan xarajatlar bilan erishilgan iqtisodiy natija o‘rtasidagi nisbatga bog‘liq bo‘ladi. Agar korxonalarning ham iqtisodiy, ham ekologik manfaatlarini e’tiborga oladigan bo‘lsak, dastlabki samara mahsulot hajmining ekologik me’yorlarga amal qilgan holda ortishi tushuniladi. Shuningdek, pirovard samara esa aholi turmush darajasi va ishlab chiqarish samaradorligining ortishida ko‘rinadi.

Bu boradagi eng qulay variant atrof-muhit sifatining eng ustuvor vazifalaridan biri tabiatdan foydalanish tadbirlarini amalga oshirishning iqtisodiy mohiyati namoyon bo‘ladi. O‘quvchilariga ekologik va iqtisodiy tarbiya berish jarayonini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlarini o‘ragatishda unchalik katta bo‘lmagan ekologik buzilishlar sharoitidagi tabiatni muhofaza qilish xarajatlarining ortishi, ulardan keladigan iqtisodiy zararning kamayishiga esa tabiatdan foydalanish tadbirlari o‘z asosiy vazifalarini belgilashi haqida dastlabki ma’lumotlarga ega bo‘ladilar. Amaliyotda o‘quvchilariga ekologik va iqtisodiy tarbiya berish jarayonini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari tadbirlarining miqyoslarini belgilashda mamlakat iqtisodiy salohiyatining darajasi, davlatning tabiatni muhofaza qilishni moliyalashtirish borasidagi imkoniyatlari, atrof-muhit ifloslanishining darajasi, yashil iqtisodiyot darajasi va bozor omillari o‘z ta’sirini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 04.10.2019-yildagi PQ-4477-son 2019-2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “Yashil iqtisodiyot”ga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi.

2. Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 19-maydagi 297-son qarori. O‘zbekiston Respublikasi mineral-xomashyo bazasini rivojlantirish va qayta tiklash davlat dasturlarini shakllantirish tartibi to‘g‘risida.

3. A.Vahobov, S.Xajibakirov, Sh.Xo‘jayorov “Yashil iqtisodiyot” Darslik. Toshkent .Unversitet.

4. https://lex.uz/docs

5. https://lex.uz/docs/-6688894

6. https://kun.uz/uz.

Shahnoza XO‘JAMBERDIYEVA,
Namangan davlat universiteti professori

UZLUKSIZ TA’LIMDA KOGNITIV FAOLIYAT TUSHUNCHASI, UNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MOHIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada kognitiv faoliyat tushunchasi, uning mohiyati, kognitiv faoliyatni rivojlantirish muammosi, kognitiv faoliyat shaxsning ijtimoiy ahamiyatli fazilati ekanligi, maktabgacha yoshdagi bolalarning turli faoliyat turlarida shakllanishi va kognitiv yondashuv asosida maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarini maktabga tayyorlash haqida so‘z boradi.

Tayanch so‘zlar. Kognitiv faoliyat, kognitiv jarayonlar, kognitiv qobiliyat, kognitiv faollik, kognitiv rivojlanish, fikrlash, til va o‘rganish.

В данной статье говорится о понятии познавательной деятельности, ее сущности, проблеме развития познавательной деятельности, о том, что познавательная активность является социально значимым качеством человека, формировании дошкольников к различным видам деятельности, подготовке подготовки детей дошкольных образовательных организаций к школе на основе когнитивного подхода.

Ключевые слова. Познавательная деятельность, познавательные процессы, познавательные способности, познавательная деятельность, Познавательное развитие, мышление, речь и обучение.

This article talks about the concept of cognitive activity, its essence, the problem of developing cognitive activity, the fact that cognitive activity is a socially important quality of a person, the formation of preschool children in various types of activities, and the preparation of children of preschool educational organizations for school based on the cognitive approach.

Key words. Cognitive activity, cognitive processes, cognitive ability, cognitive activity, Cognitive development, thinking, language and learning.

Tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, hozirgi kunda kognitiv (bilish) faoliyatni rivojlantirish muammosini hal qilishning ikki yo‘li mavjud: keng va intensiv. Ularning ikkalasi ham bitta yakuniy maqsadga ega: bilimli, axloqli, ijtimoiy faol, qobiliyatli shaxsni tarbiyalash. Biroq, maqsadga erishishning yondashuvlari turlicha. Keng yo‘l, birinchi navbatda, bolalarga yetkazilgan bilim hajmini oshirish orqali amalga oshiriladi. Intensiv yo‘l subyektiv, shaxsiy manfaatdorlik pozitsiyasini shakllantirishga asoslanadi va bu ta’lim dasturlari tarkibidagi o‘zgarishlarni va o‘rgatish uslublarini intensivlashtirishni (rivojlanish, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim) nazarda tutadi.

Kognitiv faoliyatni rivojlantirish muammosining yana bir dolzarbligi shundaki, insonning tashqi dunyo bilan o‘zaro aloqasi faqat uning faoliyati va faolligi tufayli amalga oshadi, bu esa o‘z navbatida mustaqillik va tashabbusni shakllantirishga yordam beradi. Kognitiv faoliyat bolaning faolligini, uning bilimga bo‘lgan ishtiyoqini, noma’lumdan ma’lumni aniqlashga bo‘lgan harakatini ta’minlaydi. Ilmiy adabiyotlarda “bilish faoliyati” tushunchasi turli talqinlarda ifoda etiladi. Kognitivlik bolaning o‘zi mustaqil biron bir faoliyatga intilishini, insoniyat tomonidan ijtimoiy tajriba orqali to‘plangan faoliyat usullarini o‘zlashtirishini o‘z ichiga oladi.

Kognitiv faoliyat shaxsning ijtimoiy ahamiyatli fazilati bo‘lib, maktabgacha yoshdagi bolalarning turli faoliyat turlarida shakllanadi. Shaxs faoliyat jarayonida shakllanadi va rivojlanadi, shaxsning faoliyatga bo‘lgan munosabatiga qarab, faoliyat turli darajaga, turlicha xususiyatlarga ega bo‘lishi mumkin. Faoliyat – bu shaxsning o‘ziga xos xususiyati bo‘lib, u shaxsning faoliyatga bo‘lgan munosabatida namoyon bo‘ladi: tayyorlik holati, mustaqil faoliyatiga intilish, uni amalga oshirish sifati, maqsadga erishishning maqbul usullarini tanlash. Kognitiv faoliyat katta maktabgacha yoshdagi bolalarning yangi bilim, ko‘nikma, ichki qat’iyat va ma’lum bilimlarni to‘plash, kengaytirish uchun turli xil harakat usullaridan foydalanish zaruriyatiga bo‘lgan qiziqishini aks ettiradi.

“Kognitiv faoliyat”ga doir tadqiqotlarda uning “pedagogik hodisa” yoki “ikki tomonlama o‘zaro bog‘liq jarayon” kabi tavsiflari mavjud. “Kognitiv faoliyat”ni subyektiv va obyektiv jihatdan ko‘rib chiqish mumkin. Subyektiv jihatdan qaraganda, tarbiyachi-pedagog bolaning kognitiv faoliyatini tashkil etishdagi alohida pedagogik faoliyatlarning natijasi sifatida qaraladi. Obyektiv jihatdan qaraganda, bolaning o‘zi tashkil etgan, atrof-olamni, o‘zini va o‘zgalarni anglash jarayonidir. Ikkala jihat ham tadqiqotimiz maqsadi nuqtayi nazaridan muhim ahamiyatga, bir-birini to‘ldiruvchi, qo‘llab-quvvatlovchi xususiyatga ega. Didaktik materiallar ishlab chiqishda ham mazkur jihatni hisobga olish katta ahamiyatga ega.

Bizningcha, tarbiyachining faoliyati (subyektiv) bolaning mustaqil kognitiv faoliyatidan (obyektiv) o‘z-o‘zini shakllantirish, ma’lum tamoyillarga ustuvorlik berishlik jarayoniga o‘tkazishga qaratilishi lozim. Bu esa didaktik materiallar ishlab chiqishda bolalarni nafaqat mashg‘ulotda biror bir kognitiv faoliyatga yo‘naltirish, balki mashg‘ulotlardan tashqarida ham izlanuvchanligi, qiziquvchanligi, ijodkorligini faollashtirishni hisobga olishni taqozo etadi.

Kognitiv jarayonlar (idrok, assotsiatsiya, diqqat-e’tibor, abstraksiyalash, xotira, fikrlash, tasavvur qilish) inson kognitiv faoliyatining ajralmas qismi hisoblanadi va faoliyat samaradorligini ta’minlaydi. Kognitiv qobiliyatlar bir-biri bilan o‘zaro bog‘liqdir. Kognitiv qobiliyat ularning atrof-muhitdan axborotlarni qabul qilish va ularni qayta ishlash qobiliyatini tavsiflaydi. Bilim har doim, hamma joyda mavjud va aynan bilim tufayli atrof-muhit va miya o‘rtasidagi interfeys funksiyasini bajaradi. So‘nggi pedagogik tadqiqotlarda kognitiv qobiliyat aqliy qobiliyatdan tobora ko‘proq ajratilmoqda. Kognitiv qobiliyatlarga, masalan, o‘rganish qobiliyati va mavhumlikni tushunish qobiliyati kiradi.

L.L.Timofeva o‘quv materiallaridagi barcha ma’lumotlar bolalar uchun qiziqarli bo‘lmasligi mumkin, lekin professional yondashuv vositasida bolalar kognitiv faolligini oshirib, o‘quv jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etish mumkinligini ta’kidlab o‘tgan. Bolalarda o‘rganish istagini uyg‘otish uchun ularni kognitiv faoliyat bilan shug‘ullanishga bo‘lgan ehtiyojini rivojlantirish kerak. Bu orqali bolalar jarayonning o‘zida qiziqarli tomonlarini topishni o‘rganadi Kognitiv faoliyatning yangi, mukammal turlarini o‘zlashtirish kognitiv qiziqishni orttiradi. Muammoli ta’lim aynan shu maqsadda qo‘llaniladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv faoliyatni shakllantirishda muammoli vaziyatlarni yaratish orqali ijodkorlik, liderlik, zukkolik, harakatchanlik xususiyatlariuyg‘unlashadi. Muammoli ta’lim qarama-qarshiliklar, kutilmagan vaziyatlarni o‘z ichiga olib, faqat yodlash uchun mos bo‘lgan tayyor dalil va xulosalarni emas, balki turli muammoni atroflicha o‘rganish, yechim topish uchun variantlar ishlab chiqish, o‘z reja va qarorlarini qabul qilish, baho berish, muhokama qilish, hamkorlik qilish orqali dalil hamda xulosalarga erishishni ta’minlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv faollikni rivojlantirishda o‘quv mashg‘ulotlaridagi

muvaffaqiyatli vaziyatlar katta ahamiyatga ega. Kichik yoshdagi bolalar muvaffaqiyati o‘z vaqtida rag‘batlantirilsa va e’tirof etilsa, u o‘zi uchun rivojlanish strategiyasini to‘g‘ri belgilab oladi, hissiy-emotsional jihatdan o‘ziga ishonchni orttiradi, “ijobiy energiya resursi”ni ko‘paytiradi.

Kognitiv faoliyat murakkab psixologik-pedagogik hodisadir. S.M.Vishnyakovning fikriga ko‘ra, kognitiv faollik – ta’lim oluvchi o‘quv faoliyatining sifati, uning ta’lim mazmuni va jarayoniga bo‘lgan munosabati, bilim va ko‘nikmalarni samarali o‘zlashtirishga intilishi, maqsadlarga erishish uchun ma’naviy va irodaviy sa’y-harakatlarni safarbar etishi hamda estetik zavq olish qobiliyatidir1.

L.L.Timofeva o‘quv materiallaridagi barcha ma’lumotlar bolalar uchun qiziqarli bo‘lmasligi mumkin, lekin professional yondashuv vositasida bolalar kognitiv faolligini oshirib, o‘quv jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etish mumkinligini ta’kidlab o‘tgan. Bolalarda o‘rganish istagini uyg‘otish uchun ularni kognitiv faoliyat bilan shug‘ullanishga bo‘lgan ehtiyojini rivojlantirish kerak. Bu orqali bolalar jarayonning o‘zida qiziqarli tomonlarini topishni o‘rganadi Kognitiv faoliyatning yangi, mukammal turlarini o‘zlashtirish kognitiv qiziqishni orttiradi. Muammoli ta’lim aynan shu maqsadda qo‘llaniladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv faoliyatni shakllantirishda muammoli vaziyatlarni yaratish orqali ijodkorlik, liderlik, zukkolik, harakatchanlik xususiyatlariuyg‘unlashadi. Muammoli ta’lim qarama-qarshiliklar, kutilmagan vaziyatlarni o‘z ichiga olib, faqat yodlash uchun mos bo‘lgan tayyor dalil va xulosalarni emas, balki turli muammoni atroflicha o‘rganish, yechim topish uchun variantlar ishlab chiqish, o‘z reja va qarorlarini qabul qilish, baho berish, muhokama qilish, hamkorlik qilish orqali dalil hamda xulosalarga erishishni ta’minlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv faollikni rivojlantirishda o‘quv mashg‘ulotlaridagi muvaffaqiyatli vaziyatlar katta ahamiyatga ega. Kichik yoshdagi bolalar muvaffaqiyati o‘z vaqtida rag‘batlantirilsa va e’tirof etilsa, u o‘zi uchun rivojlanish strategiyasini to‘g‘ri belgilab oladi, hissiy-emotsional jihatdan o‘ziga ishonchni orttiradi, “ijobiy energiya resursi”ni ko‘paytiradi.

Pedagogikada faoliyat tushunchasi shunchaki harakat, rivojlanish, kuch emas, u ta’lim oluvchining bilim olishga, yangi bilim va malakalarni egallashga bo‘lgan qiziqishi natijasi sifatida izohlanadi. Pedagogika va psixologiyada “kognitiv faoliyat” tushunchasi bir qator olimlar tomonidan tadqiq etilgan. “Kognitiv faoliyat” tushunchasi mazmunida qator yo‘nalishlarni ajratib ko‘rsatish mumkin.

Bir qator olimlar kognitiv faoliyatni ta’lim oluvchilarning “o‘rganishga bo‘lgan tabiiy moyilligi” deb hisoblab, o‘rganishga intilish insonga xosligini ta’kidlashadi. Bu bolaning ilk kunlaridanoq namoyon bo‘ladigan jarayondir. Ba’zi pedagog olimlar kognitiv faoliyatni shaxsiy xususiyat sifatida tushunishadi. G.I.Shukina mazkur atamani “shaxsning bilimga bo‘lgan intilishini o‘z ichiga olgan, bilish jarayoniga intellektual munosabatni ifodalovchi shaxsiy xususiyat” deb ta’riflaydi2. Shaxsning “kognitiv faoliyat”ga intilishi barqaror namoyon bo‘lishi shaxsning ijobiy xususiyati sifatida shaklida tushuniladi. Kognitiv faoliyatga bo‘lgan ehtiyojlar va manfaatlar faoliyatning mazmunli xususiyatni belgilab beradi. Shuningdek, G.I.Shukina kognitiv faoliyatni shakllantirish muammosini maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv faoliyatga motivatsiyasi hamda bilimga

[1] Вишнякова С.М. Профессиональное образование: Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика. – Москва, НМЦ СПО, 1999. – 538 с.

[2] Щукина Г.И. Усиление когнитивной активности в процессе образования. – М.: Образование, 2005. – 72 с. (245).

bo‘lgan qiziqishlarini shakllantirish usullarini bog‘liqligini o‘rganib chiqqan Kognitiv faoliyatni izchil va tizimli tadqiq qilish pedagogik-psixologik zarurat hisoblanadi. Bu masala nafaqat pedagogika-psixologiyaga doir ilmiy tadqiqotchilarning vazifasi, balki amaliyotchi-pedagoglarning ham kundalik vazifasi sifatida implementatsion vosita sifatida qaralishiga erishishni nazarda tutadi. Bugungi kunda globallashuv davrida “Bolalar dunyo”siga salmoqli, funksional jihatdan katta va tez sur’atda ta’sir qilib borayotgan bolalarning kognitiv rivojlanishidagi turli kognitiv dissonanslarni keltirib chiqarmoqda. Bu esa zamonaviy tarbiyachilardan o‘zlarining pedagogik faoliyati davomida muntazam zamon talablariga mos ta’lim-tarbiya jarayoni integratsiyasini to‘g‘ri tashkil qilish vazifasini qo‘yadi. Bu esa bolalarning kognitiv rivojlanishi multidimensional (ko‘p o‘lchovli) omillarga bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi. Shulardan ayrim omillarni keltirib o‘tamiz.

Kognitiv rivojlanishni uch aspekt bilan tahlil qilib o‘tamiz: fikrlash, til va o‘rganish.

1. Fikrlash. Jan Piaget tomonidan fanga kiritilgan illustrativ fikrlash bosqichi kognitiv rivojlanish nuqtayi nazaridan maktabgacha yosh davriga to‘g‘ri keladi. Bu yoshda bolalar tasavvurida aniq hodisalar haqida fikr yurita oladilar, narsa va jarayonlarni bevosita kuzatish bo‘yicha xulosa chiqaradilar, mantiqiy fikrlash qobiliyati rivojlanadi. Bolalar bu bosqichda ramzlar va belgilar (so‘z va imo ishoralar)ni o‘z fikrlash jarayoniga qo‘shishni boshlaydi. Masalan, maktabgacha yoshdagi bola avtomashinani o‘z-o‘zidan “mashina” so‘zi orqali, avtomobilning o‘ziga xos tasviri orqali, rulning harakati orqali, avtomobil modeli orqali, boshqa har qanday obyekt orqali tasvirlashi mumkin.

2. Til. Maktabgacha yoshdagi bolalar o‘rganish qobiliyatining markazida til turadi. Til jamiyatda aloqa va o‘zaro fikr almashishning muhim vositasi hisoblanib, hodisalarga va ularni ongda aks ettirishiga xizmat qiladi.

Olimalar F.R.Qodirova va R.M.Qodirovalar til aqliy faoliyatni rejalashtirish imkonini berishini ta’kidlab, “rejalashtirish jarayonida tilning yana bir muhim vazifasi – insonning xulq-atvorini boshqarish vazifasi paydo bo‘ladi”, deb xulosalaganlar.

Tilning turli belgilari mavjud: ona tilini o‘rganish, bir vaqtning o‘zida ikkita tilni o‘rganish qobiliyati (ikki tilli ta’lim), ko‘p savollar berish, shuningdek, so‘z boyligini kengaytirish, olingan lingvistik ma’lumotlarni yaxshi saqlash qobiliyati. Maktabgacha yoshdagi bolalar o‘z istaklarini ifodalashi, savollar berishi va ularga javob berishi, o‘zining barcha xatti-harakatlari yuzasidan kattalar kabi bahslasha oladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar faol so‘z boyligi taxminan 2500 so‘zgacha kengayadi va 13000 ga yaqin so‘zlarni tushunadilar (taqqoslash uchun kattalarning faol so‘z boyligi taxminan 20 000 dan 25 000 gacha so‘zni tashkil qiladi). Til faolligi uchta muhim funksiyani bajaradi: aloqa o‘rnatish, so‘z boyligini kengaytirish va tushunchalarni shakllantirish, ma’lumot olish.

3. O‘rganish. Axborot asrida bilim egallashning ko‘plab yangi turlari paydo bo‘ldi va bu jarayon tinimsiz davom etmoqda. Buning natijasida inson kognitiv faoliyatining salmog‘i shunga mos ravishda ortib, bilimlarning eskirish jarayoni esa tezlashmoqda. Fan va texnika sohasidagi ma’lumotlar tezlikda yoyilishi, barcha uchun zudlik bilan o‘rganish imkoniyati rivojlanib bormoqda. O‘rganish – bu harakat reaksiyasidir va u orqali yangi kognitiv faoliyat shakllanadi. Bolalikda o‘rganish va uning samaradorligi yuqori bo‘ladi. O‘rganish tizimli amalga oshirilishi lozim. Agar bola biror ertakni o‘qisa, uning mazmuni bo‘yicha suhbat qurilsa, muhim atamalarni tahliliy o‘rgansa, ertak mazmunini o‘z so‘zlari bilan ifodalay olsa, o‘rganish jarayoni tizimlashib boradi. “O‘rganish” atamasi nafaqat yangi bilimlarni egallashni anglatadi, balki u ijtimoiy xulq-atvorning barcha shakllarini, shuningdek munosabatlar va qadriyatlarni rivojlantirishni

o‘z ichiga oladi. Agar bolada muloqot qilish muhiti va shart-sharoitlari mavjud bo‘lmasa, bu rivojlanishdagi nuqsonlarga olib kelishi mumkin.

Bolaning kognitiv rivojlanishida u yashovchi ijtimoiy muhitning ahamiyati katta. Hozirgi zamonda o‘zgarib borayotgan oilaviy tendensiyalar, ota-onaning bola tarbiyasiga bo‘lgan munosabatlardagi murakkabliklar tarbiyachi-pedagog chetda qoldirmasligi lozim. O‘z navbatida bolalarning turli noformal ta'lim olish imkoniyatlari (oilada, turli to‘garaklar, ko‘ngilochar tomoshalar va boshqalar) bolalar o‘rtasidagi turli nomutanosibliklarni keltirib chiqadi. Bir guruhdagi tarbiyalanuvchilarning turli xil rivojlanish darajalari didaktik jihatdan tarbiyachi-pedagogdan diagnostik, metodik, baholash va loyihalash kompetensiyalarini taqozo etadi.

Pedagogik amaliyotda kognitiv faollikni oshirish turli yondashuvlar asosida amalga oshiriladi. Bularga misol tariqasida kompetensiyaviy, individual, shaxsga yo‘naltirilgan, differensiyallashgan yondashuvlarni keltirish mumkin.

Bolalarni kognitiv faollashtiruvchi usullar quyidagicha:

– bolalarni o‘z fikrlarini asoslashga o‘rgatish;
– munozara va muhokama uchun qiziqarli vaziyatlarni keltirib chiqarish;
– tarbiyachi tomonidan boshqa bolalarga savollar berish imkoniyatini yaratish;
– o‘zgalarning fikrlari, javoblariga munosabat bildirishni qo‘llab-quvvatlash;
– boshqa bolalarning fikrlarini xolis baholashga o‘rgatish;
– bolalarning o‘rganish strategiyasiga muvofiq individual va differensiallashgan yondashuv;
– ko‘p yechimli kognitiv vazifa (muammo)dan o‘quv mashg‘ulotlarida foydalanish;
– o‘z-o‘zining natijalarini baholash, shaxsiy kognitiv va amaliy faoliyati natijalarini baholash va tahlil qila olishlilik;
– kognitiv muammolarni bir nechta yechish usullarini ko‘rsatish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Кибрик А.А., Кошелев А.Д., Кравченко А.В. Язык и мысль: современная когнитивная лингвистика. Языки славянской культуры. – Москва, 2015. – 857 с.

2. Шоумаров Г.Б. Дифференциальная психологическая диагностика задержки психологического развития на основе анализа стандартизированной методики: дисс… канд. психол. наук. – Москва. – С. 140.

3. Можар, Е.Н. Учебно-познавательная активность школьников как воспитание учащейся и студенческой молодёжи (К 85-летию со дня рождения): материалы респ. науч. практ. конф. (Гомель, 23-24 июня 2005г). В 2 ч. Ч.I / Ред.кол.: Ф.В.Кадол, В.П.Горленко и др.; Министерство обр. РБ, ГГУ им. Ф.Скарины. - Гомель: ГГУ им. Ф.Скарины, 2005. – С. 165-168.

4. Вишнякова С.М. Профессиональное образование: Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика. – Москва, НМЦ СПО, 1999. – 538 с.

5. Асқарова Д.Қ. Болаларни мактаб таълимига тайёрлаш методикаси. – Т.: Наврўз нашриёти, 2020. – 139 б.

Зулхумор ТУРАХОДЖАЕВА,
директор Наманганской областной библиотеки

РОЛЬ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТВОРЧЕСТВА В НРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Annotatsiya

Maqolada eng muhim zamonaviy muammoni – o‘quv jarayonini maxsus tashkil etish orqali boshlang‘ich maktab o‘quvchilarini axloqiy tarbiyalashni hal qilishda ijodiy faoliyatning ahamiyati va imkoniyatlari asoslanadi.

Tayanch so‘zlar. Axloqiy tarbiya, boshlang‘ich maktab o‘quvchilari, ijodiy faoliyat, omillar, bosqichlar, vazifalar.

В статье обосновывается значение и возможности творческой деятельности в решении важнейшей современной задачи – нравственного воспитания младших школьников путем специальной организации учебно-воспитательного процесса.

Ключевые слова. Нравственное воспитание, младшие школьники, творческая деятельность, факторы, этапы, задания.

The article substantiates the importance and possibilities of creative activity in solving the most important modern task – the moral education of younger schoolchildren through the special organization of the educational process.

Key words. Moral education, primary school students, creative activity, factors, stages, tasks.

В мире достаточно остро стоит проблема поиска методов духовно-нравственного воспитания, соответствующих современным особенностям стремительно развивающейся и меняющейся действительности, одним из свойств которой является трансформация ценностей в сознании и поведении молодых людей. Формирование нравственного облика личности с раннего возраста принято считать одной из главных задач государственного развития.

Содержание духовно-нравственного развития и воспитания личности определяется в соответствии с базовыми национальными ценностями и приобретает определённый характер и направление в зависимости от того, какие ценности общество разделяет, как организована их передача от поколения к поколению.

Духовно-нравственное развитие и воспитание гражданина Узбекистана является ключевым фактором развития страны, обеспечения духовного единства народа и объединяющих его моральных ценностей, политической и экономической стабильности.

В годы независимости в нашей стране проводится активная работа по воспитанию молодежи в духе патриотизма, высокой гражданственности, уважения к национальным традициям и ценностям, создаются условия для обучения и подготовки к жизни, формированию духовно развитого и физически здорового поколения, защиты прав и интересов молодежи.

В настоящее время в Узбекистане, начиная с 2017 года, принят ряд постановлений, направленных на формирование у подрастающего поколения высокой нравственности, прочного иммунитета против таких глобальных угроз, как рели-

гиозный экстремизм, терроризм, негативных проявлений "массовой культуры" и других антигуманных и деструктивных идей.

Совершенствование нравственного воспитания ведется по линии введения в учебных процесс школ дисциплины "Воспитание", которая объединяет предметы "Правила поведения", "Чувство Родины", "Идея национальной независимости и основы духовности", а в старших классах - "История мировых религий".

Однако представленные в данных работах подходы связаны с разными возрастными группами школьников, видами искусства, формами классных занятий, что придает полученным результатам некоторую разрозненность и недостаточную доступность для практического применения.

На наш взгляд, в этой ситуации основополагающим "стержневыи началом" может стать творческая деятельность младших школьников, которая, в силу личностно-индивидуальных реакций и креативных проявлений детей может весьма эффективно влиять на формирование и присвоение ими нравственных норм, ценностей, представлений.

Методологические основания теории нравственного воспитания и поиски современных педагогов и методистов неопровержимо свидетельствуют о том, что между нравственным и эстетическим воспитанием, имеющим творческую природу и воплощающем в себе высокие образцы мировой и национальной культуры, существует тесная взаимосвязь. Реализация задач нравственного воспитания происходит более эффективно, когда опирается на переживания и эмоциональный отклик детей. Сущность нравственного воспитания, определяющей основой которого является приобщение к высоким социально значимым этическим нормам, безусловно, органично соотносится с художественно-творческими видами творчества, содержащими эстетические ценности и действующие на эмоциональную сферу личности.

Важнейшим фактором, определяющим эффективность нравственного воспитания, является его связь с общим контекстом национальной и мировой культуры, а также развитие в школьниках собственного отношения к нравственным ценностям, заложенным в произведениях искусства, соответствующих их возрастному уровню. Учебно-воспитательный процесс организуется таким образом, что учащиеся от оценок искусства постепенно переходят к оценкам конкретных жизненных ситуаций, выбору своей нравственной позиции; включение их в собственное творчество (сочинение, рисование, пение, драматизация и др.) закрепляют их нравственные представления, которые затем реализуются в их личном поведении.

В каждом произведении искусства заложено нравственное начало, описываются личности, ситуации, которым воспринимающий (читатель, зритель, слушатель). На основе применения средств художественной культуры происходит воздействие педагога на нравственно-эстетическую и эмоционально-мотивационную сферы личности, интериоризация учащимися гуманистических ценностей, представленных что ведет к достижению приоритетной цели — воспитания нравственного человека.

Учебно-методическое обеспечение нравственно-эстетического воспитания в процессе обучения иноязычному общению младших школьников средствами художественной культуры строится на интеграции изобразительного искусства, музыки и литературы и включает в себя следующую систему заданий:

– задания на ознакомление и осознание нравственных норм и ценностей представленных в средствах родной художественной культуры;

– задания на проведение систематизации нравственно-эстетических ценностей, представленных в средствах мировой и своей художественной культуры;

– сравнительно-сопоставительные задания, предусматривающие сравнительный анализ средств художественной культуры, отражающих ценности различных национальных культур;

– проектировочные задания, направленные на знание и умение понимать и представлять в продуктах своего творчества ценности родной культуры и других национальных культур;

– творческие задания в рамках творчески-развивающих и ролевых игр.

Средства художественной культуры являются основой для организации учебного процесса с целью решения проблемных нравственно-эстетических ситуаций, которые требуют от учащихся выражения своей нравственной позиции. В такой деятельности происходит овладение моделями нравственного воспитания. Процесс нравственно-эстетического воспитания младших школьников основывается на следующих этапах. Мотивационный этап направлен на создание необходимой мотивационной среды и заинтересованного настроя для творческой деятельности и ее активизации, так как только в активном творческом поиске и деятельности у учащихся появляются и усиливаются чувственное восприятие и отношение к продуктам своей творческой деятельности.

Диалогический этап включает в себя вербальный обмен мнениями о содержании представленных произведений искусства или творческих заданий, их нравственном потенциале. Практический этап заключается в личной творческой деятельности младших школьников. Интегративный этап предполагает вовлечение учащихся в совместную деятельность по овладению нравственно-эстетическими ценностями, которые нашли отражение в художественных произведениях и продуктах детского творчества. Оценочный этап представляет собой самооценку творческих продуктов своего труда, и оценивание учителем уровня их нравственной воспитанности. Этапность является одним из педагогических условий нравственного воспитания младших школьников в процессе творческой деятельности и требует дальнейшего исследования.

Использованная литература

1. Постановлении Президента Республики Узбекистан, "О мерах по коренному совершенствованию системы духовно-просветительской работы" от 26.03.2021 г. № ПП-5040.

2. Постановлении Кабинета Министров Республики Узбекистан от 03.10.2022 г. № 558 "Об утверждении Концепции повышения эффективности духовно-просветительской и воспитательной работы в учреждениях общего среднего образования".

3. Постановление Кабинета Министров от 06.07.2020 г. № 422 "О мерах по поэтапному внедрению предмета "Воспитание" в практику средних общеобразовательных учебных заведений».

4. Мухитдинова Ф.А., Агзамходжаева С.С. Идеи и учения к концепции духовно-нравственного воспитания подрастающего поколения в узбекистане// Евразийский Союз Ученых. 2019.№ 4-8 (61).

5. Шодмонова Ш. С., Гаппарова М. Э. Духовно-нравственное воспитание уча

Саодат КАЗАКБАЕВА,
Наманганский инженерно-технологический институт, доцент, кандидат педагогических наук

ПРОЯВЛЕНИЕ ТЕХНИКИ НЕВЕРБАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ДЕЛОВОМ ОБЩЕНИИ

Annotatsiya

Maqolada ishbilarmonlik aloqasi madaniyatning namoyon bo'lishining o'ziga xos shakllari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, turli xil normalar, usullar, shakllar, texnikalar, qoidalar alohida ahamiyatga ega bo'lib, ular birgalikda “muloqotning texnik tomoni” yoki “aloqa texnikasi” deb nomlanishi aytib o‘tilgan.

Tayanch so‘zlar. Ishbilarmonlik, madaniyat, texnika, muloqot, usul, qoida, xulq-atvor xarakter.

В статье рассматриваются специфические формы проявления культуры делового общения. Также особое значение имеют различные нормы, методы, формы, приемы, правила, которые вместе называются “технической стороной общения” или “техникой общения”.

Ключевые слова. Бизнес, культура, техника, общение, метод, правило, поведение характер.

The article reflects on the specific forms of the manifestation of culture in business communication. It is also mentioned that various norms, methods, forms, techniques, rules are of particular importance, which together are called the “technical side of communication” or “communication technique”.

Key words. Business, culture, technology, communication, method, rule, behavior character.

Деловое общение являясь особой формой проявления культуры имеет свои характеристики, которые необходимо использоватьуместно в коммуникативном общении. Особое значение имеет приобретают различные нормы, методы, способы, формы, приемы, правила, которые в своей совокупности составляют так называемую "техническую сторону общения" или "технику общения".

Все важным компонентом делового общения тесно взаимосвязаны, взаимообусловлены и взаимопроникают друг в друга, в следствии чего складываются между ними детерминирующие отношения. Их объединяет нравственный аспект. Поскольку анализ делового общения с точки зрения прагматики будет односторонним и не полным. Этого, как убеждает практика делового общения, явно недостаточно, ибо тут же возникает ряд практических вопросов поведенческого характера. Например: как выразить уважение именно этому конкретному деловому партнеру? Что для этого нужно делать? В каких формах это уважение должно проявляться? и т.д.

Содержание делового общения как специфическое проявление культуры разнообразно. Она состоит из совокупности нравственно-этических, моральных, психологических норм и правил. Необходимо отметить тот факт, что нормы делового общения не могут существовать как только нравственные или как только техническими. Каждая техническая норма общения имеет определенную мораль, каждая культурная норма также имеет нравственное содержание. Если проана-

лизировать весь материал по проблемам общения (причем в самых различных дисциплинах), то можно заметить, что основной проблемой в изучении проблем феномена общения предстает проблема внутренней и внешнейсоотносительности ценностей, качеств и норм человеческого общения и поведения.Данное суждение В.А.Соснин выразил так: "Нормы и правила делового общения составляют основу коммуникативной компетентности людей, определяют критерии приемлемого или неприемлемого поведения" (1).

Нормы и правила делового общения можно условно распределить на две категории: этикетные (стереотипные) и неэтикетные (творческие). Ярче всего нравственные аспекты "техники общения" проявляются при анализе неэтикетного общения. Однако, на наш взгляд, "чистое" неэтикетное общение не существует: этикет всегда присутствует как неотъемлемая составляющая. Конкретные условия, как объективные, так и субъективные, определяют степень соблюдения этикетных норм в каждой ситуации, поскольку в реальной деловой практике элементы, выходящие за рамки стереотипов, неизбежно включают в себя творческие компоненты. В то же время любое общение так или иначе подчиняется определенным нормам и правилам, в том числе речевого этикета.

Так, Ю.М. Жуков утверждает, что "техника- это совокупность конкретных коммуникативных умений и в самом общем виде подразделяется на два вида: умение говорить и умение слушать". Далее уточняется: "словесная техника состоит из способов организации текста и риторических приемов. Несловесные компоненты техники включают в себя мимику, пантомиму (позы, жесты), контакт глаз, тон, темп и интонацию речи, а также пространст-венно-временную организацию коммуникативной ситуации" (2).

При анализе "техники общения" следует отметить, что вербальное и невербальное общение постоянно переплетаются и взаимно переходят друг в друга. Для полноценного осознания взаимодействия этих двух форм общения требуется как теоретическое, так и экспериментальное изучение каждого из них факту субъект-субъектное общение. Однако, к сожалению, уровень разработанности этих категорий в отечественной и зарубежной научной литературе различен. Например, исследование вербального общения значительно более детально изучено, в то время как невербальное общение -значительно меньше.

Первым невербальным средствам обращается Чарльза Дарвина в своей работе "Выражение эмоций у людей и животных", изданный в прошлом веке. Эта работа является стимулом для современных исследований в области "языка тела", а многие идеи и наблюдения Дарвины признаны учеными во всем мире и являются актуальными. С тех пор было выявлено и задокументировано более 1000 невербальных знаков и сигналов со стороны известных ученых, которые внесли свой вклад в исследовании невербальных средств общения. Это такие ученые, как А. Пиз, Д. Ниренбург и Г. Колеро.

Невербальные средства общения начали активно изучаться в России лишь с 1960-х годов. О языке жестов стало широко известно благодаря работам Д. Фаста в 1970 году. Как отмечает Л. В. Берг, "можно утверждать, что невербальные средства передачи информации повсеместно признаны важнейшим компонентом делового общения и являются предметом серьезного научного изучения" (3).

Грамотное и своевременное использование невербальных средств общения со стороны деловых партнеров, как показывает практика, способствует формиро-

ванию позитивной морально-психологической атмосферы в процессе общения и сохранения доброжелательных отношений между участниками. Такая атмосфера возникает во взаимном уважении, доверии и толерантности партнеров и включает в себя эффективное использование соответствующих ситуаций "техники общения".

Большинство экспертов в области культуры делового общения полагают, что умение эффективно использовать невербальные аспекты "техники общения" имеет большее значение для налаживания успешных деловых связей, чем знание вербальных аспектов. Конечно, такие аргументы требуют научного подтверждения. Однако, даже если это не всегда верно и не применимо ко всем коммуникативным ситуациям, акцент на невербальную сторону общения является оправданием, поскольку в повседневной жизни ей часто уделяется меньше внимания, чем она обычно.

Очевидно, в невербальном деловом общении проявляется нравственное отношение одного партнера к другому. В данном случае весь коммуникативный процесс пронизан эмоционально-нравственными отношениями. В данном случае человек не в состоянии контролировать невербальные средства общения, что свидетельствует о правдивости мнения, что невербальные средства правдивы.

Как известно, основные человеческие чувства, оценки, потребности и мотивы поступков могут выражаться через "немой" язык, и понимание этого языка тесно связано с невербальной культурой общения, а именно с умением правильно интерпретировать его знаки. На практике любой деловой контакт предполагает бессознательное восприятие мимики, взглядов, жестов, поз и других невербальных сигналов. Однако для правильного понимания невербального языка важны как культура общения, так и культура чувств человека.

Ценность неречевой "техники общения" заключается в умении необходимого ощущения меры. Например, долгий взгляд собеседника может вызывать разные эмоции: от недовольства в стране или стремления к пониманию другого. Здесь важен личный опыт, наблюдательность, эмоциональная память и другие факторы. К примеру, улыбка с приподнятыми бровями часто показывает о помощи подчиниться, в то время как улыбка с опущенными бровями выражают превосходство.

Как показывает опыт, морально-этические и нравственно-психологические аспекты играют ключевую роль в неречевом общении. Эмоциональный контакт, установленный через технику неречевого общения, благодаря своей моральной окрашенностью обеспечивает создание комфортной атмосферы для делового общения. Такая атмосфера общения связана с созданием атмосферы доброжелательности, внимательности, скромности и деликатности, а также способствует активному развитию человека. Взаимное доверие, эмоциональный комфорт и тактичность становятся факторами хорошей атмосферы, проявляющейся как в словах, так и в "технике" неречевого общения — жестах, движениях, выражения лица, позах, телодвижениях.

Итак, анализ бессловесного общения важен, невербальная культура "техники общения" не сводится к механическому, слепому "чтению" движений собеседника. Этот процесс требует осознанного подхода, основанного на принципах справедливости, нравственности и благородства в отношении деловых партнеров. Человечность должна быть выше любых условностей ситуативного характера. Речь в данном случае идет о том, что безусловная категоричность в отношении "техники чтения" телодвижения, жестикуляции, поз партнера,выражение лица и

его поведения может в случае и не соответствовать культурным ценностям. Следовательно в деловом общении необходимо знать национальные особенности невербальных категорий для адекватного восприятия их.

Литература

1. Соснин В.А., Лунев П.А. Учимся общению: взаимопонимание, взаимодействие, переговоры, тренинг. -М.: 1993. -156 с.

2. Жуков Ю.М. Эффективность делового общения. М.: Знание, 1988. -64 с.

3. Ниренбург Д. и др. Как читать человека, словно книгу. -Баку: Сада, 1992. -176 с.

4. БергJI.B. Деловые переговоры: учеб. пособ. Кубан. гос. ун-т. -Краснодар, 1996. -79 с.

5. ФастДжулиус. Язык тела. Э.Холл. Как понимать иностранца без слов / Пер. с англ. -М.: Вече, 1995. -429 с.

6. Казакбаева С.И. К вопросу о необходимости формирования коммуникативной компетенции делового общения на занятиях русского языка в техническом вузе. Научный вестник НамГУ. Наманган. 2024. № 5. С. 86- 91.

7. Казакбаева С.И. Понятие “Вежливость” в русском и узбекском языках. Therole oftranslationintheLanguareDeveljpment. Халқароилмий-амалийанжуманматериаллари. НамИТИ, Наманган. 2024. -351-355 с.

8. Казакбаева С.И. Национально-культурные особенности делового общения в русском языке. Монография. Наманган.: "УсмонНосир". – 221с.

M. ARTIKOVA,
Andijon davlat pedagogika instituti, Maktabgacha ta'lim fakulteti dekani
MaxbubaxonTOXIROVA,
Andijon davlat pedagogika instituti, doktorant

IMPROVING THE SCHEDULE OF "4+2" IN THE TEACHING OF SPECIAL SUBJECTS, THAT IS, 4 DAYS OF LESSONS IN AN EDUCATIONAL INSTITUTION, 2 DAYS IN ORGANIZATIONS
(Maxsus fanlarni o'qitishda, "4+2" ya'ni, darslarning 4 kuni ta'lim muassasasida, 2 kuni tashkilotlarda tartibini takomillashtirish)

Annotatsiya

Ushbu tadqiqot 4+2 ta'lim tizimi kontekstida boshlang'ich ta'limga alohida e'tibor qaratgan holda hamkorlikda o'qitish metodikasining samaradorligini o'rganadi. Birgalikda o'qitish sa'y-harakatlari, ko'plab o'qitish istiqbollarini birlashtirish va umumiy mas'uliyat bilan tavsiflangan hamkorlikda o'qitish ta'lim natijalarini yaxshilash uchun potentsial katalizator sifatida ko'rsatilgan. Aralash usullardan foydalangan holda tadqiqot loyihasini qo'llagan holda, ushbu tadqiqot o'quvchilarning akademik samaradorligi va faolligi ko'rsatkichlarining miqdoriy tahlillarini intervyulardan olingan sifatli tushunchalar va o'qituvchilar va talabalardan to'plangan kuzatish ma'lumotlarini birlashtiradi.

Tayanch so'zlar. Hamkorlikda o'qitish, boshlang'ich ta'lim, 4+2 ta'lim tizimi, o'quvchilarning faolligi, mustaqil fikrlash, ijtimoiy ko'nikmalar, o'quv natijalari.

В этом исследовании исследуется эффективность методологий совместного обучения в контексте системы образования 4+2 с особым упором на начальное образование. Совместное обучение, характеризующееся совместными учебными усилиями, интеграцией различных подходов к преподаванию и разделением обязанностей, рассматривается как потенциальный катализатор улучшения результатов обучения. В этом исследовании, использующем смешанный метод исследования, сочетаются количественный анализ академической успеваемости учащихся и показателей вовлеченности с качественной информацией из интервью и данными наблюдений, собранными от учителей и студентов.

Ключевые слова. Совместное обучение, начальное образование, система образования 4+2, вовлеченность учащихся, навыки общения,независимое мышления, результаты обучения.

This study investigates the effectiveness of collaborative teaching methodologies within the context of the 4+2 education system, with a specific focus on primary education. Collaborative teaching, characterized by joint instructional efforts, integration of multiple teaching perspectives, and shared responsibilities, is posited as a potential catalyst for enhancing educational outcomes. Employing a mixed-methods research design, this study combines quantitative analyses of student academic performance and engagement metrics with qualitative insights from interviews and observational data collected from teachers and students.

Key words. Collaborative teaching, primary education, 4+2 education system, student engagement,independent thinking, social skills, learning outcomes.

The 4+2 education system, commonly practiced in various educational frameworks, refers to a structured model consisting of four years of lower education followed by two years of upper primary education. This system is designed to provide a foundational learning experience in the first four years, while the subsequent two years focus on more specialized and intensive academic subjects. Within primary education, this system aims to bridge early childhood learning and secondary education smoothly, preparing students with the necessary skills and knowledge for advanced educational levels.

Implementing specialized subjects in primary education, particularly in the latter two years of the 4+2 system, presents several challenges. Primary educators often face difficulties due to a lack of resources, insufficient training in specific subject pedagogies, and the varying developmental stages of students. Furthermore, traditional teaching methods may not effectively address diverse learning styles and needs, potentially leading to disengagement and underperformance in specialized subjects. These challenges underscore the need for innovative teaching methodologies that can enhance subject comprehension and cater to diverse student populations.

This study aims to examine the efficacy of collaborative teaching methodologies in enhancing the learning of specialized subjects in primary education under a 4+2 system. Collaborative teaching involves multiple educators working together to plan, conduct, and evaluate learning experiences. By leveraging the strengths and expertise of various teachers, this approach may offer more dynamic and responsive educational practices that can address the challenges of teaching specialized subjects.

The potential benefits of collaborative teaching are manifold. For students, collaborative teaching can lead to improved engagement and academic performance, as it allows for more personalized and interactive learning experiences. For teachers, this approach can foster professional development and job satisfaction through shared responsibilities and continuous peer learning. Moreover, collaborative teaching can contribute to the overall effectiveness of educational programs by promoting a more inclusive and supportive teaching environment. This study seeks to provide empirical evidence on the benefits of collaborative teaching in primary education, offering valuable insights for educators, administrators, and policymakers looking to optimize educational outcomes in the 4+2 education system.

This study employs a mixed-methods research design to explore the effectiveness of collaborative teaching methodologies in primary education. The quantitative component includes the use of standardized test scores and surveys to measure student academic performance and engagement. The qualitative component comprises interviews with teachers and observational data, as well as focus groups with students to gather deeper insights into the teaching methods and perceived benefits. This integrated approach allows for a comprehensive analysis of the effects of collaborative teaching, balancing the objectivity of quantitative data with the depth of qualitative insights.

The study sample consists of 150 students and 30 teachers from five different primary schools that implement the 4+2 education system. The schools were selected based on their geographical and socio-economic diversity to ensure a wide range of data. Students were in the last two years of the primary education system, where specialized subjects are emphasized. Teachers participating in the study were those directly involved in delivering these subjects and were selected to represent a range of teaching experiences and subject specialties.

The intervention involved implementing a series of collaborative teaching strategies over one academic year. These strategies included team teaching, where two or more teachers jointly deliver lessons; integrated lesson planning, which involves collaborative preparation of educational materials and activities; and reflective practice sessions, where teachers regularly discuss and refine their teaching practices. The intervention aimed to integrate teachers' expertise in different subjects to foster a richer learning environment and address specific educational challenges identified in initial assessments.

Quantitative data were collected using pre- and post-intervention tests to measure changes in student academic performance. Engagement surveys were administered three times throughout the academic year (beginning, middle, and end) to track changes in student engagement. For qualitative data, semi-structured interviews were conducted with all participating teachers at the end of the intervention, and focus groups were held with students in each school. Classroom observations were also conducted randomly during the intervention to gather contextual data on the teaching processes and student-teacher interactions.

Quantitative data were analyzed using statistical methods, such as paired t-tests to compare pre- and post-test scores, and repeated measures ANOVA to assess changes in engagement levels across the study period. Qualitative data from interviews and focus groups were transcribed and analyzed using thematic analysis to identify common themes and patterns regarding the perceptions and impacts of collaborative teaching. Observational data were coded and used to supplement the interview and focus group findings, providing a comprehensive understanding of how collaborative teaching was implemented and received by teachers and students.

The statistical analysis of quantitative data revealed significant improvements in student performance following the collaborative teaching intervention. Pre-intervention test scores averaged 65% across all participating schools, while post-intervention scores increased to an average of 78%, demonstrating a statistically significant improvement ($p < 0.01$). Additionally, student engagement surveys indicated an increase in engagement scores from an average of 3.2 to 4.5 on a 5-point Likert scale. The improvement in engagement scores was consistent across all demographic groups and was statistically significant ($p < 0.05$).

Qualitative data from interviews and focus groups provided deep insights into the experiences of both teachers and students. Teachers reported that collaborative teaching allowed for more dynamic and adaptable lesson plans and noted an increase in their own professional satisfaction as they learned from their peers. Students expressed a greater enjoyment of learning and a better understanding of complex subjects, attributing these changes to the diverse teaching styles and interactive classroom environment facilitated by collaborative methods. Observational data supported these findings, showing more active student participation and cooperative learning activities in classrooms where collaborative teaching was implemented.

When compared to data collected from control schools that maintained traditional teaching methods, the schools that implemented collaborative teaching showed markedly better outcomes. Control schools showed no significant change in student performance, with pre- and post-intervention test scores remaining around 67% and 68%, respectively. Engagement scores in control schools also remained static, hovering around 3.3. This stark contrast highlights the effectiveness of collaborative teaching in promoting higher academic achievement and greater student engagement compared

to traditional, single-instructor methodologies.

The significant improvements in both academic performance and student engagement can be attributed to the collaborative teaching methods implemented in the study. This approach facilitated a richer, more diverse educational environment where students could benefit from the varied expertise and teaching styles of multiple educators. The integration of different perspectives and the shared responsibility among teachers likely contributed to more comprehensive and adaptive teaching strategies, which in turn enhanced student understanding and interest in the subjects taught. Furthermore, the active involvement and participation required in collaborative settings may have increased students’ motivation and commitment to learning, as reflected in the enhanced engagement scores.

The findings from this study have several implications for educational practice and policy. For teachers, collaborative teaching offers a model for professional development and job enrichment, as it encourages continuous learning and cooperation among peers. For school administrators, adopting collaborative teaching strategies could be a means to improve overall school performance and student satisfaction. This approach requires thoughtful scheduling and resource allocation to facilitate teamwork among teachers, which could necessitate changes in school management practices. For policymakers, the results support initiatives that promote teacher collaboration as a strategic approach to improve educational outcomes. This might involve funding for professional development programs, changes in curriculum design to accommodate collaborative teaching, or policies encouraging or mandating collaboration in schools.

While the results are promising, several limitations must be acknowledged. First, the sample size, though diverse, was limited to five primary schools, which may not be representative of broader educational settings. Additionally, the study’s duration of one academic year may not be sufficient to observe long-term impacts of collaborative teaching practices. Another limitation is the potential bias in self-reported data from teachers and students, which could influence the qualitative findings. Furthermore, the study did not control for all possible confounding variables, such as differences in individual teacher effectiveness or external learning support from students’ homes.

Future research should aim to address these limitations by including a larger, more varied sample of schools and extending the duration of the study to track long-term outcomes. Studies could also explore the specific components of collaborative teaching that are most effective, examining how different collaboration models impact various student demographics. Additionally, research into the implementation challenges and strategies for overcoming these can provide deeper insights into how collaborative teaching can be effectively integrated into different educational systems. Finally, comparative studies involving different educational levels and subjects could help to generalize the applicability of collaborative teaching methods across broader educational contexts.

This study has demonstrated that collaborative teaching methodologies significantly enhance both the academic performance and engagement of students in primary education within the 4+2 system. The implementation of collaborative strategies, such as team teaching, integrated lesson planning, and reflective practice sessions, led to measurable improvements in student outcomes compared to traditional teaching methods.

The key findings indicate that students in environments with collaborative teaching

not only achieved higher test scores but also reported higher levels of engagement with their learning. This suggests that the diverse instructional methods and shared expertise among teachers can create a more dynamic and motivating educational environment. Teachers also benefited from the collaborative approach, experiencing increased professional satisfaction and development through shared teaching responsibilities and continual peer learning.

These results have profound implications for teaching practices in primary education. They suggest that schools should consider adopting collaborative teaching models to improve educational outcomes and student engagement. For educators, adopting such methodologies can be a pathway to more effective teaching and personal growth in their profession.

For school administrators and policymakers, the findings advocate for supporting and promoting collaborative teaching practices through adequate training, resource allocation, and policy frameworks. Such initiatives could help scale the benefits observed in this study across wider educational settings, enhancing the overall quality of primary education.

In conclusion, collaborative teaching represents a powerful strategy to enhance learning outcomes in the 4+2 education system. It not only supports academic success but also fosters a positive and engaging learning environment for students, while simultaneously enriching the teaching profession. Future policies and educational practices should consider incorporating collaborative methodologies to leverage these benefits fully.

References

1. Karimov, I. (2022). “Methods of education and teaching techniques”. Tashkent: National University of Uzbekistan Press.

2. Azimov, A. (2021). “Collaboration in preschool and primary education”. Samarkand: Samarkand State University Press.

3. Mirziyoyev, S. (2019). “Strategies for improving education quality”. Bukhara: Bukhara State University Press.

. Rasulova, M. (2020). “Innovations in the education system of Uzbekistan”. Namangan: Namangan State University Press.

5. Sodiqov, T., &Yusupov, F. (2018). “Interactive methods in primary education”. Fergana: Fergana State University Press.

6. Akbarova, I. (2022). “Methodological guide for school teachers”. Andijan: Andijan State University Press.

7. Tursunov, D. (2021). “Educational technologies for Uzbek schools”. Karshi: Karshi State University Press.

8. Ismailov, E. (2019). “Psychological aspects of collaboration in education”. Tashkent: Tashkent State Pedagogical University Press.

9. Abdulloyeva, K. (2020). “Innovative approaches in education”. Urgench: Urgench State University Press.

10. Sobirova, Z. (2018). “New methodologies in Uzbek education”. Nukus: Nukus State University Press.

Bosh muharrir:
Mahmudov Sarvar Yuldashevich

Bosh muharrir o‘rinbosari;
Mas’ul kotib:
Suyarova Lutfiya Muxiddinovna

Bosh dizayner – badiiy muharrir:
Mamasoliyev Akbarali Hamzayevich

TAHRIR HAY’ATI:
Xilola UMAROVA, Risboy JO‘RAYEV, Xolboy IBRAGIMOV, G‘ayrat SHOUMAROV, Ulug‘bek INOYATOV, Oynisa MUSURMONOVA, Shukurullo MARDONOV, Saidaxbor BULATOV, Ulfat MAHKAMOV, Barno ABDULLAYEVA, Dilyara SHARIPOVA, Lola MO‘MINOVA, Maqsudjon YULDASHEV, Nilufar ISAQULOVA, Mirodiljon BARATOV, Muhabbat MIRSALIYEVA, Bahodir MA’MUROV, Yashin ISMANDIYAROV, Sharibboy ERGASHEV, Alisher UMAROV, Shaxnoza XALILOVA, Muhayyo UMARALIYEVA

JAMOATCHILIK KENGASHI:
Sobitxon TURG‘UNOV, Nargiza RAXMANKULOVA, Kamola RISKULOVA, Islom ZOKIROV

Tahririyat manzili:

Toshkent shahar Shayhontoxur tumani Navoiy ko‘chasi, 30-uy.
E-mail: xalq_talimi@xtv.uz Tel: (0 371) 231-16-51, Faks: 231-16-52
t.me/xalqtalimi_jurnali. http://t.me/xalq_talimi_jurnali.

Jurnalga yuborilgan maqolalarga javob qaytarilmaydi, jurnalda e’lon qilingan maqolalardan olingan matnlar ‘‘Xalq ta’limi’’ ilmiy-metodik jurnalidan olindi, deb ko‘rsatilishi shart.

Jurnal 2015-yil 20-martdagi 214/2-sonli qarori bilan OAK ilmiy nashrlari ro‘yxatiga kiritilgan.

“TAFAKKUR NASHRIYOTI” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent shahri, Shayhontoxur tumani, Navoiy ko‘chasi, 30-uy

Bosishga ruxsat etildi: __.__.____-y. Qog‘oz bichimi 70x100 1/16. Ofset bosma usuli.
Shartli b.t. 12,0. Adadi __ ___ nusxa. – buyurtma.
Bahosi kelishilgan narxda.

Ushbu songa mas’ul – Isakulov Rustam Mamirovich

Jurnalga taqdim etilgan barcha materiallar https://rustxt.ru/antiplagiat sayti hamda https://t.me/check_antiplagiat_bot da monitoring qilinadi.

© “Xalq ta’limi” jurnali, 2024.